

**MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
SOCIALINIŲ TECHNOLOGIJŲ FAKULTETO
EDUKOLOGIJOS IR SOCIALINIO DARBO INSTITUTAS**

**KAROLINA MAJERAITĖ
VAIKO TEISIŲ APSAUGOS MAGISTRANTŪROS
IŠTĚSTINĖS STUDIJOS**

**VAIKO ATSAKOMYBĖS UGDYMO YPATUMAI DIENOS
CENTRUOSE**

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas: *doc. dr. Živilė Vilma Jonynienė*

Vilnius,
2015

TURINYS

LENTELĖS	3
ĮVADAS	4
1. ATSAKOMYBĖS SAMPRATA	7
1.1. Atsakomybės apibrėžimas ir skirstymas	7
1.2. Atsakomybės ryšys su pagrindinėmis žmogaus vertybėmis	9
1.3. Atsakingo vaiko elgesio samprata	11
1.4. Vaiko atsakingo elgesio reglamentavimas teisės normose	13
2. VAIKO ATSAKOMYBĖS UGDYMAS IR FORMAVIMAS	17
2.1. Vaiko raida ir atsakomybės ugdymo ypatumai	17
2.2. Vaiko prigimtis ir atsakomybės ugdymo ypatumai	20
2.3. Vaiko socializacija ir atsakomybės ugdymo ypatumai	22
2.4. Atsakomybės ugdymo ypatumai tikslinėse programose	32
2.4.1. Atsakomybės ugdymas pagal Jungtinių Tautų Vaiko teisių komiteto rekomendacijas	32
2.4.2. Atsakomybės ugdymas bendrojo ugdymo programose	33
2.4.3. Atsakomybės ugdymas tiksliniuose socialiniuose projektuose	35
3. VAIKO ATSAKOMYBĖS UGDYMO YPATUMAI NEVYRIAUSYBINĖSE ORGANIZACIJOSE - DIENOS CENTRUOSE	38
3.1. Tyrimo metodika	38
3.2. Tyrimo duomenų analizė	41
IŠVADOS	86
REKOMENDACIJOS	89
SANTRAUKA	91
SUMMARY	92
LITERATŪROS SĄRAŠAS	93
PRIEDAI	Klaida! Žymelė neapibrėžta.

LENTELĖS

1. lentelė. Vaiko atsakomybės ugdymo sistema dienos centruose
2. lentelė. Vaiko atsakingo elgesio apibrėžtis ir ugdymo būdai dienos centruose
3. lentelė. Vaiko atsakomybės ugdymas stiprinant vaiko asmenybę dienos centruose
4. lentelė. Tėvų įtraukimas į vaiko atsakomybės ugdymą dienos centruose
5. lentelė. Vaiko atsakomybės ugdymo dienos centruose problemiškas
6. lentelė. Pasiteisinantys vaiko atsakomybės ugdymo būdai dienos centruose

IVADAS

Pasaulyje nyksta valstybių sienos, vyksta sparti tarpvystybinė priklausomybė. Globalizacijos procesas lemia bendrų elgesio standartų suformavimą ir paplitimą. Atsakingas žmogus yra elgesio siekiamybė, įtvirtinta tarptautiniu ir nacionaliniu lygmeniu. Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencija nurodo pagrindines vaiko teises, kurių privaloma laikytis. Šioje konvencijoje, kurią Lietuva ratifikavusi, bei nacionalinėse teisės normose atsakomybės ugdymas teisiškai reglamentuotas. Atsakingo elgesio ugdymas tampa pareiga suaugusiems bei teisė vaikams būti ugdomiems atsakingo elgesio link. Visuomenėje vyksta vertybinis persiorientavimas, akcentuojamas kiekvieno žmogaus autonomiškumas ir laisvė. Šis procesas lemia atsakomybės vystymąsi individualizacijos kryptimi. Švietimo sistemų ugdymo planuose pastebimas orientavimasis šia linkme. Aktyvus ir atsakingas pasaulio pilietis yra Vystomojo švietimo mokymosi modelio (2012) tikslas. Lietuvos valstybės Bendrojo ugdymo programos (2008) principuose nurodoma būtinybė ugdyti kiekvieno asmens aktyvų ir atsakingą dalyvavimą, kuriant kokybišką gyvenimą sau ir ateities kartoms. Šios tendencijos įtvirtina kiekvieno asmens privalomą atsakomybės ugdymą, kuris orientuotas į atsakingą individą, suprantanti savo elgesio reikšmę ne tik valstybės, bet ir pasaulio mastu.

Mokslinės literatūros analizė rodo, kad autoriai, nagrinėdami žmogaus atsakomybės sąvoką, akcentuoja skirtingus dalykus. Pagrindiniai analizuojami aspektai, apibūdinantys atsakomybę: elgesys, pareigų atlikimas, vidinė laisvė, savęs suvokimas ir savivertė bei santykis su žmogumi ir aplinka (Leonavičius, 1993; Jovaiša, 2007; Halder, 2002; Bankauskienė ir Niedzinskas, 2009). A. Kolbergytė, V. Indrašienė (2012) pabrėžia atsakomybės tiesioginį ryšį su žmogaus sąmoningumu. Autorių tyrinėjami atsakomybės aspektai yra tiesiogiai taikomi suaugusiam žmogui. Galima teigti, kad vaiko atsakomybės tyrinėjimui iki šiol skirta mažai Lietuvos mokslininkų dėmesio.

Vaiko atsakomybės ugdymas neatsiejamas nuo vaiko raidos. Vaiko raida, atsakomybės vystymosi raida ir vaikystės laikotarpio įtaka tolimesniems žmogaus atsakingiems arba neatsakingiems pasirinkimams analizuojama V. Vaitekonienės 2001, D. Čekuolienės, L. Šarkinaitės ir L. Kalinauskienės 2007, K. Ralio ir S. Burvytės 2011, D. Nasvytienės 2005, I. Eskytės 2008, G. Kvieskienės, 2003 ir kt. moksliniuose darbuose.

Gyvendamas visuomenėje vaikas nuolatos dalyvauja socializacijos procese. Jis yra aktyvus socializacijos proceso dalyvis. Skirtingi socializacijos institutai (šeima, mokykla, bendruomenė, bažnyčia ir dienos centrai) tiesiogiai veikia atsakomybės ugdymą, lemia atsakomybės ugdymo galimybes bei būdus. Šiuolaikinėje visuomenėje vis svarbesnis tampa

dienos centrų socialinis institutas. Daugėja šeimų, kuriose gausu įvairių socialinių problemų, sutrikdančių natūralų vaiko vystymąsi. Būtina padėti probleminių šeimų nariams išugdyti gebėjimą pasirūpinti savimi bei integruotis į visuomenę. Dienos centrai (kaip nevyriausybinės organizacijos) Lietuvoje pradėjo steigtis nuo 1992 metų. Palyginus tai dar naujas socialinis institutas, tačiau jo reikšmė ir vaidmuo vis didėja. Lietuvos nacionalinėje vaikų dienos centrų programoje (2005-2007) vaikų dienos centras apibrėžiamas, kaip viešasis juridinis asmuo, teikiantis socialines ir ugdymo paslaugas socialinės rizikos šeimoms ir vaikams. Lietuvos statistikos departamento duomenimis 2012m. socialinės rizikos šeimose gyveno 21 303 vaikai, iš jų 6 900 socialines paslaugas gavo dienos centruose. Apytiksliai, kas trečias vaikas iš socialinės rizikos šeimų gauna socialines paslaugas dienos centruose. Vilniaus miesto socialinės paramos centro duomenimis, 2012m. mieste socialinės rizikos ir socialinių įgūdžių stokojančių šeimų skaičius buvo 1067, jose augo 1734 vaikai (2011m. šeimų skaičius -1003, vaikų - 1667).

Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos skelbto konkurso 2013-2018m., skirto nevyriausybinėms organizacijoms, veikiančioms kitas nevyriausybines organizacijas, dirbančias vaiko gerovės srityje ir atstovaujančias jų interesams, tikslu viena iš prioritetinių sričių yra skatinti tėvus būti atsakingus už savo vaikus. Taip pat 2012m. buvo skelbtas vaikų dienos centrų projektų konkursas ir finansinė parama skirta dienos centrams, dirbančioms su socialinės rizikos šeimomis bei šeimomis, gaunančiomis socialines pašalpas. Socialinių paslaugų, Vilniaus miesto savivaldybės gyventojams, plėtros programoje 2013-2015 m. nurodoma kurti socialinių paslaugų sistemą šeimoms ir vaikams, kurioje socialinių įgūdžių ugdymo ir palaikymo paslaugos būtų teikiamos dienos centruose.

Analizuojant mokslinę literatūrą, dokumentus bei teisės aktus pastebėta, kad vaiko atsakomybės ugdymas yra prioritetinė visuomenės sritis, todėl būtini sistemingi ir išsamūs tyrimai.

Tyrimo objektas - atsakomybės ugdymas.

Tyrimo tikslas - nustatyti vaiko atsakomybės ugdymo ypatumus vaikų dienos centruose.

Tyrimo uždaviniai :

1. Atskleisti vaiko atsakomybę apibūdinančius aspektus;
2. Įvardinti pagrindinius vaiko atsakomybės formavimuisi įtaką darančius veiksniai;
3. Išanalizuoti vaikų dienos centrų patirtį vaiko atsakomybės ugdymo srityje;

4. Apžvelgti tėvų įtraukimo į vaiko atsakomybės ugdymą dienos centruose patirtis;
5. Įvertinti atsakomybės ugdymo dienos centruose situaciją ir nustatyti tobulinimo galimybes.

Tyrimo metodai:

- **Teoriniai**

Taikytas mokslinės literatūros, dokumentų, teisės aktų, atitinkančių darbo temą, analizės metodas.

- **Empiriniai**

Taikytas kokybinio tyrimo metodas. Atliktas pusiau struktūruotas tipinių subjektų interviu. Tikslinės atrankos būdu atrinkti 6 tipiniai subjektai (N=6). Gauti tyrimo duomenys apdoroti naudojant kokybinę turinio analizę.

1. ATSAKOMYBĖS SAMPRATA

1.1. Atsakomybės apibrėžimas ir skirstymas

Lietuvių kalbos žodyne žodis atsakomybė yra apibrėžiamas, kaip reikalingumas, būtinumas atsakyti, atsiskaityti. J. Leonavičius (1993) nurodo terminą atsakomybę etikoje ir teisėje, kaip kategoriją, atspindinčią socialinį, teisinį, dorovinį asmens santykį su visuomene. L. Jovaiša (2007) sąvoką atsakomybę apibrėžia, kaip bendriausią asmenybės dorovinį bruožą, kuris motyvuoja rūpestingą veiklą, atliekant pareigas. Atsakomybė yra ugdoma reikalaujant atsakyti už padarytus savo veiksmus. Pasak A. Halder (2002) atsakomybė reiškia žmogaus priedermę atsakyti už savo veiksmus tais atvejais, kai jų padariniai priskiriami jam, t.y., už kuriuos jis privalo laiduoti ir, esant reikalui, atsiskaityti atitinkamai institucijai, kuri šiuo atžvilgiu yra autoritetas. N. Bankauskienė ir E. Niedzinskas (2009) teigia, kad atsakomybė – žmogaus savikontrolės mechanizmas. Ji padeda žmogui laisvai priimti sprendimus bei toliau organizuoti veiklą, taip, kad būtų pasiekti teigiami rezultatai. Atsakomybės apibrėžimai, nurodyti skirtingų autorių, yra taikomi suaugusiam žmogui. Jais remiantis, galime išskirti tam tikrus bruožus, pagal kuriuos suaugusiajam dera priskirti atsakingo žmogaus apibūdinimą. Tyrėjų išskirtos svarbiausios atsakingo žmogaus charakteristikos: gebantis atsakyti už savo veikimą ar neveikimą, dorovingas, gebantis save kontroliuoti ir atlikti pareigas, turintis vidinę laisvę savarankiškai priimti sprendimus bei kuriantis pamatinėmis vertybėmis pagrįsta asmeninį santykį su visuomene. Pagrindiniai analizuojami aspektai, apibūdinantys atsakomybę: elgesys, pareigų atlikimas, vidinė laisvė, savęs suvokimas ir savivertė bei santykis su žmogumi ir aplinka (Bankauskienė ir Niedzinskas, 2009; Halder, 2002; Jovaiša, 2007; Leonavičius, 1993).

Atsakomybė yra sudedamoji žmogaus sąmoningumo matavimo dalis. Ji įeina į sąmoningumo lygio matavimo aspektus. Čia atsakomybė yra apibrėžiama, kaip gebėjimas būti patikimu, ypač socialinėse situacijose. Sąvoka patikimas lietuvių kalbos žodyne, apibrėžiama, kaip tai, kuo galima patikėti yra tikra. Tikra yra, kas suprasta ir įvardinta. Taigi tik save suprantantis, vertinantis žmogus, gali būti patikimas bei atsakingas. Išskirtas sąryšis su savęs suvokimu, sąmoningumu ir atsakomybe. Skirtinguose sąmoningumo skirstymuose atsakomybė yra greta. Šis skirstymas, kuriamas per asmens santykį su aplinka. Kultūrinis sąmoningumas apibrėžiamas, kaip kiekvieno žmogaus atsakomybė už kultūros bei viso pasaulio vyksmą. Ekologinis sąmoningumas siejamas su žmogaus atsakomybe už aplinką, t.y. žmogaus suvokimas, kad jo veikla turi įtakos visai aplinkai. Stiprinant žmogaus atsakomybę, yra stiprinamas ir jo sąmoningumas. Asmuo priima individualią atsakomybę svarstyti, analizuoti, vertinti, priimti ar atmesti tam tikrų reiškinių esmę. Jis prisiima atsakomybę

nuspręsti, kuo vadovaujantis formuos savo požiūrį bei veiksmus. Asmuo turi vidinę laisvę nuspręsti, pasirinkti. Tik atsakingas žmogus gali būti sąmoningu bei atvirkščiai, tik sąmoningas žmogus geba būti atsakingu. Taigi ugdant vieną iš šių bruožų, automatiškai ugdomi ir kiti. Apie žmogaus sąmoningumą - gebėjimą būti atsakingu, kalbama analizuojant savęs suvokimą, vidinę laisvę ir santykį (Indrašienė, Kolbergytė, 2012).

Visavertė asmenybė būna tik tuomet, kai ji geba prisiimti atsakomybę už savo veiksmus. Atsakomybė susideda iš kelių dalių, t.y. sąmoningas apsvarstymas galimo sąžiningo sprendimo, įsitikinimas, kad jis yra teisingas ir prisiėmimas pasekmių už savo padarytą sprendimą. K. Stoškus nurodo (cit.pgl: Bankauskienė N., Nedzinskas E., 2009), kad atsakomybė gali būti nukreipta dvejomis kryptimis: žmogus atsakingas už kažką arba žmogus atsakingas prieš kažką. Atsakingas už kažką, t.y. žmogaus jaučiama asmeninė atsakomybė, kuri labiau individuali, nukreipta į konkretų objektą (žmogus, gyvūnas, pareigos, poelgis ir kt.). Atsakingumo prieš kažką jausmas taip pat individualus, tačiau jis yra nukreiptas į daugumą, t.y. prieš: artimuosius, kaimynus, draugus, visuomenę. Tai daugiau socialinės atsakomybės jausmas. Abu šie jausmai nagrinėjami analizuojant asmens santykį su konkrečiu objektu ar objektų grupe. Nagrinėjant žmogų ir atsakomybę sau, dera atsižvelgti į abi kryptis. Aš esu: atsakingas už save bei atsakingas prieš save. Atsakomybė už save suvokiama, kaip atsakomybė už savo fizinį kūną, dvasinį bei socialinį gyvenimą. Atsakomybė prieš save – už kiekvieną poelgį, sprendimą. Taigi visavertė asmenybė geba atsakyti prieš save, turi teisingą vidinį savęs, savo poelgių vertinimo mechanizmą. Išugdyta žmogaus savivertė tampa neatsiejama nuo atsakomybės (Bankauskienė, Nedzinskas, 2009).

Atsakomybė pasireiškia per pasekmes, kurios atsiranda dėl paties žmogaus arba kitų žmonių poelgių. Atsakingas tas asmuo, kuris geba prisiimti pasekmes. Pagal rūšis skirstoma į pozityviąją ir negatyviąją. Priklauso nuo to, kokios sankcijos kyla dėl elgesio: teigiamos ar neigiamos sankcijos. Atsakingas sprendimas ar poelgis priimamas ne iš karto. Tai procesas, susidedantis iš tryjų dalių: sąmoningas apsvarstymas, įsitikinimas ir prisiėmimas pasekmių. Žmogus priimdamas paprastus, kasdienesius sprendimus pirmųjų dviejų dalių ypatingai nesvarsto. Dažniausiai juos priima automatiškai, remiantis savo įpročiais, nusistovėjusiais sprendimų modeliais. Kai reikia priimti svarbius, ilgesnį laikotarpį besitęsiančius ir turinčius įtakos tolimesniam gyvenimui sprendimus, žmogus nuosekliai apsvarsto šias tris dalis. Sąmoningai apsvarsto visas pasirinkimo galimybes, įsitikina jomis bei numato galimas pasekmes, kurias reikės prisiimti. Taigi norint įvertinti žmogaus gebėjimą priimti atsakingą sprendimą būtina atsižvelgti į jo turimų žinių kiekį, gebėjimą suprasti ir įvertinti galimas pasekmes (Bankauskienė, Nedzinskas, 2009).

Taigi, nustatyta, kad mokslinėje literatūroje sąvoka atsakomybė yra apibūdinama, kaip būtinumas atsakyti, atsiskaityti. Pagrindiniai analizuojami autorių aspektai, apibūdinantys žmogaus atsakingumą: elgesys, pareigų atlikimas, vidinė laisvė, savęs suvokimas bei asmeninis santykis su žmogumi ir aplinka. Šie aspektai taikomi suaugusiam žmogui, tačiau darbo autorės nuomone, tai gali būti vaiko atsakingo elgesio ugdymo gairės. Suaugusio žmogaus atsakomybės prisiėmimo procesas apima kelis etapus, autoriai išskiria: sąmoningą apsvaistymą galimo sąžiningo sprendimo, įsitikinimą, kad jis yra teisingas ir prisiėmimą pasekmių už savo padarytą sprendimą. Remiantis tuo, darbo autorės nuomone, vaiko atsakomybės prisiėmimo ugdymas turėtų orientuotis į: vaiko gebėjimų priimti sprendimus, gebėjimų vertinti priimtus sprendimus bei gebėjimų priimti pasekmes ugdymą.

1.2. Atsakomybės ryšys su pagrindinėmis žmogaus vertybėmis

M. Halstead ir M. Taylor (2000) teigia, kad vertybės yra žmogaus principai arba fundamentalūs įsitikinimai, kurie tampa svarbūs elgesio orientyrai ir standartai, jais remiantis imama spęsti, kas yra gera arba pageidautina. L. Jovaiša (1995) sąvoką vertybės apibrėžia, kaip asmeniui reikšmingiausio dalyko išgyvenimą, orientuojanti jo mąstymą ir jausmus į aukščiausias visuomenės gėrybes. Žmogus gyvena tokį gyvenimą, kokį vertina: teikia pirmumą tam tikram gyvenimo būdai, linksta į vienas gėrybes ir atmeta kitas. V. Aramavičiūtė nurodo (cit.pgl: Vasiliauskas R., 2005) įsitikinimų reikšmę formuojantis vertybėms, t.y. domėjimasis, kokiu nors gyvenimo aspektu, laikui bėgant tampa įsitikinimu, noru veikti pagal pasirinkimą. R. Vasiliauskas (2005) teigia, kad asmeniniame lygmenyje įsitikinimai tampa vertybėmis, kai atitinka šiuos reikalavimus: laisvai pasirinkti, pasirinkti iš kelių alternatyvų, draugų ir vyresniųjų pripažinti ir vertinami. Taigi, galima teigti, kad atsakingas elgesys visuomenėje yra norimo elgesio orientyras ir siektinas standartas.

R. Vasiliauskas (2005) pabrėžia, kad vaiko santykio su aplinka pradžios pozicija yra poreikiai, interesai ir troškimai. Poreikius sukelia vaiko tam tikra psichinė, fizinė būklė. Pagal savo poreikius jis teikia vienam ar kitam dalykui prioritetus. A. Maslow (1999) lygindamas poreikius su vertybėmis išskyrė skirtumus. Vertybėms skirtingai nuo poreikių nebūdinga hierarchija, t.y. jos visos vienodai svarbios ir persipynusios tarpusavyje. Vaiko atsakomybės ugdymas galimas, jei patenkinami jo poreikiai, interesai ir troškimai.

Etikoje atsakomybė glaudžiai siejasi su pareiga ir sąžine. V. Žemaitis (2005) teigia, kad pareiga yra pamatinė etikos kategorija, dorovinės savimonės konstruktas. Pareiga kyla iš vidinio žmogaus apsisprendimo, vidinio sąžinės balso imtis veiksmų, norint įgyvendinti užsibrėžtus tikslus. Tai laisvas ir suvoktas žmogaus pasirinkimas. Prisiimta pareiga sukelia

atsakomybę ir atvirkščiai atsakomybė sukelia tam tikras pareigas. Kiekvienas žmogus atlikinėdamas savo pareigas išgyvena atsakomybę už savo veiksmus. Žmogus neįsisąmoninęs savo atsakomybės, negeba kokybiškai atlikti pareigų. Kartu su pareiga formuojasi ir ugdomi sąžinė, kurios turinį sudaro racionalus vertinimas ir iš to kylanti emocinė reakcija. Racionalus savo elgesio vertinimas ir emocijos susijusios su pasitenkinimu arba nepasitenkinimu skatina žmogų vykdyti savo pareigą. Atsakomybė glaudžiai siejasi su sąžine, nes sąžinė yra žmogaus atsakomybė sau pačiam už savo padarytus poelgius, sprendimus. Tai vidinis savęs vertinimo instrumentas. V. Žemaitis (1983) teigia, kad sąžinės atsiradimas siejamas su sąmonės bei savimonės atsiradimu ir išsivystymu. Lietuvių kalbos žodyne sąvoka savimonė apibrėžiama, kaip savo esmės, savybių bei vaidmens supratimas, t.y. savęs suvokimas. Taigi sąžinės vystymasis tiesiogiai siejasi su žmogaus savęs suvokimo laipsniu. Pareigingumas ir sąžiningumas yra vertybės, kurios neatsiejamos nuo atsakomybės. Jeigu žmoguje yra ugdomas pareigingumo jausmas, neatsiejamai jame ugdomas ir atsakomybės jausmas, o su juo kartu ir žmogaus sąžinė. Jeigu vaikystės amžiuje: vaikas mokomas atlikti pareigą taip, kaip buvo sutarta (stebima pareigos atlikimo kokybė), pastebimas pareigos atlikimas ir neatlikimas, į tai reaguojama, tai tampa pagrindu ugdant jo atsakingumą. Svarbu, kad suaugusiųjų elgesys nesiskirtų nuo jų mokymų. Jie rodytų tokį elgesį, kokio reikalauja iš vaikų. Kadangi remiantis išmokimo teorija, vaikai kopijuoja savo artimiausių žmonių elgesį. Sąžinė – atsakomybė prieš save patį. Pradžią šiam jausmui išsiugdyti suteikia suaugusieji. Vaikas vertina savo bei kitų poelgius, veiksmus pagal tai, kaip juos vertina artimiausioje aplinkoje esantys suaugusieji. Tai duoda pagrindą jo savivertės susiformavimui. Tik vėliau šis vertinimas tampa asmeniniu suvoktu vertinimu, pagrindiniu kriterijumi, vertinant asmeninius poelgius, atsakomybės jausmu prieš save patį (Bankauskienė, Nedzinskas, 2009).

Orumas, laisvė ir teisingumas – vertybės, kurios neatsiejamos nuo atsakomybės. Šios vertybės, einančios greta su atsakomybe yra tikrosios ir neiškreiptos. V. Žemaitis (2005) teigia, kad orumas yra pamatinė etikos kategorija, dorovinės savimonės konstruktas. Orumas būdingas asmeniui, kuris suvokia save bei kitus, kaip nepaprastas vertybes, t.y. jo asmeninė savivertė yra aukšta bei kito asmens, kaip besąlygiškai vertingo suvokimas išvystytas. Šis jausmas kontroliuoja žmogaus elgesį, neleidžia jam elgtis: nepagarbiai, nesąžiningai, neprincipingai. Orumas, kaip sąžinė, yra elgesio savikontrolės mechanizmas. Jis stiprina žmogaus pasitikėjimą savimi, savo galimybėmis, skatina kelti sau ir aplinkiniams didesnius reikalavimus. Orumas ir atsakomybė leidžia žmogui save, savo sprendimus ir poelgius kontroliuoti. V. Žemaitis (2005) teigia, kad sąvoka laisvė yra filosofinė etinė kategorija, išreiškianti žmogaus gebėjimą aktyviai veikti pagal savo norą ir valią. Laisvas žmogus ir pripažįstantis kitų laisvę geba prisiimti atsakomybę. Laisvė tai yra savo noru, remiantis sava

dorove priimamas sprendimas ir atsakomybė už to sprendimo pasekmes. Kiekvienas žmogus yra laisvas ir gali rinktis. Jeigu laisvę žmogus suvokia be atsakomybės, tai nėra vertybė. Laisvė tampa vertybe, kai žmogus pripažįsta kitų laisvę, priima sprendimus ir atsakomybę už to sprendimo pasekmes. Žmogus laisva valia priimdamas dorą sprendimą elgiasi teisingai, o elgdamasis nedorai jis praranda teisumo jausmą. Teisingumas visuomet yra greta atsakomybės. Priimdamas kažkokį sprendimą, žmogus atsako už jo teisingumą. Atsako prieš kitus, prieš save, tikintysis atsako prieš Dievą. Kiekvieno žmogaus suvokimas, kas yra teisinga, gali skirtis. Tačiau įsitvirtinusios visuomenėje dorovinės normos yra bendras orientyras. Kad ir kaip žmogus asmeniškai vertina ar nori vertinti savo poelgius, sprendimus - doroviškai jis vis tiek atsako už jų teisingumą. Pagrindinės visuomenėje įsitvirtinusios vertybės žmogaus yra suvokiamos ir interpretuojamos teisingai tik tuomet, kai jos neatsiejamos nuo atsakomybės. Taigi atsakomybės ugdymas tiesiogiai siejasi su teisingu vertybiniu ugdymu (Nedzinskas, Bankauskienė, 2009).

Vadinasi pagrindinės visuomenėje priimtose vertybės, tokios, kaip orumas, laisvė ir teisingumas, yra neatsiejamos nuo atsakomybės. Taigi atsakomybės ugdymas tiesiogiai formuoja ir vaiko vertybinį suvokimą, kuris sudaro vidinį savęs vertinimo instrumentą - sąžinę. Sąžinė - žmogaus atsakomybė prieš save patį. Remiantis tuo, atsakomybės ugdymas turėtų būti prioritetine ugdymo sritimi. Mokslinėje literatūroje nurodoma, kad norint, jog įsitikinimai taptų vertybėmis jos turi būti: laisvai pasirinktos, pasirinktos iš kelių alternatyvų, draugų ir vyresniųjų pripažintos ir vertinamos. Atsižvelgiant į tai, darbo autorės nuomone, vaiko vertybių neatsiejamų nuo atsakomybės ugdymas turėtų vykti per vaiko gebėjimų rinktis ugdymą bei suaugusio rodomą teisingą vertybinį modelį. Gebėjimą rinktis, imtis veiksmų, norint įgyvendinti užsibrėžtus tikslus, tyrėjų nuomone, formuoja pareiga.

1.3. Atsakingo vaiko elgesio samprata

Nėra universalių elgesio normų, kurios tiksliai apibrėžtų, koks elgesys yra priimtinas. Skirtingos visuomenės turi tam tikrą taisyklių sistemą, kuri apibrėžia: koks elgesys geras ar blogas, kas teisinga, o kas neteisinga (Kuzminskas, 2006). Kiekvienas vaikas pyksta, elgiasi netinkamai. Kiekvienos šeimos ar socialinio sluoksnio suvokimas, koks elgesys yra tinkamas taip pat yra skirtingas. Vienos šeimos gali toleruoti elgesį, kuris kitoms visiškai nepriimtinas. Nepriimtina vaiko elgesį reikia analizuoti, atsižvelgiant į jo dažnumą, turinį, išraiškos įvairovę bei socialinę aplinką, kurioje auga vaikas. J. M. Kauffmanas (2001) nurodo, kad elgesio problemą dera nustatyti tik tuomet, kai: vaiko elgesys tam tikrose situacijose dažnai skiriasi nuo tikėtino elgesio jo amžiaus vaikų reakcijų, elgesys neatitinka socialinės grupės taisyklių ir elgesys nesikeičia įprastiniu būdu auklėjant. Vaiko atsakomybės jausmas ir gebėjimas

prisiimti atsakomybę labai individualus. Nėra nustatytų normų, koks privalo būti vaiko elgesys, kad mes jį galėtume įvardinti, kaip atsakingą. Svarbu suvokti, kad vaikas nuolatos formuojasi bei vystosi. Nereikia tikėtis ir reikalauti, kad jis visuomet gebės priimti atsakingus sprendimus. Vaikui būdinga bandyti. Taigi vaiko atsakingumą reikia vertinti remiantis probleminio elgesio kriterijais: jo dažnumas, turinys, išraiškos įvairovė bei vaiko socialinė aplinka. Manant, kad yra atsakomybės prisiėmimo problemų, reikia išsiaiškinti: kaip dažnai vaikas nepriiima atsakomybės už savo poelgius, veiksmus; dėl kokių sprendimų ar veiksmų vaikas linkęs priimti atsakomybę, dėl kokių ne; ar apskritai vaikas suvokia atsakomybės atsiradimą, supranta sprendimų įvairovę, turi pakankamai skirtingos informacijos, patirties; ar vaiko artimiausioje aplinkoje yra skatinamas atsakingas elgesys. Svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, koks atsakomybės prisiėmimo gebėjimas yra to paties amžiaus vaikų ar vaiko neatsakingas elgesys pasireiškia įvairiose aplinkose ir ar šis elgesys nekinta, įprastiniu būdu auklėjant. Atsižvelgiant į šiuos kriterijus, galima nustatyti: ar yra kokios nors atsakomybės prisiėmimo problemos ar jų nėra. Taigi vaiko atsakingas elgesys priklauso nuo jo turimo suvokimo, žinių, patirties ir aplinkos, kurioje vaikas gyvena (Nasvytienė, 2005).

Suprasti vaiko elgesį, gebėjimą priimti atsakomybę reikia stebint ir bandant įvardinti, kas vaikui būdinga. E. Kazemi - Veisari (2006) išskiria svarbiausias sritis, į kurias žmogus, dirbdamas su vaiku turi nuolatos atkreipti dėmesį:

- kokius veiksmus vaikas daro;
- kokias idėjas, mintis jis perima iš naujų įvykių, istorijų, kas jam aktualu;
- ką vaikas supranta ir kaip tas supratimas formuojasi;
- kokius simbolius ir fantazinius dalykus vaikas naudoja;
- kaip išreiškia savo jausmus;
- kokias taisykles kuria;
- kaip interpretuoja, kas su juo bei su jį supančia aplinka vyksta.

Stebėjimas - ne patvirtinimas išsikeltos teorijos, bet elgesio ypatumų pastebėjimas ir iš to daromi vertinimai. Taigi reikalingas individualus požiūris į kiekvieną vaiką, individualus dėmesys ir laikas, skirtas vaiko pažinimui.

Apibendrinant atsakingo vaiko elgesio sampratos temą, galima teigti, kad vaiko gebėjimą priimti atsakomybę, atsakingai elgtis dera vertinti tik atlikus išsamų konkretaus

vaiko elgesio stebėjimą. Stebėjimas, remiantis mokslinės literatūros duomenimis, turi apimti pagrindinius probleminio elgesio kriterijus, t.y. kaip dažnai vaikas neprisiima atsakomybės už savo poelgius, veiksmus; dėl kokių sprendimų ar veiksmų vaikas linkęs prisiimti atsakomybę, dėl kokių ne; ar apskritai vaikas suvokia atsakomybės atsiradimą, supranta sprendimų įvairovę, turi pakankamai skirtingos informacijos, patirties; ar vaiko artimiausioje aplinkoje yra skatinamas atsakingas elgesys. Taigi pagrindiniai analizuojami aspektai, vertinant vaiko elgesio atsakingumą yra: veiksmi, suvokimas ir supanti artimiausia aplinka. Pastebėjus vaiko atsakingo elgesio ypatumus, galima vertinti ir planuoti konkrečią individualią atsakomybės ugdymo programą.

1.4. Vaiko atsakingo elgesio reglamentavimas teisės normose

Atsakingo elgesio ugdymas akcentuojamas tarptautinėse bei nacionalinėse teisės normose. Vaiko teisių pripažinimas, jų įtvirtinimas bei vykdymas jau yra pagrindas ugdyti vaiko atsakomybę prieš kitus: šeimos narius, bendraamžius, visuomenės narius. Vaikas, turintis teises, turi būti mokomas, jog jis lygiagrečiai turi pareigas pripažinti kito vaiko/žmogaus teises ir atitinkamai atsakingai elgtis kito vaiko/žmogaus atžvilgiu. Bulka (2001) teigia, kad dėl kiekvieno žmogaus suvokiamos atsakomybės už savo veiksmus tampa įmanoma gyventi kartu visuomenėje. Kiekvienas visuomenės narys, naudodamasis savo teisėmis, lygiagrečiai suvokia ir kitų žmonių teises ir jo pareiga tampa elgtis taip, kad nepažeistų jų. Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencijos dvidešimt devintame straipsnyje nurodyta: ugdyti vaiko pagarbą žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms, ugdyti vaiko pagarbą tėvams, gamtai savo kultūriniam identitetui, kalbai, vertybėms, civilizacijoms, kurios skiriasi nuo jo paties; parengti vaiką sąmoningam gyvenimui laisvoje visuomenėje, pagrįstam supratimo, taikos, pakantumo. Atsižvelgiant į vaiko gebėjimus ir galimybes, straipsnis reikalauja ugdyti vaiko atsakomybės jausmą: už savo tėvus, visuomenės narius, kultūrą, gamtą ir pasaulį. Įtvirtinta tiesioginė suaugusiųjų pareiga ugdyti vaiko atsakomybę nurodytais aspektais. Ypatingai svarbus dvyliktas straipsnis. Jame nurodyta vaiko teisė: laisvai reikšti savo nuomonę, visais jį liečiančiais klausimais, bei daryti įtaką sprendimams, kurie tiesiogiai su juo susiję. Straipsnis įpareigoja du dalykus. Suaugusiuosius į vaiką žiūrėti, kaip į aktyvų įvairiuose procesuose dalyvaujantį asmenį. Vaikus tapti atsakingais už savo sprendimus ir nuomonę. Išsakydamas savo nuomonę vaikas tampa atsakingu už ją bei mokosi prisiimti atsakomybę už pasekmes, kurios kyla po jo pasisakymo. Lietuvos Respublikos Konstitucijos trečiame skirsnyje, "Visuomenė ir valstybė", trisdešimt aštuntame straipsnyje, išskirtos vaikų pareigos: gerbti tėvus, globoti juos senatvėje ir tausoti jų palikimą. Kiekviena pareiga turi tiesioginį ryšį su atsakomybe. Konstitucijoje įtvirtintos vaikų pareigos yra ir vaikų

atsakomybės: gerbti savo tėvus, globoti juos senatvėje bei tausoti jų palikimą. Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso Trečios knygos antrame skirsnyje nurodytos tos pačios vaikų pareigos: vaikai turi gerbti savo tėvus ir tinkamai atlikti savo pareigas. Atsakomybės ugdymo įtvirtinimas svarbiausiuose tarptautiniuose ir nacionaliniuose dokumentuose yra tiesioginė nuoroda, kad tai yra prioritetinga vaiko ugdymo sritis ir valstybė įsipareigoja planuoti bei įgyvendinti atitinkamas programas ir veiklas šia linkme.

Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo ketvirto straipsnio trečioje dalyje teigiama, kad kiekvienas vaikas turi lygias su kitais vaikais teises ir negali būti diskriminuojamas dėl savo arba savo tėvų ar kitų teisėtų vaiko atstovų lyties, amžiaus, tautybės, rasės, kalbos, tikėjimo, pažiūrų, socialinės, turtinės, šeimyninės padėties, sveikatos būklės ar kokių nors kitų aplinkybių. Įtvirtintas lygiateisiškumo principas nurodo, kad kiekvienas vaikas, atsižvelgiant į jo amžių bei sąmoningumą, atsakingas už tai, kad jo veikimas ar neveikimas būtų ne diskriminuojantis kitų vaikų atžvilgiu. Šio įstatymo aštuntame skyriuje išskirtos pagrindinės vaiko pareigos, atsakomybės ir elgesio kontrolės ypatumai. Keturiasdešimt aštuntame straipsnyje teigiama: vaikas visuomenės narys ir, naudodamasis savo teisėmis, turi laikytis nustatytų elgesio normų. Pabrėžiamos skirtingos pareigos: gerbti savo tėvus, šeimos narius; pedagogus, suaugusiuosius ir vaikus; laikytis priimtų elgesio normų mokymo, auklėjimo įstaigose, viešose vietose, darbe, buityje; tausoti kultūros ir istorijos vertybes, gamtą, visuomenės ir privačią nuosavybę. Išskiriamos vaiko aplinką labiausiai veikiančios ir formuojančios srytys: šeima, mokykla, bendraamžiai, bendruomenė. Įtvirtintos valstybės remiamos bei puoselėjamos elgesio normos, siekiamybės. To paties straipsnio trečioje dalyje nurodytas svarbus ugdymo principas, kuris tiesiogiai siejasi su vaiko atsakomybės ugdymu, t.y. vaikas turi būti ugdomas atlikti pareigas ir pats atsakyti už savo poelgius šeimoje, mokymo bei auklėjimo įstaigoje, darbe, socialinėje aplinkoje. Būtina mokyti vaiką atsakyti už savo poelgius ir pareigų atlikimą visuose socializacijos institutuose. Šis straipsnio dalis pabrėžia kiekvieno sąmoningo Lietuvos piliečio svarbą būti aktyviu, t.y. pastebėti vaikų elgesį ir suteikti jiems atgalinę reakciją. Tik suaugusiųjų aktyvus veikimas padeda ugdyti atsakingus vaikus. Keturiasdešimt devintame straipsnyje nurodytos auklėjamojo poveikio priemonės. Vaiką, vengianti atlikti savo pareigas, už drausmės pažeidimus, tėvai (kiti teisėti vaiko atstovai) gali atitinkamai drausminti savo nuožiūra, išskyrus: fizinį ar psichinį kankinimą, kitokį žiaurų elgesį, vaiko garbės ar orumo žeminimą. Kiekvienas neatsakingas vaiko elgesys turi sulaukti atitinkančios jį pasekmės. Valstybė teisiškai įtvirtina svarbiausias vaiko atsakomybės ugdymo sritis, nurodo socialinių institutų svarbą, ugdant vaiko atsakomybę bei jų bendradarbiavimo būtinumą.

Lietuvos Respublikos Baudžiamojo kodekso tryliktame straipsnyje nurodytas amžius, nuo kurio: už nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą, vaikas turi atsakyti pagal baudžiamuosius įstatymus. Pagal šį kodeksą asmuo atsako: kai jam iki nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo padarymo buvo suėję šešiolika metų, o išskirtiniais atvejais – keturiolika metų. Asmeniui, kuriam iki šiame kodekse numatytos pavojingos veikos padarymo nebuvo suėję keturiolika metų, gali būti taikomos auklėjamojo poveikio ar kitos priemonės. Šio kodekso aštuoniasdešimto straipsnio pirmoje dalyje nurodyta, kad baudžiamoji atsakomybė turi atitikti asmens amžių ir socialinę brandą. Lietuvos Respublikos Administracinių teisių pažeidimo kodekso dvyliktame straipsnyje nurodyta, kad administracinė atsakomybė taikoma asmeniui, kuriam iki administracinio teisės pažeidimo padarymo sukako šešiolika metų. Už asmenų nuo keturiolikos iki šešiolikos metų padarytus pažeidimus, numatytus šiame kodekse, administracinė atsakomybė taikoma tėvams arba globėjams (rūpintojai). Valstybė per konkrečias įstaigas apibrėžia savo teisę ir įsipareigojimą ugdyti vaiko atsakingą elgesį.

Apibendrinant poskyrį, galima daryti išvadą, kad vaiko atsakomybės ugdymas įtvirtintas nacionaliniuose ir tarptautiniuose teisės aktuose. Tai tiesiogiai atspindi atsakomybės ugdymo svarbą. Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencijoje, Lietuvos Konstitucijoje ir kituose įstatymuose vaikų atsakomybė yra apibrėžiama per jų pareigas. Valstybė teisiškai įtvirtina, kad vakui nuo mažens turi būti ugdoma atsakomybė už savo šeimą, kitus asmenis, gamtą, valstybę. Teisės aktuose nurodoma, kad už vaiko atsakomybės ugdymą atsakingi suaugę asmenys, ypač tėvai. Lietuvos Respublikos Baudžiamasis ir Administracinis kodeksai nurodo amžių, nuo kurio vaikui už jo elgesį, kuris prieštarauja valstybės nustatytoms ir saugomoms gyvenimo normoms, yra skiriama bausmė. Nuo keturiolikos metų valstybė įgauna teisę, per valstybines įstaigas ir tarnybas, skirti bausmes ar auklėjamojo poveikio priemones. Nustatytas amžius, nuo kurio į vaiką žiūrima, kaip į sąmoningą žmogų, gebanti laisvai pasirinkti. Tuomet prie vaiko atsakomybės ugdymo prisideda valstybė ir jos institucijos. Šis valstybės ugdymas yra daugiau susitelkęs į bausmę, kad kiekvienas netinkamas elgesys susilauktų pasekmės. Tikimasi, kad nepilnametis gavęs bausmę ir ją atlikęs, vėliau elgsis atsakingai.

Apibendrinant skyrių, nustatyta, kad mokslinėje literatūroje sąvoka atsakomybė yra apibūdinama, kaip būtinumas atsakyti, atsiskaityti. Pagrindiniai analizuojami autorių aspektai, apibūdinantys žmogaus atsakingumą: elgesys, pareigų atlikimas, vidinė laisvė, savęs suvokimas bei asmeninis santykis su žmogumi ir aplinka. Suaugusio žmogaus atsakomybės prisiėmimo procesas apima kelis etapus, autoriai išskiria: sąmoningą apsvaistymą galimo

sąžiningo sprendimo, įsitikinimą, kad jis yra teisingas ir prisiėmimą pasekmių už savo padarytą sprendimą. Remiantis tuo, darbo autorės nuomone, vaiko atsakomybės prisiėmimo ugdymas turėtų orientuotis į: vaiko gebėjimų priimti sprendimus, gebėjimų vertinti priimtus sprendimus bei atsakomybės už sprendimų pasekmes ugdymą. Atskleista, kad pagrindinės visuomenėje priimtose vertybės, tokios, kaip orumas, laisvė ir teisingumas, yra neatsiejamose nuo atsakomybės. Remiantis tuo, atsakomybės ugdymas turėtų būti prioritetine ugdymo sritimi, norint išugdyti sąžiningą žmogų, turintį atsakomybę prieš save patį. Nustatyta, kad vaiko gebėjimą prisiimti atsakomybę, atsakingai elgtis dera vertinti tik atlikus išsamų konkretaus vaiko elgesio stebėjimą. Pagrindiniai analizuojami aspektai, vertinant vaiko elgesio atsakingumą yra: veiksmai, suvokimas ir supanti artimiausia aplinka. Vaiko atsakomybės ugdymas įtvirtintas nacionaliniuose ir tarptautiniuose teisės aktuose. Valstybė teisiškai reglamentuoja, kad vaikui nuo mažens turi būti ugdoma atsakomybė už savo šeimą, kitus asmenis, gamtą ir valstybę. Teisės aktuose nurodoma, kad už vaiko atsakomybės ugdymą atsakingi suaugę asmenys, ypatingai vaikų tėvai. Valstybė taip pat teisiškai įtvirtina amžių nuo kada ji tiesiogiai per valstybines įstaigas ir tarnybas prisideda prie vaiko atsakomybės ugdymo.

2. VAIKO ATSAKOMYBĖS UGDYMAS IR FORMAVIMAS

2.1. Vaiko raida ir atsakomybės ugdymo ypatumai

Nagrinėjant žmogaus raidos etapus išskiriami keli svarbiausi diskutuoti aspektai: raida priklauso nuo genetinio paveldimumo ar nuo patirties, raida yra laipsniškas ar tolydus procesas, raidai vykstant išlieka mūsų individualūs bruožai, ar po truputi mes tampame kitais asmenimis. Yra pripažinta, kad kiekvieno žmogaus raida priklauso tiek nuo biologinių, tiek nuo socialinių veiksnių. Įrodyta, kad raidai įtakos turi genai bei žmogų supanti aplinka. Vaiko atsakomybės ugdymosi procesą taip pat galima nagrinėti keliant klausimą, ar atsakomybė yra įgimta, nulemta žmogaus genų savybė, ar ją vaikas įgauna per patirtį. Nagrinėjant šį klausimą, daroma išvada, kad atsakomybė, kaip ir visa žmogaus raida priklauso tiek nuo biologinių, tiek nuo socialinių veiksnių. Atsakomybė, kurią mums lemia genai, ugdomi tolydžiai, t.y. žmogui su amžiumi, su fiziologiniais procesais didėja atsakomybės jausmas. Atsakomybė, kurią ugdyti padeda aplinka, labiau ugdoma laipsniškai. Vaikas palaipsniui įgaudamas naujos patirties ir žinių įgauna ir didesnę atsakomybės jausmą. Atsakomybė individualus bruožas. Kiekvieno vaiko atsakomybės jausmas skirtingas. Augdami bei tobulėdami vaikai augina bei ugdo šį jausmą mokindamiesi (Vaitekonienė, 2001).

E. Eriksonas sukūrė psichosocialinę raidos sampratą ir išskyrė aštuonis raidos etapus, kuriuos pereidamas žmogus turi įveikti tam tikrus konfliktus bei krizes. Tik įveikęs krizę, asmeninį konfliktą, žmogus geba pereiti į kitą pakopą. E. Eriksonas teigė, kad vaiko elgesys priklauso nuo jo ankstesnio patyrimo, dabartinės situacijos, kultūrinės aplinkos bei visuomeninės istorijos. Kūdikystės laikotarpiu E. Eriksonas pabrėžia emocinio ryšio svarbą tarp tėvų ir vaiko. Emocinis ryšys lemia vaiko tolimesnę santykį su jį supančia aplinka. Stiprus emocinis ryšys išsivysto į prierašumą. Prierašumo jausmui susiformuoti įtaką daro jautrus požiūris į vaiko poreikius bei sugebėjimas juos patenkinti. Remiantis D. Čekuolienė, L. Šarkinaitė, L. Kalinauskienė (2007) atlikto tyrimo duomenimis, motinų jautrumas kūdikio signalams tiesiogiai susiję su jų: intelektualiais gebėjimais, sąmoningumu ir savikontrole, gebėjimu prisitaikyti ir empatiškumu. Prierašumas gali tapti saugus arba nesaugus. Šis santykio modelis vėliau perkeliamas bendraujant su kitais žmonėmis. Vaiko atsakomybė, kaip ir visa raida veikiama jo ankstyvosios patirties, dabartinės situacijos, kultūrinės aplinkos bei visuomeninės istorijos. Tai atsakomybės jausmą veikiantys veiksniai. Pirminę įtaką atsakomybės jausmo ugdymui daro šeima. Kūdikystėje susiformuojantis saugaus prierašumo jausmas yra pradžia vaiko atsakomybės jausmui. Šis ryšys padeda vaikui suvokti ir jausti savo tėvus nuolatos jais besirūpinančius ir būnančius šalia, kitaip tariant, atsakingus už jį. Taigi saugus prierašumas yra atsakomybės jausmo užuomazgos (Vaitekonienė, 2001).

V. Navickas ir A. Vaičiulienė (2010) teigia, kad vaiko supratimas apie daiktus bei suvokimas, kokie jie turi būti, pradeda formuotis pusantrų - dvejų metų. Šiais gyvenimo metais vaikai pradeda įsisavinti teisingo elgesio normas, kurios siejasi su tvarkingumu, klusnumu, savo agresyvių jausmų valdymu. D. C. Penningtonas (2000) pabrėžia, kad penkių-septynerių metų vaikas nesupranta skirtumo tarp gebėjimo ir įdėtos pastangos. Sėkmę jis suvokia, nulemtą išorinių veiksnių. Aštuonių - vienuolikos metų vaikas pradeda suvokti, kad rezultatas priklauso: ir nuo sugebėjimų ir nuo įdėtų pastangų. R. Selmanas nurodo (cit.pgl: Nasvytienė, 2005), kad aštuonerių - dešimties metų vaikas pradeda suprasti, kad egzistuoja kitoks požiūris nei jo, ir net bando atsidurti kito žmogaus vaidmenyje. Pagal šį vaiko raidos skirstymą galima manyti, kad dviejų metų vaikas, perimdamas teisingo elgesio normas, drauge neįsisąmonindamas perima ir atsakingo elgesio pradmenis. O aštuonių - vienuolikos metų vaikas jau turi gebėjimą sąmoningai prisiimti atsakomybę už savo poelgius. Šiame amžiuje svarbu ugdyti vaiko atsakomybę per jo sąmoningumą, sugebėjimą kritiškai vertinti gyvenimo reiškinius. Vaikas suvokia, kad rezultatas priklauso nuo jo įdėtų pastangų bei gabumų. Suvokime atsiranda supratimas apie žmonių požiūrių skirtumus. Analizuodamas skirtingų žmonių pasirinkimus, juos vertindamas ir stebėdamas vaikas lavina savo gebėjimą priimti tinkamiausią sprendimą esamai situacijai. Kiekvienas sprendimas su savimi turi ir tam tikras atsakomybes. Svarbu, kad vaikas pradėdamas suvokti požiūrių, pasirinkimų skirtumus, būtų ugdomas suvokti, kad kiekvienas jo pasirinkimas, elgesys yra lydimas atsakomybių. Šiame amžiuje, atsakomybė tampa ne automatiškas suaugusių priskirtas rezultatas, vaikas pradeda suvokti jos atsiradimo esmę. Taigi ugdant atsakomybę svarbu atsižvelgti į vaiko amžių bei gebėjimus (Nasvytienė, 2005).

I. Eskytė (2008) nurodo komponentus, kurie lemia vaiko savivertę, t.y.: priimtumas tėvams, aiškiai nustatytos elgsenos ribos bei vaikų turimos laisvės nustatytose ribose ir pagarba jam kaip asmeniui. G. Kvieskienė (2003) savo darbe teigia, kad žmogaus elgesys bei orumas priklauso nuo to, ar žmogus yra patenkintas savimi, kaip jis vertina savo poelgius, sugebėjimus, vietą visuomenėje bei savo socialines pretenzijas. J. Vaitkevičius nurodo (cit.pgl: Aramavičiūte, 2009), kad ketverių - šešerių metų vaikai gali prisiimti kaltę už tai, kas negero vyksta namuose. Netinkamas elgesys su šio amžiaus vaiku gali suformuluoti neįsivertškumo pradmenis, kurie lydės visą gyvenimą. S. Betts (2007) pabrėžia, kad žmogaus tapatybę sudaro du svarbiausi aspektai: žmogaus asmenybė (kokios mintys dominuoja galvoje, kaip jaučiasi būdamas individu, kas jis yra) ir socialinė jo erdvė (visuomenė, kurioje gyvena, socialiniai, kultūriniai ir ekonominiai aspektai). Susiformavusi tapatybė lemia požiūrį, kas aš esu ir kaip aš megsiu santykius su kitais. Teigiamas savęs suvokimas, tapatumas padeda vaikui nebijoti prisiimti atsakomybės. Augdamas vaikas

pradedą suvokti savo turimus sugebėjimus. Šis sąmoningumas duoda saugumo ir sumanumo renkantis bei prisiimant atsakomybę už pasirinkimo rezultatus. Pirminis vaiko savęs vertinimas formuojasi per santykį su kitais, t.y. kaip kiti jį vertina. Ypatingą reikšmę tenka šeimai, artimiausiems žmonėms. Vaikas, kuris jaučiasi vertinamas, dažniau jaučia pasitenkinimą savo veikla, pasiekimais, tiki savimi. Tai didina pasitikėjimą savo jėgomis bei gebėjimą nebijoti priimti sprendimus ir atsakomybę už juos.

Vaiko raidos specialistai Siegleris, Loache ir Eisenberg (2003) išskiria šešias mokymosi rūšis: habituacija, paprastų regimųjų lūkesčių formavimas, klasikinis sąlygojimas, instrumentinis sąlygojimas ir mokymasis stebint. Išskirti mokymosi būdai padeda vaikui: kaupti informaciją ir patirtį apie aplinką. Viso vaiko raidos proceso metu šios mokymosi rūšys padeda mokytis atsakomybės, ugdyti gebėjimą prisiimti atsakomybę. Habituacija būdinga kūdikystės amžiui. Tuomet vaiką mokytis skatina patirties naujumas. Klasikinis sąlygojimas apibūdinamas, kaip mokymasis susiejant skirtingą informaciją. Operantinis sąlygojimas, tai mokymosi būdas, kai vaikas mokosi remiantis paskatinimais: teigiamais arba neigiamais. B. F. Skinneris išskiria (cit.pgl: Myers D. G., 2008) dvi operantinio sąlygojimo pastiprinimo rūšis: teigiamas pastiprinimas (pastiprinama maloniais dirgikliais) ir neigiamas pastiprinimas (susilpninamas arba visiškai pašalinamas nemalonūs dirgiklis). Mokymasis stebint vyksta nuolatos. Vaikas stebi ir modeliuoja artimiausioje aplinkoje matomą elgesį. A. Banduros (1961) atlikti eksperimentai nurodo, kad žmonės linkę mėgdžioti tokį elgesį, už kurį nebus nubausti, bei tuos žmones, kuriuos laiko į save panašiais (cit.pgl: Myers D. G., 2008). Atsižvelgiant į vaiko raidos etapą, svarbu taikyti šias mokymosi rūšis ugdant vaiko atsakomybę (Nasvytienė, 2005).

Taigi nustatyta, kad vaiko atsakomybė, kaip ir visa žmogaus raida, priklauso tiek nuo biologinių, tiek nuo socialinių veiksnių. Remiantis moksline literatūra, galima išskirti atsakomybės jausmą veikiančius veiksnius: ankstesnė patirtis, dabartinė situacija, kultūrinė aplinka bei visuomeninės istorija. Tyrėjai nurodo, kad pirminę įtaką atsakomybės jausmo ugdymui daro šeima. Išanalizavus literatūrą pastebima, kad vaiko amžius tiesiogiai siejasi su jo gebėjimu prisiimti atsakomybę. Kūdikystėje susiformavęs saugaus prieraišumo jausmas duoda pradžią vaiko atsakomybės jausmui. Dviejų metų vaikas, perimdamas teisingo elgesio normas, drauge automatiškai perima ir matomo atsakingo elgesio pradmenis. Aštuonių - vienuolikos metų vaikas pradeda sąmoningai prisiimti atsakomybę už savo poelgius. Autoriai išskiria, kad visos vaiko raidos metu vienas iš svarbiausių vaiko uždavinių, kuris tiesiogiai siejasi vaiko gebėjimu ir noru prisiimti atsakomybę, - teigiama savivoka. Remiantis moksline

literatūra, komponentai, lemiantys vaiko savivertę: priimtumas tėvams, aiškiai nustatytos elgsenos ribos bei vaikų turimos laisvės nustatytose ribose ir pagarba jam kaip asmeniui.

2.2. Vaiko prigimtis ir atsakomybės ugdymo ypatumai

Priedermė susideda iš įgymių, kurie padeda žmogui kontroliuoti savo elgesį ir nukreipti jį padorumo, teisingumo linkme. Įgymiai klasifikuojami į fizinius, psichinius bei dvasinius. Atsakomybės ugdymą galima nagrinėti remiantis įgimtais veiksniais - įgymiais. Šie veiksniai būdingi kiekvienam vaikui, atsirandantys ankstyvoje kūdikystėje. Vaikai gimsta su vienodais įgymiais, tačiau skirtingi vaiko raidos, socializacijos procesai suformuoja šių įgymių skirtingumus. Dvasinis įgymis - protas turi numatymo, vertinimo ir išvalgos galias. Numatymas skatina žmogų pažinti, apsisaugoti nuo pavojų bei kurti savo ateitį. Jis sukelia patirties gausos poreikį, kuris verčia kuo daugiau sužinoti ir išmokyti. Vaikas turi patirties gausos poreikį. Jis žingeidus, siekiantis kuo daugiau pamatyti bei patirti. Svarbu, kad jį supanti aplinka teiktų jam kuo daugiau skirtingos informacijos. Remiantis priedermės teorija, kuo daugiau informacijos ir žinių turės vaikas, tuo labiau vystysis jo atsakomybės jausmas. Vaikas turi stebėti ir kaupti patirtį apie skirtingus problemų sprendimų modelius bei būti supažindinamas su sprendimų rezultatais. Svarbus teorinis ir praktinis susietumas. Atsakomybės ugdymas siejasi su žmogaus noru gausinti savo patirtį. Kai vaiko atsakomybės jausmas nėra išugdytas arba jis yra silpnas, tuomet dera stiprinti įgimtą patirties gausos poreikį įvairiomis priemonėmis. Plečiant vaiko patirtį, plečiasi vaiko suvokimas apie atsakomybę prieš save bei prieš kitus. Tuo pat metu ugdomas ir vaiko pasirinkimo patikimumas. Pasirinkimo patikimumas formuojasi kaupiant patirtį, visapusiškai žinant ir įvertinant savo galimybes, ištiriant pasirinktą sritį bei išsikeliant atsakingas išvadas. Kuo vaikas turės daugiau žinių, gebės įvairiau spręsti problemas, tuo labiau vystysis ir jo pasirinkimo patikimumas. Atsiraa tikimybė, kad būsimas pasirinkimas bus tinkamiausias esamai situacijai. Tik sąmoningas, gebantis svarstyti, lyginti savo turimą patirtį vaikas gali išsikelti atsakingas išvadas, suvokti kiekvieno pasirinkimo rezultatus. Atsakomybė tampa patikimo pasirinkimo sudedamoji dalis (Jovaiša, 2009).

Dar vienas svarbus įgymis kiekvieno žmogaus gyvenime yra vertinimo. Asmuo nuolat vertina kiekvieną fizinį ar dvasinį pakeitimą, vykstantį jo aplinkoje bei save ir savo asmenį. Augdamas ir bręsdamas žmogus geba vertinti ne tik fiziologiniu, bet ir dvasiniu požiūriu, remdamasis tam tikromis visuomenėje priimtinomis normomis, standartais, kurie šiuo metu yra orientyrai. Kuo daugiau žmogus turi informacijos, žinių, įvairios patirties, tuo jo vertinimas tampa tikslesnis. Vertinimo įgymis prisideda prie žmogaus gebėjimo prisiimti atsakomybę. Žmogaus sukauptos žinios, informacija, asmeninė patirtis padeda pasirinkti

vertinimo kriterijus, kritiškai pasižiūrėti į jau turimus. Gebėjimas vertinti stipriai veikia žmogaus aplinką. Vaikystėje vaiko vertinimui ypatingą reikšmę daro jo artimiausia aplinka, kurioje jis praleidžia daugiausia laiko. Visa informacija, žinios, patirtis yra gaunama tik iš jos. Ji duoda pradžių suvokiant elgesio normas, standartus, kurie tampa pirminiais vertinimo kriterijais. Jeigu šeimoje yra vadovaujamosi visuomenei priimtais elgesio standartais, tuomet normaliai vaikas pradeda mokintis teigiamai ir neigiamai vertinti skirtingus pasirinkimus. Dažnai šis skirstymas siejasi su pasirinkimo pasekmėmis bei suvokimu, kad už visas tas pasekmes reikės prisiimti atsakomybę. Tačiau, jei šeimoje elgesio standartai stipriai skiriasi nuo visuomenės priimtinių, tuomet susiformuoja sutrikęs vaiko vertinimas. Sutrikęs vaiko vertinimo įgymis turi įtakos vaiko atsakomybės jausmui (Jovaiša, 2009).

Žmogaus prigimčiai ir priedermei labai reikšmingi žmonių santykiai. Norint, kad santykis atsirastų, būtini du subjektai, kurie sąveikautų tarpusavyje. Žmogaus gyvenime gyvybiškai svarbus trūkumo ir pilnatvės santykis. Šis santykis stimuliuoja poreikių tenkinimą. Juntant trūkumą, ieškoma pilnatvės. Santykį su kitu bei su pačiu savimi lemia minčių, idėjų bei sąlyčių sukelta asmeninė patirtis. Patirtis tampa ilgalaikė arba trumpalaikė. Šia patirtimi žmogus vadovaujasi savo gyvenime. Vaikas yra nuolatiniame santykiyje su kitu žmogumi. Jo pirmosios santykių patirtys yra labai svarbios. Vaiko pirminė patirtis santykiuose vyksta šeimoje: su tėvais, broliais, seserimis, kitais giminaičiais. Jis kopijuoja ir įsisavina matomus tėvų santykius tarpusavyje, santykį su juo. Vaikas matydamas ir jausdamas tėvų aiškia atsakomybę už jį, rodomą per jų santykį su vaiku, automatiškai mokosi atsakomybės jausmo už kitą asmenį. Vaiko patirtis santykiuose yra paimta ne tik iš šeimos. Jis nuolatos yra apsuptas bendraamžių, suaugusiųjų. Santykiyje patirti išgyvenimai (malonūs ar nemalonūs) skatina vaiką elgtis pagal tam tikrą modelį. Nuolatos kartojamas elgesys tampa įpročiu. Jeigu atsakomybė už kitą žmogų vaiko sąmonėje susisieja su malonumo jausmu, jam pačiam atsakomybė už kitą tampa norimas ir siekiamas dalykas. Per santykius vaikai ugdomi atsakomybės už santykių puoselėjimą, norint, kad jie sėkmingai toliau vystytųsi. Matydamas suaugusiųjų tarpusavio santykius, rūpestį jais, vaikas po truputi ugdo savo suvokimą, kad reikia prisiimti atsakomybę už norimus santykius. Tik tokie santykiai gali sėkmingai funkcionuoti, auginti bei didinti žmogaus pilnatvę (Jovaiša, 2009).

Žmogaus dvasia pažįsta save kaip kūną ir sielą. Ji saugo jų egzistenciją ir iš jos kyla atsakomybė už save. Kiekvieno žmogaus įgimta atsakomybė - ginti bei saugoti save. Vaikas turi įgimtą atsakomybę ginti bei saugoti save. Nuo kūdikystės jis rodo savo poreikius ir išreiškia jų būtinumą patenkinti savo mokomais būdais. Pirminė vaiko atsakomybė saugotis ir gintis siejasi su būtinumu išgyventi, kuri yra instinktyvi, įgimta. Augant šiai įgimtai

atsakomybei įtaka daro gyvenamoji aplinka. Vaikai stebi savo tėvų, kitų suaugusiųjų gebėjimą saugotis, rūpintis savimi, perima šio elgesio modelį bei perkelia jį į savo gyvenimą. Tai įvyksta natūraliai, vaikui šio proceso neįsisąmoninant. Suaugusiųjų rodomas pavyzdys išmoko vaiką būdų, kaip reikia saugoti bei ginti save (Jovaiša, 2009).

Apibendrinant galima teigti, kad kiekvienas vaikas turi įgimtų poreikių, kurie tiesiogiai siejasi su jo atsakomybės ugdymusi bei tiksliniu ugdymu. Svarbiausi: patirties gausos, įvykstančio pakitimo vertinimo, žmogiškojo santykio poreikiai bei poreikis ginti ir saugoti save. Autoriaus nuomone, skirtingi vaiko raidos bei socializacijos procesai suformuoja šių poreikių skirtingumus. Remiantis moksline medžiaga, daroma išvada, kad ugdant vaiko atsakomybę, reikia remtis įgimtais šiais poreikiais ir atsakomybės ugdymą orientuoti į vaiko patirties ir žinių didinimą, gebėjimo vertinti pokytį ugdymą bei santykio su kitu ir pačiu savimi puoselėjimą. Analizuojant medžiagą išryškėjo, kad pirminis įvardintų poreikių tenkinimas įvykta artimiausioje aplinkoje. Visa informacija, žinios, patirtis gaunama iš jos. Daroma prielaida, kad jeigu informacija ir patirtis, gaunama iš artimiausios aplinkos, neatitinka visuomenės puoselėjamų standartų, tuomet susiformuoja vaiko atsakingo elgesio sutrikimas.

2.3. Vaiko socializacija ir atsakomybės ugdymo ypatumai

Kvieskienė G. (2003) nurodo, kad socializacija - vaikystėje prasidedantis procesas, lydintis žmogų visą gyvenimą. Jo metu, asmuo, išmokdamas visuomenės normų, dėsnių ir gyvenimo būdo, tampa visuomenės nariu. J. Černevičiūtė (2008) teigia, kad šiuolaikinėje visuomenėje socializacijos procesas susiduria su tam tikrais iššūkiais: vis labiau visuomenėje akcentuojamas asmens autonomiškumas, laisvė, vartotojiškumas. Aramavičiūtė V., Martišauskienė E. (2009, p. 33) pabrėžia, kad šiandieninėje visuomenėje vis labiau vyraujant pirkimo ir pardavimo kultui, sunkėja dorovinių vertybių pasirinkimas, nors vertybinės nuostatos yra laikomos švietimo politikos orientyru. Naujos visuomenėje įsitvirtinančios nuostatos verčia skirti vis didesnę dėmesį atsakomybės ugdymui, kad asmuo taptų atsakingu bei laisvu vartotoju, o atsakomybės vystymasis turi būti nukreiptas individualizacijos kryptimi. Didėjant žmogaus autonomiškumui, didėja jo atsakomybės už savo veikimą laipsnis. Kvieskienė G. (2005) teigia, kad Europos Tarybos, Jungtinių Tautų ir kiti tarptautiniai dokumentai plečia vaikų ir suaugusių pasirinkimo galimybes, o viešasis gyvenimas yra grindžiamas demokratija, vaiko/žmogaus teisių gerbimu. Plintant žmonių pasirinkimo galimybėms bei vis didėjant jų laisvėms - atsakomybės ugdymas tampa pagrindu, norint, kad žmonių pasirinkimai ir laisvės būtų naudojamos teisingai.

Pasak A. Juodaitytės (2002) socializacija - ilgalaikis ir daugkartinis procesas, apimantis individo įsijungimo į visuomenę ir individo socialinio statuso bei socialinių vaidmenų raidą. J. Pikūnas ir A. Palujanskienė (2000) teigia, kad socializacijos procese kiekvienas žmogus pereina tris fazes: pirmoji - reikia prisitaikyti prie jau egzistuojančių visuomenės taisyklių (paklusnumo fazė), antroji – žmogus laikosi taisyklių, norėdamas gauti pripažinimą (prisitaikymo fazė) ir trečioji bendrijos, puoselėjančios panašias vertybes, normas kūrimas. Didžiausią poveikį žmogaus socializacijai daro šeima, mokykla, bendraamžiai, darbas, religija bei visuomenės informavimo priemonės. Kai kurie autoriai socializaciją skirsto į pirminę ir antrinę (cit.pgl: Kvieskienė G., 2003). Pirminė socializacija - pagrindinių nuostatų perėmimas. Galima augant visavertėje šeimoje, kai į ugdymo procesą įsilieja ir kiti socialiniai institutai: ikimokyklinės ugdymo įstaigos, nevyriausybinės organizacijos ir pan. J. Vaitkevičius pabrėžia (cit.pgl: Aramavičiūtė V., 2009), kad ankstyvosios vaikystės amžiuje vaiko socializaciją lemia visiškas vaiko nesavarankiškumas ir imlumas aplinkos poveikiui. Tuo metu vaikas perima pačius svarbiausius elgesio, bendravimo, veiklos būdus bei renkasi pagrindinius vaidmenis. Antrinė socializacija prasideda, kai asmens gyvenimui ir jo ugdymui įtaką daryti pradeda socialinės grupės, asmenys, kultūros procesai. Vaikai patiria tiek pirminę, tiek antrinę socializaciją. G. Šmitienė, R. Braslauskienė (2001) nurodo du vaikų socializacijos modelius: slopinant arba dalyvaujant. Atsakomybės ugdymas, taikant dalyvavimo modelį socializacijos procese ypatingai svarbus. Dialogo mezgimas tarp suaugusio ir vaiko, suteikimas atsakingos laisvės reikšti nuomonę bei veikti tampa pagrindu vaiko sėkmingai socializacijai. Tuomet vaikas socializuojasi sąmoningai suprasdamas ir vertindamas procesus, o ne automatiškai viską perimdamas. Siekiama, kad vaikas taptų socialus, gebėtų būti kartu su kitais. Tam, kad tai vyktų sėkmingai, būtinos normos, kontroliuojančios bei skatinančios atsakingą elgesį. Kadangi kiekvienas elgesys, turi poveikį, rezultatai trumpalaikiame ar ilgalaikiame kontekste, kitam žmogui.

U. Bronfenbrenneris (1979) teigia, kad vaiko socializaciją, vystymąsi dera nagrinėti skirtingų lygmenų sistemose (mikrosistemoje, mezosistemoje, egzosistemoje ir makrosistemoje) (cit.pgl: Nasvytienė D., 2005). Mikrosistemos dalys: šeima, draugai, darželis, mokykla. Mezosistemą sudaro sąveika tarp mikrosistemos dalių. Egzosistemą - įvairūs, nuo vaiko nepriklausantys veiksniai, kurie daro netiesioginę įtaką vystymuisi (socialinė - ekonominė tėvų padėtis). Egzosistema ribojasi su makrosistema, t.y. visuomenės vertybių, papročių, įstatymų rinkinys. Visa tai egzistuoja tam tikru laiku. Visos sistemos prisideda prie vaiko atsakomybės ugdymo. Nagrinėjant konkretaus vaiko atsakingą socialinę veiklą, kitų žmonių atžvilgiu, reikia atsižvelgti į visas jį supančias sistemas. Taip pat visuomenei pabrėžiant žmogaus individualumą, tampa svarbu ne tik stebėti bei vertinti vaiko

elgesį skirtingose sistemose, bet ir kalbėtis apie jo vaidmenį, atsakingo ir neatsakingo elgesio pasekmes skirtingoms sistemoms.

Jungtinių Tautų vystymo programos pranešime (1990) nurodoma, kad žmogus (bet kuriame išsivystymo lygyje) turi turėti galimybę pasirinkti tris svarbiausius dalykus: ilgai ir sveikai gyventi, įgyti žinių ir apsirūpinti ištekliais, kurie reikalingi normaliam gyvenimo lygiui pasiekti (cit.pgl: Kvieskienė G., 2005). Kai šių pagrindinių dalykų nėra, daugelis kitų pasirinkimo galimybių lieka neprieinamos. Nesudarant tinkamų gyvenimo ir veiklos sąlygų, vaiko socializacija gali virsti nepageidaujama, negatyvia. Valicko (1997) teigimu, vaikas pradeda tenkinti savo poreikius socialiai nepriimtinais būdais. Vaikui šie trys dalykai yra būtini. Skirtumas nuo suaugusio žmogaus yra tas, kad vaikas pats tuo pasirūpinti negali, jis yra priklausomas. Pirmiausiai vaikui turi būti garantuojamas būtiniausių poreikių: maisto, drabužių, būsto, saugumo ir poilsio užtikrinimas. Vėliau didesnis dėmesys skiriamas jo asmenybės tobulinimui bei ugdymui. Be pirminių poreikių užtikrinimo, negali vykti sėkminga vaiko socializacija, tuo pačiu negali vykti sėkmingas vaiko atsakomybės ugdymas. S. Tschöpe – Scheffler (2005) nurodo, kad šeimoje ar kitoje vaiką veikiančioje aplinkoje vykėtų ugdymas, jis tobulėtų, turėtų vyrauti pagrindiniai penki veiksniai, t.y. meilė, dėmesys ir pagarba, bendradarbiavimas, struktūra ir ribos bei visapusiškas skatinimas.

Socializacijos procesą nagrinėja Mikrosociologijos teorijos, kurios bando paaiškinti žmonių tarpusavio elgesį, sąveiką visuomenėje: G. Homans teigia, kad žmonių sąveiką galima aiškinti remiantis paskatinimo ir bausmės principais, E. Hoffman nurodo, kad žmonės, norėdami padaryti įspūdi vienas kitam, prisiima tam tikrus sąmoningus vaidmenis, H. Garfinkel sukūrė teoriją, kurioje didžiausias dėmesys skiriamas taisyklėms ir sąvokoms, apibrėžiančioms žmonių elgesį (cit.pgl: Kvieskienė G., 2003). Atsakingą elgesį su kitais žmonėmis, galima aiškinti remiantis šiomis teorijomis. Vaikas dažnai yra ugdomas naudojant paskatinimus. Nemaža tikimybė, kad vaikas, kurio atsakingas elgesys yra pastebėtas ir už tai jis susilaukė paskatinimo, ateityje ir toliau rinksis tokį elgesio modelį gyvenime. Tačiau atsižvelgiant į visuomenėje atsirandanti vartotojiškumo kultą, dera labai atsakingai parinkti vaikui paskatinimus. Paskatinimas turi teigti teigiamą naudą, o ne ugdyti vaiko vis didesnį vartotojiškumą. Remiantis vaidmenų teorija, atsakingumas gali tapti prisiimtu žmogaus vaidmeniu, kuris skatintų jį atitinkamai elgtis. Taikant šią teoriją vaikui, ugdant jo atsakomybę, dera rodyti autoritetinę asmenį, kuris yra prisiėmęs atsakingo žmogaus vaidmenį ir savo elgesiu, gyvenimo būdu tai parodo. Taisyklių ir sąvokų apibrėžimas, ypatingai vaikystės laikotarpiu, tampa saugumo bei nuoseklaus vystymosi garantu.

Atsakomybės ugdymui svarbu, kad vaikas ypatingai skirtinguose socializacijos institutuose, žinotų aiškias ribas, taisykles, už kurių nesilaikymą būtų pasekmės.

Šeimos institutas

D. Nasvytienė (2005) nurodo, kad tėvai vaiką supažindina su gyvenimo taisyklėmis trimis būdais. Pirma - tėvai tiesiogiai paaiškina vaikui elgesio normas. Antra - vaikas nuolat stebi tėvų elgesį, santykius su kitais žmonėmis. Trečia - tėvai formuoja vaiko aplinką, t.y. parenka gyvenamąją vietą, mokyklą ir pan. Supažindindami vaiką su gyvenimo taisyklėmis, tėvai supažindina jį ir su atsakomybės jausmu. Tėvai aiškina ir moko vaiką kalbėdamiesi: apie atsakingų pasirinkimų svarbą, apie atsakomybę kitiems, sau pačiam, gamtai. Verbaliniu būdu teikia informaciją ir formuoja vaiko suvokimą. Taip pat vaikai stebi tėvų elgesį. Matydami atsakingą tėvų elgesį su savimi, kitais, gamta, vaikai tiesiogiai mokosi taip pat elgtis.

J. Vaitkevičiaus požiūriu (cit.pgl: Aramavičiūtė V., 2009), socializuojant vaiką šeimoje, jis yra vedamas per vidinį savo pasaulį, kurį sudaro intelektas, emocijos, valia ir dora. Šie pagrindai suformuoja žmogaus vertės struktūrą, savivertę. Savęs suvokimas tampa vis svarbesnis, kadangi vartotojiška kultūra siūlo daugybę pasirinkimų ir tik sąmoningas save suprantantis asmuo, gali atsakingai pasirinkti. Burvytė S., Ralys K., (2011) teigia, kad ikimokykliniame amžiuje vaikas gali perimti net iki 50 proc. jo kokybiškai ir sėkmingai egzistencijai visuomenėje būtinos patirties. Kessl F., Otto H. U. (2009) nurodo, kad tėvų atsakomybė vykdant savo pareigas vaikams yra: rūpestis, auklėjimas ir skatinimas. Tai pagrindinės atsakomybės, kurias tėvai privalo atlikti, jos turi būti stebimos valstybinių įstaigų ir poreikiui esant tėvams suteikiama pagalba, jei matoma, kad jie vieni nepajėgia įvykdyti savo atsakomybių.

Socialinės išmokymo teorijos siekėjai A. Bandura ir R. Waltersas nurodo (cit.pgl: Nasvytienė G., 2005), kad vaikai modeliuoja savo elgesį pagal šeimoje stebimą modelį tik tuomet, kai: aktyviai įsisavina pavyzdžio ypatybes, atkreipia į jas dėmesį ir jas suvokia bei įvertina, kaip siektinas, pageidaujamas. Kada toks elgesys tampa pageidautinas, atsiranda noras jį nuolat kartoti. Vaikas modeliuodamas savo elgesį pagal stebimą šeimos modelį priima ir tam elgesiui būdingą atsakingumą arba neatsakingumą. Stebėdamas: įsisavina tėvų rodomą atsakomybę, atkreipia dėmesį į jų rodomas atsakingo elgesio detales (priimamus tėvų sprendimus bei jų prisiimamą arba neprisiimamą atsakomybę už pasekmes; gebėjimą priimti atsakingus sprendimus; gebėjimą atsakingai organizuoti savo gyvenimą, veiklą, norint kažkokių pokyčių). Matydamas artimuosius, kurie taip elgiasi arba nesielgia, formuoja atitinkamą elgesio modelį, kaip siektina, o siektinas modelis tampa nuolatinio elgesiu.

Vaiko auklėjimo būdai šeimose yra skirtingi. Šiuolaikinėje visuomenėje išskiriama autoritetingo auklėjimo svarba vaiko raidai bei mokymuisi. Autoritetingo auklėjimo skiriamasis bruožas - iš anksto nustatytos taisyklės, kurios yra aptartos, nuolatos primenamos bei pastovios. Taisyklės kuriamos ir aptariamoms drauge. Vaikai, gebantys paaiškinti savo elgesį pačių pasirinkimu, geba prisiimti atsakomybę už savo elgesį. Priversti vaikai vienaip ar kitaip elgtis dažniausiai nesijaučia atsakingi už savo veiksmus. Šis auklėjimo būdas padeda vaikui išsiugdyti vidinį savikontrolės mechanizmą. Taisyklės yra pastovios bei atsakas ir reakcijos į jų laikymąsi ar nesilaikymą taip pat pastovūs. Tai duoda vaikui saugumą, leidžia suvokti, ko iš jo norima, bei kontroliuoti rezultatus. Ugdomas vaiko suvokimas, kad už jo pasirinkimą yra atsakingas jis pats bei kad bet koks jo pasirinkimas sulauks tam tikro rezultato, už kurį jis privalės prisiimti atsakomybę. Vaikas iš anksto žinodamas taisykles žino tiek teigiamas, tiek neigiamas pasekmes už jų laikymąsi arba nesilaikymą. Būtinai nuoseklumas laikantis taisyklių. Tik nuoseklumas padeda vaikui suformuoti savo savikontrolės mechanizmą (Vaitekonienė, 2001).

Bendruomenės institutas

Socialiniuose moksluose bendruomenė apibrėžiama, kaip tapatybės ir bendrumo jausmas, kuris susiformuoja priklausant tam tikrai vietai, socialinei grupei ar organizacijai. Vaikai jau ankstyvoje vaikystėje tampa tam tikrų grupių nariais, tai įvyksta darželiuose, mokyklose, dienos centruose. P. Natorp teigia (cit.pgl: Kvieskienė G., 2003), kad bendruomenė - vidinis individų ryšys, jos uždavinys žmogaus formavimas: ištraukti iš chaoso, suteikti pavidalą, tobulinti. Vaikas bendruomenėje atsiduria nuo ankstyvos vaikystės. Bendruomenė padeda formotis, ugdo įvairius įgūdžius, tarp kurių yra ir atsakomybės už kitus įgūdžius. Vaikai būdami bendruomenėje mokomi bendrų taisyklių, atsiranda elgesio ribos, nustatytos visiems. Jos padeda suprasti tam tikrų pasirinkimų pasekmes, kurios taikomos visiems bei neišvengiamumą prisiimti atsakomybę už savo pasirinkimus. Buvimas bendruomenėje nuo mažų dienų moko vaiką būti kartu su kitais, kurti santykių. Santykių kūrimas ugdo vaiko gebėjimą jaustis atsakingu už kitą savo bendruomenės narį. Bendruomeniškumo jausmas, išgyvenamas vaikystėje, yra užuomazga vaiko įgūdžiui tapti atsakingu ne tik už konkretų žmogų, bet ir už visą bendruomenę. Taigi kiekviena bendruomenė: darželis, mokykla, dienos centras prisideda prie vaiko bendruomeninės atsakomybės ugdymo (Kvieskienė, 2003).

Mokyklos institutas

Mokykla antrasis socializacijos institutas, į kurį vaikas patenka po šeimos. Joje įgauna tam tikrus elgesio, bendravimo su bendraamžiais, vyresniais ir suaugusiais žmonėmis įgūdžius bei socializuojasi. Šioje bendruomenėje pasireiškia kiekvieno vaiko individualūs gebėjimai, siekiama patenkinti jo saviraiškos poreikius. Mokykloje vaikas praleidžia didžiąją dalį savo vaikystės bei paauglystės. Joje vyksta intensyvus vaiko gebėjimų ugdymas. Be visų mokymo programų vaikas mokykloje ugdo savo socialinius įgūdžius. Visa tai patiria per santykį su kitais. Tai vieta, kurioje vaikas sutinka skirtingus žmones, su skirtingais požiūriais, interesais, pasirinkimais, susiduria su daugybę skirtingų pasirinkimo galimybių bei pamato įvairias tų pasirinkimo pasekmes. Tai daro per asmeninę patirtį arba stebėdamas aplinką. Svarbu lydėti vaiką šio suvokimo proceso metu, norint, kad vaiko suvokimas apie jo pasirinkimus bei pasekmes už juos būtų teisingas. Būtinai tėvų bei mokytojų nuoseklumas, laikymasis vienodų taisyklių, netaikymas jokių privilegijų ar išskirtinumų. Vaikai labai greitai pastebi, kurias ribas jie gali apeiti ir už tai nesusilaukti jokių pasekmių. Toks nepastebėtas elgesys tampa žalingu pačiam vaikui bei aplinkiniams. Nuoseklus laikymasis taisyklių padeda vaikui ugdyti gebėjimą prisiimti atsakomybę už savo pasirinkimus, sprendimus. Mokykloje vaikai praleidžia daug laiko toje pačioje bendraamžių grupėje-klasėje. Jeigu klasėje vyksta sėkmingi grupiniai procesai, tuomet atsiranda atsakomybė už savo bendraklasių, klasę, o vėliau tai perauga ir į atsakomybę už mokyklą (Kvieskienė, 2003).

Bažnyčios institutas

Bažnyčia žmogui suteikia bendruomeniškumo jausmą bei ugdo socialumo jausmą šiais trimis aspektais: socialinės atsakomybės, baimės ir atpildo. Religija praplečia žmogaus pareigos ir atsakomybės suvokimą. Žmogus tampa atsakingu ne tik už savo artimuosius, bet ir už šalia gyvenančius žmones. Bažnyčia atlieka svarbų vaidmenį formuojant žmogaus atsakomybės jausmą. Ypatingai kalbant apie atsakomybę globaliu mastu. Mes tampame atsakingi už visus, kuriuos sutinkame savo gyvenimo kelyje. Tai gali būti pažįstami arba visai nepažįstami žmonės. Atkreipiamas dėmesys į žmones, kuriems reikalinga pagalba. Ugdoma jautri vienas kitam bendruomenė. Tikėjimas, vidinis jausmas, stipriai ugdo vidinį asmens atsakomybės jausmą. Žmogus linkęs save pateisinti prieš kitus. Tikintis žmogus suvokia, kad kiekvienas jo sprendimas, pasirinkimas yra matomas Dievo. Prieš Dievą nepasiteisinsi, nes jis mato ir suvokia tavo vidinį pasaulį. Toks tikėjimas padeda išugdyti aukštą moralę, teisingumą bei socialinę atsakomybę. Bažnyčia taip pat formuoja atsakomybę gamtai. Kaip Šventajame rašte parašyta, Dievas sukūrė visą augmeniją ir gyvūniją ir pavedė žmogui ją valdyti. Taigi žmogus yra mokomas būti atsakingu už visą jį supančią aplinką (Kvieskienė, 2003).

Tikėjimas vaiko suvokime padeda ugdyti teisingą mąstymą, kalbant apie tarpusavio santykius, pagrįsta pareiagingumu ir atsakomybe. Dievo pažinimas padeda vaikui išlaisvėti nuo daugelio abejonių. Vaikai, ypač paaugliai, domisi gyvenimo prasmės, mirties, egzistencijos klausimais. Svarbu suteikti jiems, juos dominančią informaciją, kuri siejasi su religija. Ypač šiame laikotarpyje, svarbu tai daryti jiems priimtinais būdais. Informacijos gausa ir patirtis plečia vaiko suvokimą. Vaikystės ir paauglystės amžiuje svarbu formuoti Dievo įvaizdį. Teisingas Dievo pažinimas skatina vaikus, paauglius prisiimti atsakomybę už savo veiksmus bei tų veiksmų padarinius (Jovaiša 2009, Oželis 2009).

Dienos centro institutas

Nacionalinėje vaikų dienos centrų 2005-2007 metų programoje, vaikų dienos centras yra apibrėžiamas, kaip viešasis juridinis asmuo, teikiantis socialines ir ugdymo paslaugas socialinės rizikos šeimoms ir vaikams. Dienos centruose vaikams organizuojamas: ugdymas, pamokų ruošą, laisvalaikio užimtumas bei maitinimas. Pagalba orientuota ne tik į vaikus, bet ir į jų tėvus. Dirbamas sistemingas socialinis darbas: tėvai skatinami geriau rūpintis savo vaikais ir jų ugdymu, tėvams teikiama reikiama psichologinė, pedagoginė ir teisinė pagalba, šalinamos priežastys, dėl kurių vaikams gali būti nustatoma globa (rūpyba). Šiuolaikinėje visuomenėje vis svarbesnis tampa šis socializacijos institutas. Dienos centrai dažniausiai yra įkūriami vietose, kuriose matomas tikslingas jų teikiamų paslaugų poreikis. Ne mažam vaikų skaičiui, dienos centrai tampa socializacijos institutu, kuriame jie pamato ir pradeda mokytis naujų bendravimo, elgesio, veikimo būdų, kurie nėra naudojami jų artimiausioje aplinkoje.

Lietuvos Respublikos Socialinių paslaugų įstatyme (2007) socialinės rizikos šeima apibrėžiama, kaip šeima, kurioje bent vienas iš tėvų piktnaudžiauja alkoholiu, narkotinėmis, psichotropinėmis ar toksinėmis medžiagomis, yra priklausomas nuo azartinių lošimų, dėl socialinių įgūdžių stokos nemoka ar negali tinkamai prižiūrėti vaikų, naudoja prieš juos psichologinę, fizinę ar seksualinę prievartą, gaunamą valstybės paramą panaudoja ne šeimos interesams ir todėl išskyla pavojus vaikų fiziniams, protiniams, dvasiniams, doroviniams vystymuisi bei saugumui. Socialinės rizikos šeimai taip pat priskiriama šeima, kurios vaikui įstatymų nustatyta tvarka yra nustatyta laikinoji globa (rūpyba). Herrmann B. (2005) nurodė vaikų nepriežiūrą, kaip pagrindinį rizikos veiksnių, sąlygojantį, kad vaikas ateityje gali patirti kitas išnaudojimo formas, prievartą. Autorius išskyrė dvi nepriežiūros rūšis: emocinę (nepatenkinamas emocinių santykių, meilės, skatinimo, pasiūlymų poreikis) ir fizinę (maisto, rūbų, sveikatos priežiūros apleistumas). Grakauskaitė, Kropaitė (cit.pgl: Eskytė I., 2008) socialinius įgūdžius apibrėžia, kaip gebėjimą: sugyventi su kitais asmenimis ir grupėmis, užmegzti ir plėtoti tarpasmeninius ryšius, ieškoti kompromisų, konstruktyviai spręsti

konfliktus, mokytis kurti ir dirbti kartu su kitais, siekti bendro tikslo, dalyvauti tautos ir bendruomenės kultūriniame, pilietiniame bei politiniame gyvenime, gerbti demokratinės visuomenės principus ir vertybes, rūpintis aplinka. I. Eskytė teigia (2008), kad socialinės rizikos šeimų vaikai dažniausiai turi žemą savivertę ir pasitikėjimą savo jėgomis. Augdamas socialiai sudėtingoje aplinkoje vaikas dažniausiai save tapatina su neigiamais asmenimis ir suformuoja atitinkamą savęs vaizdą. I. Jonutytė, D. Binkauskaitė, J. Gelžinienė (cit.pgl: Griškutė V., Masiliauskienė E., 2010) pažymi, kad socialinės rizikos sąlygomis gyvenančių vaikų aplinka skurdi, primityvi vertybinė orientacija, neigiamas psichologinis klimatas, moraliai žlugdančios auklėjimo klaidos. Dienos centrus lanko vaikai iš kažkokią riziką turinčių šeimų. Dažnai šeimose būna ne vienas rizikos faktorius, o keli. Taigi svarbiausias socializacijos institutas – šeima, iš kurios vaikas perima elgesio modelius, yra sutrikęs ir negeba sėkmingai funkcionuoti. Kvieskienė G. (2005) nurodo, kad socialiai pažeistiems, rizikos grupei priklausantiems ir į ne kokybišką socializaciją įtrauktiems vaikams, reikia: papildomos socialinės pedagoginės pagalbos, papildomų socializacijos programų, intervencijų, prevencijos metodų, kad jų socializacija vėl taptų visavertė. Dažniausiai ne tik šeima, bet ir artimiausia vaiką supanti aplinka: giminės, draugai, kaimynai, turi panašius elgesio, bendravimo standartus. Butvilas T., Kodrotaitė G. (2007) teigia, kad socialinės rizikos grupei priskiriamus vaikus sieja du esminiai bruožai: vaikų elgesys neatitinka visuomenės priimtų normų ir dėl to jie išgyvena nuolatinę riziką bei linkę į antisocialų, delikventinį elgesį. Socialinių įgūdžių stoka, žema savivertė, neigiamas socialinis aplinka bei tėvų rodomo elgesio pavyzdys turi turėti įtakos vaiko susiformavusiam atsakomybės jausmui (Masiliauskienė, Griškutė, 2010).

Dienos centruose socialiniai darbuotojai - visos veiklos organizatoriai. Yra iššūkis neperimti tėvų ir vaikų atsakomybės. Vaikai ir jų tėvai nėra aktyvūs paslaugų planuotojai ir teikėjai, todėl socialiniai darbuotojai daug ką inicijuoja savo nuožiūra. Pagalbos besikreipianti šeima, gali darbuotojui priskirti visažinio, gelbėtojo vaidmenį. Tuomet šeima nebededa pastangų, visą atsakomybę perleidžia darbuotojui. Svarbu vykdyti nuoseklų dialogą tarp darbuotojo, tėvų ir vaiko. Reikia atsižvelgti į visų lūkesčius ir įtraukti į procesą: pasiskirstyti atsakomybėmis bei vaidmenimis (Eskytė, 2008).

Dienos centrų pagrindinė funkcija - teikti socialines paslaugas. Lietuvos Respublikos Socialinių paslaugų įstatyme (2006) socialinės paslaugos yra apibrėžiamos, kaip paslaugos, kurios suteikia pagalbą asmeniui iš dalies arba visiškai neturinčiam, neįgijusiam arba praradusiam gebėjimus savarankiškai rūpintis asmeniniu gyvenimu bei dalyvauti visuomeniniame gyvenime. Paslaugų tikslas - sudaryti sąlygas asmeniui ugdyti ar stiprinti

gebėjimus ir galimybes savarankiškai spręsti savo socialines problemas, palaikyti socialinius ryšius su visuomene, taip pat padėti įveikti socialinę atskirtį. Kitaip tariant, socialinės paslaugas turi būti skirtos išmokyti žmogų tapti atsakingu už savo gyvenimą. Įstatyme išryškintos svarbiausios sritys - savarankiškumas ir dalyvavimas. Šios žmogaus savybės yra neatsiejamos nuo atsakomybės, tik atsakingas žmogus gali būti savarankišku bei gebėti visapusiškai teisingai dalyvauti tiek asmeniniame, tiek visuomeniniame gyvenime. Remiantis tuo, dienos centruose organizuojant socialines paslaugas atsakomybės ugdymui turi būti teikiama didelė reikšmė.

Taigi nustatyta, kad dabartinė situacija ir kultūrinė aplinka vaiko atsakomybės ugdymui kelia papildomus iššūkius. Socializacijos procesą skatina nukreipti individualizacijos kryptimi, kad atsirandantis didesni pasirinkimai ir laisvės būtų naudojami teisingai. Remiantis moksline literatūra, išskiriama, kad ankstyvosios vaikystės amžiuje, pirminėje socializacijoje, yra visiškas vaiko nesavarankiškumas ir imlumas aplinkos poveikiui. Tuo metu socializacijos procesui didžiausią įtaką daro šeima, ikimokyklinio ugdymo įstaigos, nevyriausybinės organizacijos. Autoriai nurodo, kad ikimokykliniame amžiuje vaikas gali perimti net iki 50 proc. jo kokybiškai ir sėkmingai egzistencijai visuomenėje būtinos patirties. Remiantis moksline literatūra, daroma išvada, kad norint išugdyti vaiko atsakingą elgesį būtina į vaiką žiūrėti, kaip į subjektą veikianti ne vienoje sistemoje. Norint, kad atsakomybės ugdymo procesas vyktų sėkmingai ir nuosekliai būtinas šių sistemų bendradarbiavimas. Autorių teigimu, be pirminių poreikių užtikrinimo, negali vykti sėkminga vaiko socializacija, tuo pačiu negali vykti sėkmingas vaiko atsakomybės ugdymas. Todėl šiuolaikinėje visuomenėje vis svarbesni tampa dienos centrai. Šie socializacijos institutai įkūriamai vietose, kuriose matomas tikslingas jų teikiamų paslaugų poreikis. Darbas orientuotas į šeimą. Ne mažam vaikų skaičiui, dienos centrai tampa socializacijos institutu, kuriame jie pamato ir pradeda mokytis naujų bendravimo, elgesio, veikimo būdų, kurie nėra naudojami jų artimiausioje aplinkoje.

Apibendrinant skyrių, daroma išvada, kad vaiko atsakomybė tiesiogiai siejasi su vaiko raida ir socializacija. Dviejų metų vaikas, perimdamas teisingo elgesio normas, drauge automatiškai perima ir matomo atsakingo elgesio pradmenis. Aštuonių - vienuolikos metų vaikas pradeda sąmoningai prisiimti atsakomybę už savo poelgius. Mokslininkai išskiria, kad visos vaiko raidos metu vienas iš svarbiausių vaiko uždavinių - teigiama savivoka, savivertė, kuri tiesiogiai siejasi su vaiko noru prisiimti atsakomybę. Remiantis moksline medžiaga, daroma išvada, kad ugdant vaiko atsakomybę, reikia remtis įgimtais vaiko poreikiais ir atsakomybės ugdymą orientuoti į vaiko patirties ir žinių didinimą, gebėjimo vertinti pokytį

ugdymą bei santykio su kitu ir pačiu savimi puoselėjimą. Analizuojant medžiagą išryškėjo, kad pirminis įvardintų poreikių tenkinimas įvykta artimiausioje aplinkoje, o norint išugdyti vaiko atsakingą elgesį būtina į jį žiūrėti, kaip į subjektą veikianti ne vienoje sistemoje. Kad atsakomybės ugdymo procesas vyktų sėkmingai ir nuosekliai būtinas šių sistemų bendradarbiavimas.

2.4. Atsakomybės ugdymo ypatumai tikslinėse programose

2.4.1. Atsakomybės ugdymas pagal Jungtinių Tautų Vaiko teisių komiteto rekomendacijas

Vaiko teisių konvencijos dvidešimt devintas straipsnis atskleidžia vaiko lavinimo tikslus. Šie tikslai nurodo bendrus vaiko lavinimo bei ugdymo orientyrus. Bedrasis nurodomas lavinimo tikslas - didinti vaiko gebėjimus ir galimybes būti visaverčiu ir atsakingu laisvos visuomenės nariu. Sąmoningas gyvenimas laisvoje visuomenėje yra suvokiamas, kaip būtinumas mokyti vaikus socialinės atsakomybės bei aktyviai dalyvauti įvairiose procesose. Lietuva, kaip ir kitos šią konvenciją ratifikavusios šalys, įsipareigoja sudaryti sąlygas: kuo visapusiškiau ugdyti vaiko asmenybę, ugdyti vaiko pagarbą žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms, ugdyti vaiko pagarbą tėvams, savo kultūriniam identitetui, kalbai, vertybėms, šaliai, civilizacijoms, parengti vaiką sąmoningam gyvenimui laisvoje visuomenėje bei ugdyti pagarbą gamtai. Šie tikslai nurodo bendrą pasaulinį susitarimą, dėl vaiko lavinimo gairių. Įgyvendinimo vadove (Hodgkin R., Newell P., 2002) nurodoma, kad valstybė turi sudaryti sąlygas vaikui išsiugdyti įgūdžius, gebėjimus, žmogiškojo orumo suvokimą, savigarbą bei pasitikėjimą savimi. Visos trys sritys neatsiejamos nuo atsakomybės, tik greta atsakomybės orumas, savigarba ir pasitikėjimas yra teisingai interpretuojami ir suvokiami. Pabrėžiama, kad minėtas vertybės turi ugdyti šeima, tačiau šiame procese turėtų aktyviai dalyvauti mokykla bei kitos bendruomenės. Lietuva įsipareigodama, kuo visapusiškiau ugdyti vaiko asmenybę, turi sudaryti lygias ugdymo galimybes visiems vaikams. Remiantis tuo, socialinės rizikos grupei priskiriamiems vaikams turi būti teikiamas ypatingas dėmesys, kad jų ugdymosi galymybės būtų lygiaverčios kitų vaikų atžvilgiu. Atskleista problema, lavinant socialinės rizikos vaikus, kuri susijusi su mokytojų, lavintojų požiūriu į šių vaikų tėvus. Problemiškumas kyla, kai požiūris pasižymi ignoravimu arba niekinimu, ypatingai, kai pastarieji yra menkai išsilavinę. Vaikų individualybė glaudžiai susijusi su tėvais. Ugdymas negerbiant tėvų, gali stipriai pakenkti vaiko savigarbai. Lavinime nurodomas prioritetas yra į vaikus orientuotas ugdymas, t.y. svarbu ugdyti vaiko asmenybę, gebėjimus, atsižvelgiant į kiekvieno vaiko individualumą. Tai tiesioginė nuoroda, kad rengiant mokymo programą, būtina atsižvelgti į vaiko socialines, kultūrinės ir ekonomines sąlygas, esamus bei būsimus interesus ir besivystančius vaiko sugebėjimus. Remiantis tuo, rengiant atsakomybės ugdymo programą šie aspektai tampa taip pat svarbūs. Valstybės dalyvės turi užtikrinti, kad vaiko lavinime be visų akademinų dalykų vyrautų ir gyvenimo įgūdžių ugdymas, t.y. gebėjimas priimti tinkamus sprendimus, spręsti konfliktus, gyventi sveikai, būti visuomeniškam, išsiugdyti atsakomybę bei kritinį mąstymą.

Taigi tarptautiniu lygmeniu nustatytose vaiko lavinimo tiksluose atsakomybės ugdymas yra prioritetinga ir svarbi sritis. Pabrėžiamos atsakomybės sritys: socialinė atsakomybė bei atsakingas dalyvavimas. Nurodomas būtinumas lavinant, ugdant vaiko atsakomybę, atsižvelgti į kiekvieno vaiko individualumą bei organizuoti skirtingų socializacijos institutų bendradarbiavimą.

2.4.2. Atsakomybės ugdymas bendrojo ugdymo programose

Lietuvos valstybės ugdymo turinys geriausiai atsiskleidžia ugdymo turinio programose, kuriose atsispindi keliama: ugdymo tikslai, uždaviniai, siekamų turinio rezultatų ir principų visuma. Atsakomybės ugdymas bendrojo ugdymo programose užima svarbią vietą. Savarankiško privaloma dalyko ugdymo plane nėra, tačiau jis integruojamas į visas ugdymo pakopas ir atsispindi atskyrų mokymosi dalykų programuose: tiksluose, uždaviniuose, turinyje ir pan. Vienas iš Pradinio ir pagrindinio ugdymo (2008) bendrosios programos sudarymo principų - darnaus vystymosi. Jis tiesiogiai siejasi su atsakomybės ugdymu. Nurodoma: gamtinės aplinkos, kultūros, socialinio ir ekonominio visuomenės gyvenimo tarpusavio priklausomybė ir būtinybė ugdyti kiekvieno asmens aktyvų dalyvavimą, kuriant kokybišką gyvenimą sau ir ateities kartoms. Tiesioginė nuoroda į būtinybę ugdyti kiekvieno asmens asmeninę atsakomybę už: savo ir kitų žmonių gyvenimo kokybę. Akcentuojama atsakomybė ne tik už dabartį, laiką, kuriame žmogus gyvena, bet ir už ateitį. Mokyklose ugdymo turinys po truputi orientuojamas į kiekvieno vaiko individualumą. Siekiama, kad visuomenėje propaguojant autonomiškumui, atsakomybė būtų ugdoma individualizacijos kryptimi.

Pradinio ugdymo programos bendrose nuostatose teigiama, kad viena iš svarbių pradinio ugdymo paskirčių vaikui yra sudaryti sąlygas ugdyti dorinės ir socialinės brandos pradmenis. Tam tikrus atsakomybės ugdymo aspektus galima išvystyti visose pradinio ugdymo programose. Atsakomybės ugdymas pradinio ugdymo kontekste labiausiai siejasi su atsakingo elgesio, asmeniniame, bendruomeniniame ir globaliame pasaulyje, pagrindų ugdymu. Prie svarbiausių išskirtų programos nuostatų yra pabrėžta atsakomybė: ugdyti vaikų gebėjimą savarankiškai daryti sprendimus (pasirinkimo laisvę derinant su atsakomybę už savo veiksmus ir poelgius). Atsakomybės ugdymas ypatingai akcentuojamas: etikos, tikybos ir pasaulio pažinimo ugdymo programose. Etikos programoje nurodoma, kad siekiama ugdyti atsakingą elgesį, supažindinti vaiką su jo teisėmis ir pareigomis. Pasaulio pažinimo programa siekiama, kad ikimokyklinio amžiaus vaikai pažintų savo kultūrinę, socialinę, istorinę ir geografinę aplinką ir mokintūsi joje prasmingai ir atsakingai veikti, ugdytų įgūdžius rūpintis

kitais ir sąžiningai veikti. Visose trijose programose nurodomas vertybinis vaiko ugdymas, kuris neatsiejamas nuo atsakomybės ugdymo.

Pagrindinio ugdymo bendrosiose ugdymo programose atsakomybės ugdymas tiesiogiai integruotas į daugiau Bendrojo ugdymo programų dėstomų dalykų nei pradiniam ugdyme. Fragmentinis atsakomybės ugdymas yra visose ugdymo programose, jis atsispindi: ugdymo gairėse, turinyje, mokinių pasiekimuose, metodiniuose nurodymuose arba ugdytinose vertybėse. Atsakomybės ugdymas ryškiausiai pabrėžiamas: dorinio ugdymo, gamtamokslinio ugdymo, socialinio ugdymo, bendrųjų kompetencijų ir gyvenimo įgūdžių ugdymo programose. Dorinio ugdymo programos tikslu nurodyta: ugdyti moralės supratimą, bendrosiomis dorinėmis vertybėmis grįstą santykį su savimi, kitais žmonėmis ir pasauliu. Moralė, bendrosios dorinės vertybės neatsiejamos nuo atsakomybės. Atsakomybė yra kiekvienos vertybės sudedamoji dalis. Šioje programoje minimi dar du aspektai: saugoti save, rūpintis aplinka. Ugdomi gebėjimai būti atsakingu už save ir savo aplinka. Gamtamokslinio ugdymo programoje atsiranda: sveikos gyvensenos principai, atsakingo požiūrio į aplinką, gamtą, gyvybę ugdymas. Socialinio ugdymo programoje išskiriamas atsakomybės už savo valstybę (istoriją, kultūrą, tradicijas) ugdymas. Atsakomybės ugdymas eina lygiagrečiai su patriotiškumo ugdymu (pagarba savo paveldui). Plečiasi atsakomybės dydis: atsakingai ir aktyviai dalyvauti mokyklos, vietos bendruomenės ir valstybės gyvenime. Bendrųjų kompetencijų ir gyvenimo įgūdžių ugdymo programoje nurodoma: ugdyti asmenines savybes, padedančias siekti geresnės gyvenimo kokybės, prisidėti prie bendruomenės pažangos ir tobulinimo, suprasti atsakomybę už savo ir kitų sveikatos tausojimą, suvokti kultūrinio sąmoningumo reikšmę, gyvenant globaliame pasaulyje. Šioje programoje žmogaus atsakomybės ribos stipriai išplėstos, kalbama apie atsakomybę globaliu mastu. Šalia asmeninės atsakomybės greta atsiranda bendruomeninė atsakomybė šalies, pasaulio mastu. Asmeninė atsakomybė už: savo gyvenimo kokybę, sveikatą, kultūrą ir bendruomeninę atsakomybės už aplinkinių gyvenimo kokybę, sveikatą bei kultūrą. Pagrindiniame ugdyme atsakomybės ugdymas taip pat ryškiai pateiktas etninės kultūros, žmogaus saugos, pasipriešinimo istorijos bei sveikatos saugos ugdymo programose. Jose atsiskleidžia atsakomybės ugdymas šiais aspektais: asmens asmeninė atsakomybė už savo tautinį tapatumą, savisaugą, nepriklausomybės bei demokratijos puoselėjimą, sveikatą ir gyvenimo būdą. Ugdant asmeninę atsakomybę šiais svarbiais aspektais lygiagrečiai pabrėžiama pareiga kitų žmonių atžvilgiu.

Vidurinio bendrojo ugdymo programose be jau minėtų programų, kuriose akcentuojamas atsakomybės ugdymas, atsiranda: rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo bei

alkoholio, tabako bei kitų psichiką veikiančių medžiagų vartojimo prevencinės programos. Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programos bendrose nuostatose nurodoma suteikti vaikams žinių, kurios: padėtų išsiugdyti dorovingos, brandžios, savarankiškos, kritiškai mąstančios asmenybės bruožus, kurie svarbūs santykių plėtojimui bei atsakingos tėvystės ir motinystės įgūdžių įgijimui. Tabako bei kitų psichiką veikiančių medžiagų vartojimo prevencinės programos tikslu nurodyta: ugdyti asmenį, motyvuotą sveikai ir atsakingai gyventi, nevartoti alkoholio, tabako bei kitų psichiką veikiančių medžiagų. Atsakomybės ugdymo yra prioritetas, integruotas į visas švietimo ugdymo programas.

Vystomojo švietimo mokymosi modelio (2012) tikslas - aktyvus ir atsakingas pasaulio pilietis. Šis modelis sudarytas, remiantis: Globaliojo/visuotinio švietimo ir Vystomojo švietimo koncepcijomis. Tai mokymosi procesas, kuris siekia sustiprinti: mokinių kritinio mąstymo įgūdžius, pagarbą įvairovei, žmogaus teisėms ir aplinkai, kurioje gyvena. Tarptautinėje bendruomenėje esančios globalios problemos: didelis skurdas, sveikas maistas, darni aplinkosauga, tinkama sveikatos apsauga ir kt. nurodo būtinybę ugdyti atsakingus ir aktyviai dalyvaujančius piliečius. Pasaulyje nykstančios sienos, ryškėjančios valstybių tarpusavio priklausomybės (tarptautiniai politiniai santykiai, institucijos, prekyba ir kt.) leidžia žmonėms laisvai keliauti. Todėl atsakomybės ugdymas tampa svarbus ne tik nacionaliniame, bet ir tarptautiniame lygmenyje. Globalizacijos procesas lemia: bendrų, siektinų elgesio normų bei standartų susiformavimą ir paplitimą.

Apibendrinant šį poskyrį, daroma išvada, kad atsakomybės ugdymas yra Lietuvos Švietimo ir mokslo ministerijos prioritetas. Savarankiško privaloma dalyko ugdymo plane nėra, tačiau jis integruojamas į visas ugdymo pakopas. Pradinio, Pagrindinio ir Vidurinio ugdymo programose atsakomybės ugdymas atsispindi tiksluose, uždaviniuose, turinyje. Atsakomybės ugdymas taip pat akcentuotas atskirų mokymosi dalykų programuose. Vienas iš Pradinio ir pagrindinio ugdymo (2008) bendrosios programos sudarymo principų - darnaus vystymosi principas, tiesiogiai nuoroda į vaiko atsakomybės ugdymą. Remiantis bendrojo ugdymo programų analize, vaiko atsakomybės ugdymo būtinumas yra įtvirtintas ne tik nacionaliniu, bet ir tarptautiniu lygmeniu. Vystomojo švietimo mokymosi modelio (2012) tikslas, atspindintis pasaulyje besivystantį globalizacijos procesą, - aktyvus ir atsakingas pasaulio pilietis.

2.4.3. Atsakomybės ugdymas tiksliniuose socialiniuose projektuose

Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos organizuojamuose konkursuose atsakomybės ugdymas yra akcentuojamas. Konkurso 2011-2013 m., skirto

nevyriausybinių organizacijų, dirbančių šeimos gerovės srityje, tikslu teigiama, kad prioritetu yra savarankiškos ir gyvybingos šeimos ugdymas, pagrįstas narių tarpusavio pagalba ir atsakomybe. Akcentuota santykių kultūros, pozityvios tėvystės šeimoje ugdymas. Kito konkurso 2013-2018m., skirto nevyriausybiniams organizacijos, veikiančioms kitas nevyriausybines organizacijas, dirbančias vaiko gerovės srityje ir atstovaujančias jų interesams, tikslu viena iš prioritetinių sričių yra skatinti tėvus būti atsakingus už savo vaikus. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija skiria finansavimą nevyriausybiniams organizacijoms, kurios teikia paslaugas ugdant tėvų atsakomybę už savo vaikus bei šeimos narių tarpusavio atsakomybę. Atsakomybės ugdymas - prioritetinė sritis, pavaizduojanti esamą situaciją ir poreikį teikti socialines paslaugas šia kryptimi.

Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministerija 2012 m. skelbė vaikų dienos centrų projektų konkursą. Finansiškai rėmė dienos centrus dirbančius su socialinės rizikos šeimomis bei šeimomis, gaunančiomis socialines pašalpas. Valstybė remia vaikų dienos centrų veiklą ir vysto jų plėtrą. Siekiama decentralizuoti socialines paslaugas. Vaikų dienos centrai įkuriami vietose, kuriose yra tiesioginis socialinių paslaugų poreikis ir dirba tiesioginį, aktyvų darbą su žmonėmis, kuriems labiausiai reikalinga pagalba.

Socialinių paslaugų, Vilniaus miesto savivaldybės gyventojams, plėtros programoje 2013-2015 m. nurodoma kurti socialinių paslaugų sistemą šeimoms ir vaikams, kurioje socialinių įgūdžių ugdymo ir palaikymo paslaugos vaikams ir jų šeimoms (socialinės rizikos šeimos) būtų teikiamos namuose arba dienos centruose. Siekiama, kad paslaugos būtų, kuo arčiau žmonių gyvenamosios vietos bei kuo lengviau pasiekiamos poreikį turintiems žmonėms. Dienos centrų vaidmuo, teikiant socialines paslaugas, vis didėja.

Taigi nustatyta, kad Socialinės apsaugos ir darbo ministerija teikia prioritetą socialinių paslaugų decentralizacijai. Vilniaus miesto savivaldybės gyventojams, plėtros programoje 2013-2015 m. taip pat nurodomas siekis, kad socialinės paslaugos būtų decentralizuotos ir kuo lengviau pasiekiamos poreikį turinčių žmonių. Dienos centrų vaidmuo, Lietuvos valstybės bei savivaldybių kontekste, tiesioginiame paslaugų teikime tampa vis didesnis. Remiantis naujausių skelbiamų konkursų gairėmis, galima teigti, kad tėvų atsakomybės ugdymas už savo vaikus yra prioritetinė sritis, pavaizduojanti esamą situaciją ir poreikį teikti socialines paslaugas šia kryptimi.

Apibendrinant, galima teigti, kad tarptautiniu lygmeniu nustatytoje vaiko lavinimo tiksluose atsakomybės ugdymas yra prioritetinė ir svarbi sritis. Ypatingai išskiriama socialinė atsakomybė bei atsakingas dalyvavimas. Nacionaliniu lygmeniu atsakomybės ugdymo, kaip

savarankiško privaloma dalyko ugdymo plane nėra, tačiau jis integruojamas į visas ugdymo pakopas. Vykstant globalizacijos procesui, svarbu tampa ugdyti aktyvų ir atsakingą pasaulio pilietį. Analizuojant tikslinius socialinius projektus, daroma išvada, kad Socialinės apsaugos ir darbo ministerija bei Vilniaus miesto savivaldybė prioritetą teikia socialinių paslaugų decentralizacijai. Dienos centrų vaidmuo, Lietuvos valstybės bei savivaldybių kontekste, tiesioginiame paslaugų teikime tampa vis didesnis. Remiantis, naujausių skelbiamų konkursų gairėmis, matoma, kad tėvų atsakomybės už savo vaikus ugdymas yra prioritetinė sritis, pavaizduojanti esamą situaciją, problematiką ir poreikį teikti socialines paslaugas šia kryptimi.

3. VAIKO ATSAKOMYBĖS UGDYMO YPATUMAI NEVYRIAUSYBINĖSE ORGANIZACIJOSE - DIENOS CENTRUOSE

3.1. Tyrimo metodika

Tyrimo tikslas - nustatyti vaiko atsakomybės ugdymo ypatumus vaikų dienos centruose.

Tipinių įvykių atrankos metodas. Pasirinkti tipiniai subjektai, kurie geriausiai reprezentuoja tyrimo informacijos poreikius. Į formuojamąją grupę įtraukti, tyrėjo manymu, tipiškiausi asmenys tiriamojo požymio atžvilgiu (K. Kardelis, 2005). Svarbiausi kriterijai, atrenkant tipinius subjektus, buvo išsilavinimas bei darbo patirtis nevalstybiniame sektoriuje. Manyta, kad tyrimą geriausiai reprezentuos socialinio darbuotojo kvalifikaciją bei ne mažesnę nei 2 metų darbo patirtį vaikų dienos centruose turintys asmenys. Siekiant gauti įvairesnius ir platesnius duomenis, tikslingai pasirinkti dienos centrai, kurie veikia ilgiau nei 5 metus ir yra įsikūrę šalia stiprių ir aktyvių lietuviškų ar tarptautinių organizacijų, t.y. *"Caritas"* (2 informantai), *"Maltos ordinas"*, *"Gelbėkit vaikus"*, *"Sotas"* ir *Vilniaus Palaimintojo Jurgio Matulaičio parapija*.

Tyrimo imtis. Kokybiniams tyrimams netaikomi griežti imties tūrio reikalavimai, pasirinkta tirti nedidelė aibė, t.y. keli atvejai (Kardelis, 2005; Mikėnė, Valackienė, 2008). Interviu buvo atlikti su 6 tipinėmis socialinėmis darbuotojomis (N=6), 5 tiriamųjų išsilavinimas - aukštasis universitetinis, 1 tiriamoji yra baigusi papildomas socialinio darbo studijas ir šiuo metu mokosi socialinio darbo specialybės magistratūroje.

Tipinių subjektų charakteristikos. *Dienos centrų atstovių funkcijos:* (1) Darbas Vaikų ir paauglių dienos centre "Vilties angelas", teikiant visapusišką ir kompleksinę pagalbą šeimai. Dienos centras veikia 20m. Darbo patirtis šiame dienos centre - 2 m. (Interviu išrašas 2 priede). (2) Darbas "Visų Šventųjų" šeimos paramos centre, teikiant paramą ir palaikymą sunkumus igyvenančiai šeimai. Šeimos paramos centras veikia 10 m. Darbo patirtis šiame centre - 2 m. (Interviu išrašas 3 priede). (3) Darbas VŠĮ "Gelbėkit vaikus" Fabijoniškių vaikų dienos centre "Duok ranką", teikiant socialines paslaugas socialinės rizikos, socialiai remtinoms šeimoms. Dienos centras veikia 12 m. Darbo patirtis šiame dienos centre - 3m. (Interviu išrašas 4 priede). (4) Darbas Šeškinės vaikų dienos centre, priklausančiam Pal. J. Matulaičio Šeimos pagalbos centrui, teikiant pagalbą vaikams, patiriantiems sunkumų namuose, turintiems elgesio ir emocinių problemų bei mokymosi sunkumų. Dienos centras veikia 11m. Darbo patirtis šiame dienos centre - 7m. (Interviu išrašas 5 priede). (5) Darbas Vaikų ir jaunimo dienos centre "SOTAS", teikiant įvairiapusią socialinę ir ugdomąją pagalbą

vaikams ir jų šeimoms. Dienos centras veikia 7 m. Darbo patirtis - 3m. (Interviu išrašas 6 priede). (6) Darbas Maltiečių Socialiniame Vaikų dienos centre, teikiant paslaugas vaikams iš socialiai remtinų šeimų. Dienos centras veikia 14m. Darbo patirtis - 3m. (Interviu išrašas 7 priede). Visos dienos centrų atstovės vadovauja konkrečiau amžiaus vaikų grupei.

Metodas. Siekiant nustatyti vaiko atsakomybės ugdymo ypatumus vaikų dienos centruose, buvo pasirinktas kokybinio tyrimo metodas. Kokybiniai tyrimai yra atliekami, norint iširti esamą reiškinių kokybę, nustatyti ją ne išoriškai, o per žmogaus asmeninio santykio su reiškiniu prizme (Mikėnė, Valackienė 2008). Kokybinio tyrimo privalumai yra šie: unikalių faktų atskleidimas ir demonstravimas, tiriamosios problemos praplėtimas, reiškinių vystymosi dinamikos matymas, įvairiapusės informacijos gavimas bei subjektyvios tyriamųjų nuomonės atskleidimas (Mikėnė, Valackienė 2008; Tidikis, 2003). Išskiriami kokybinių tyrimų trūkumai yra šie: neapibrėžtumas, reprezentatyvumo stoka bei sudėtinga ir daug intelektinių sąnaudų bei laiko reikalaujanti duomenų apdorojimo analizė (Tidikis, 2003).

Tyrimo instrumentas. Pasirinktas pusiau struktūruotas tipinių subjektų interviu. Interviu - duomenų rinkimo metodas, kuris leidžia priartėti prie žmonių suvokimo, reikšmių bei realybės aiškinimo (Tidikis, 2003). Tipinių subjektų interviu atliekamas su asmenimis, kurie dėl savo profesinės bei gyvenimo patirties, geriausiai atitinka formuojamą tipinių subjektų grupę ir turi patikimiausią bei geriausiai reprezentuojančią informaciją apie tiriamąjį reiškinį. Tyrimo instrumentą (žr. 1 priedą) sudaro klausimai apie, po mokslinės literatūros analizės kilusius pagrindinius vaiko atsakomybę formuojančius veiksnius: taisykles ir vaiko pareigas, pasirinkimo laisvę ir savivertę, tėvų įtraukimą bei atsakomybės ugdymo gerą patirtį ir išskylančius sunkumus. Atviri klausimai informantams duoda galimybę laisvai reikšti nuomonę, išsakyti sukaupią patirtį bei pastebėjimus. Kadangi buvo pasirinktas pusiau struktūruotas interviu, nebuvo griežtai laikomasi numatyto klausimų eiliškumo bei pirminės formuluotės. Interviu metu buvo užduoti ir nenumatyti, tačiau eigoje išskyle, nagrinėjamai temai svarbūs ir aktualūs klausimai. Interviu trukmė nuo 18.43 iki 36.57 min. Visi interviu pokalbiai įrašyti, o vėliau transkribuoti. Interviu klausimai yra pateikiami 1 priede.

Tyrimo organizavimas ir vieta. Interviu atlikti 2014 m. kovo mėnesį, Vilniaus mieste. Dalyvauti tyrime tipiniai subjektai buvo kviečiami elektroninių paštu ir telefonu. Iš anksto susitariama informantei patogią interviu vietą ir laiką. Visi interviu vyko tipinių subjektų darbo vietose.

Duomenų apdorojimas. Gauti tyrimo duomenys buvo analizuojami taikant kokybinės turinio analizės etapus. Tam tikros tekstų dalys, skaitant transkribuotus interviu,

buvo pažymimos ir joms priskiriamos etiketės. Tekstas skaitomas daug kartų, ieškant bendrų temų, kurios sugrupuotos į kategorijas, o šios į subkategorijas. Kiekviena subkategorija yra pagrįsta vienu ar keliais pagrindžiančiais teiginiais. Gauti duomenys yra analizuojami, interpretuojami, ieškoma sąsajų su teorija bei daromi apibendrinimai (Mikėnė, Valackienė, 2008). Skliausteliuose, greta įrodomųjų teiginių, yra nurodomi du skaičiai, pvz., (I, 143). Romėniškas skaičius nurodo, kelinto interviu citata tai yra, arabiškas skaitmuo žymi eilutės vietą tame interviu. Ženklas „<...>“ reiškia, kad tam tikra dalis teksto buvo praleista. Laužtyniuose skliaustuose kursyvu parašytas žodis, kaip, pvz., [atsakomybė], patikslina apie ką informantė kalba, jeigu tai yra sunku suprasti pateiktame cituojamame sakinyje.

Tyrimo etika. Tyrimo metu siekta užtikrinti dalyvaujančių tyrime respondentų laisvanoriškumą. Respondentams buvo išsiųsti elektroniniai laišakai, kuriuose nurodyta svarbiausia informacija, t.y. darbo autorė, atliekamo tyrimo tema, tikslas bei gautų duomenų panaudojimo tikslai. Kai kurie respondentai išreiškė norą iš anksto gauti būsimo interviu klausimus. Buvo atliepta į šį norą ir klausimai prisegti prie elektroninio laiško. Aptarta, kokios respondentų charakteristikos atspindės rašto darbe bei įsivardinta, kiek apytiksliai laiko turėtų užtrukti interviu. Konfidencialumą siekiama užtikrinti pateikus apibendrintas tipinių subjektų charakteristikas. Vengta informacijos, kuri leistų atpažinti konkretų žmogų. Visi pasirinkti tipiniai subjektai savanoriškai sutiko dalyvauti interviu ir leido pokalbį įrašinėti. Kai kurios respondentės išreiškė norą gauti būsimojo tyrimo išvadas. Analizuojant tyrimo rezultatus, siekta užtikrinti kuo didesnę objektyvumą bei neiškraipyti respondenčių nuomonės. Tai daroma pateikiant tikslius respondenčių duomenis.

3.2. Tyrimo duomenų analizė

Tyrimo duomenys atskleidžia, kad dienos centruose atsakomybės ugdymui yra teikiama didelė reikšmė. Dienos centruose suvokiama ir įvardinama atsakingo elgesio ugdymo svarba. Tai parodo, kad susiformavęs teisingas požiūris, kuris po truputi vystosi į konkrečias veiklas. Tyrimo dalyvės nurodė, kad nėra atskyros atsakingo elgesio ugdymo programos, tačiau atsakingo elgesio ugdymas intergruotas į kitas dienos centre taikomas programas. Respondentės teigė, kad kiekvieno įgūdžio ar gebėjimo ugdymas neatsiejamas nuo atsakomybės. Remiantis šiuo požiūriu, iš tyrimo gautų duomenų yra išskiriamos šios pagrindinės programos, per kurias ugdomas vaiko atsakingas elgesys: socialinių įgūdžių: "*<...> per socialinius įgūdžius, aš manau, < ar čia teisingai galvoju, bet, tarkim, per tuos pačius socialinio b-e-n-d-r-a-v-i-m-o, m-o-k-y-m-o-s-i, žodžiu, dalintis, žaisti kažkaip <...>*" (VI, 175-177), bendrųjų gebėjimų: "*<...> į parduotuvę, kai ten einam, mokomės apsipirkti <...>*" (II, 167-168) bei buitinių įgūdžių: "*<...> t-v-a-r-k-y-t-i-s, atsakingai budėti. Mes to ugdome vaikus ir siekiame, kad jie išmokytų, mokytųsi tokius dalykus daryti*" (I, 109-111). Tyrime dalyvavusios respondentės pabrėžė, kad tik atsakingas žmogus gali tapti sąmoningu, savimi pasitikinčiu visuomenės nariu: "*<...> vienas iš pagrindinių tikslų ugdyti atsakomybę, atsakingą žmogų, kad paskui galėtų savarankiškai ir pilnavertiškai gyventi*" (II, 26-27). Kadangi keliamas tikslas, formuoti atsakingą žmogų, o formavimas vyksta dienos centre, tai į vaiką žvelgiama iš kelių perspektyvų. Intervantės vaiką traktuoja, kaip asmenį, turinti mokėti atsakyti už save, už dienos centre esančius grupės narius bei patį dienos centrą. Remiantis šiuo požiūriu, galima išskirti dienos centruose esančias prioritėtines atsakomybės ugdymo sritis: asmeninė atsakomybė: "*<...> susitvarkyti savo darbo vietą <...>*" (II, 34-35), atsakomybė už kitus dienos centre esančius žmones: "*<...> ten viską šitą, kad visi turėtų atsisėsti ir kad kai jau atsisėda, nieks, nu, nereikėtų atsistoti. Tai reiškias jie turi sužiūrėti viską <...>*" (II, 100-101) ir atsakomybė už bendrą gėrį: "*<...> kurie mokosi indus plauti, šluoti grindis ir panašiai. Ir tuo pačiu jisai taip prisideda prie to g-e-r-b-u-v-i-o viso dienos centro. Tai yra bendra*" (IV, 177-178).

Tyrimo dalyvės įvardino, su kokiais specifiškumais susidūria socialinis darbuotojas ugdydamas vaiko atsakomybę. Visos intervantės paminėjo, kad pirminis susitikimas su vaiku įvyksta jam turint septynius metus. Šiame amžiuje prie jo formavimosi prisideda keli socialiniai institutai: šeima, mokykla bei dienos centras. Respondenčių atsakymai atskleidė, kad vaikai atsineša iš šeimų tam tikrus išmokus ir jau pasiformavusius atsakingo elgesio modelius. Nacionalinėje vaikų dienos centrų programoje nurodyta, kad dienos centrai paslaugas teikia socialinės rizikos šeimoms ir jų vaikams. Lietuvos Respublikos Socialinių

paslaugų įstatyme (2007) socialinės rizikos šeima apibrėžiama, kaip šeima, kurioje bent vienas iš tėvų piktnaudžiauja alkoholiu, narkotinėmis, psichotropinėmis ar toksinėmis medžiagomis, yra priklausomas nuo azartinių lošimų, dėl socialinių įgūdžių stokos nemoka ar negali tinkamai prižiūrėti vaikų, naudoja prieš juos psichologinę, fizinę ar seksualinę prievartą, gaunamą valstybės paramą panaudoja ne šeimos interesams ir todėl iškyla pavojus vaikų fiziniams, protiniams, dvasiniams, doroviniams vystymuisi bei saugumui. Empyriiniai tyrimo duomenys patvirtina, kad dažnai vaiko atsinešti atsakingo elgesio modeliai būna problemiški ir keistini bei atskleidžia pagrindines problemines sritis. Tai: per didelis kiekis atsakomybių, prisiimtų vaiko: "*<...> šeimoj yra trys vaikai ir vyriausias vaikas tampa, mamos atlieka funkcijas. Ar tas tikrai yra, tas yra per daug vaikui, jeigu vaikas neturi v-a-i-k-y-s-t-ė-s <...>*" (IV, 411-413) bei teisingo suvokimo, kas yra atsakingas elgesys, trūkumas: "*<...> turime šeimų, kurių, kuriose tėvai < labai yra n-e-s-t-r-u-k-t-ū-r-u-o-t-i, labai yra, nežinau, kaip pasakyti, šokinėjantys tokie, nesilaiko, nenusibrėžia sau tam tikrų r-i-b-ų, tuomet ir vaikams yra labai sunku <...>*" (I, 66-68). Intervantės nurodo, kad vaikai iš tokių šeimų atsineša klaidingą suvokimą, kuris susiformuoja į tam tikras normas bei įsitikinimus. Kas šeimoje laikoma norma, tas tampa ir vaikui norma, nors tos normos gali neatitikti visuomenės standartų: "*<...> akcentą dedam, kad < pareiga yra gražiai bendrauti arba sutarti, nu tarkim, kad mes m-o-k-o-m-ė-s, iš tikrųjų, ne tai, kad pareiga, bet mokomės gražiai kalbėti, bendrauti. O, šeimoj tai, galbūt, nėra v-e-r-t-yb-ė*" (IV, 352-354).

Dienos centre vaikai daugiausiai laiko praleidžia su savo bendraamžiais ir su suaugusiais žmonėmis. Socialinis darbuotojas yra suaugęs žmogus, su kuriuo vaikas mezga santykį, remdamasis savo ankstesne patirtimi. Gauti tyrimo duomenys parodo, kad atsinešta vaiko santykio su suaugusiu patirtis sukelia papildomų iššūkių bei užduočių socialiniam darbuotojui. Iš tyrimo dalyvių pateiktų duomenų išryškėjo tam tikri vaiko atsineštos patirties bruožai. Vaikas linkęs nepasitikėti suaugusiu: "*<...> esmė yra tą prasme, kad tu pats tų taisyklių laikytumeis, nes kas iš tavo burnos išeina, turi būti < nulis melo ir kad tai, ką tu pasakei, kad tai įvyktų. Nes jie labai greitai pagauna*" (III, 96-98). Suaugusio ir vaiko santykis ne lygiavertiškas: "*<...> taisyklė yra arba reikalavimas vaikui šeimose, kad vaikas nesikeiktų, kalbėtų gražiai, bet tėvai tos taisyklės nesilaiko <...>*" (IV, 91-93). Tarpusavio elgesys pagrįstas jėga ir baime. Suaugęs - asmuo, kuriam reikia paklusti: "*<...> vaikai t-u-r-i p-a-k-l-u-s-t-i tėvų sprendimam, reikalavimam ir, jeigu jie neklauso, tai tada būna pakankamai g-r-i-e-ž-t-o-s sankcijos*" (IV, 83-84).

Tyrimo duomenys atskleidė dar vieną vaiko atsakomybės ugdymą dienos centruose apsunkinantį faktą. Respondentės išskyrė, kad norint pradėti ugdyti vaiko atsakingą elgesį,

pirmiausia reikia patenkinti jo pirminius poreikius: "*<...> vaikas šiandiena visiškai plaukiantis, nes naktį nemiegojo, labai gražiai paguldai ant šito fotelio, sėdmaišio ir jisai pamiega*" (III, 306-307)". Atsakomybės ugdymo procesas ne visuomet gali vykti nuosekliai. Kadangi vaikas gali aktyviai dalyvauti atsakomybės ugdymo procese tik patenkinęs savo pirminius poreikius. Esama situacija rodo, kad dienos centruose prioritetas yra vaikas ir jo interesai. Šis taikomas principas atitinka tarptautinio lavinimo standartus. Tačiau akivaizdu, kad tai lėtina ir sunkina atsakomybės ugdymo procesą.

1 lentelė. Vaiko atsakomybės ugdymo sistema dienos centruose

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantys teiginiai
Bendras atsakomybės ugdymo svarbos vertinimas	Atsakomybė ugdo vaiko sąmoningumą	Junti, ką tu gali prisiimti daryti, o ko tu negali prisiimti daryti. Nes, galbūt, prisiėmęs daryti per sunkų dalyką , tu tiesiog neįvykdy. (I, 165-166)
		<...> ar tu tą lėkštę išplausi atsakingai, ar ne, ar, ar tu pamokas darai, ar tu su draugu bendrauji - visur yra reikalinga atsakomybė. (III, 26-28)
		<...> atsakingai žiūrėti į s-a-v-o g-y-v-e-n-i-m-ą, į savo p-a-s-i-r-i-n-k-i-m-u-s, taip pat s-a-n-t-y-k-y-j-e su kitais žmonėmis <...>. (IV, 30-32)
	Atsakomybė kelia vaiko savivertę	<...> labiau pasitikintis savimi jaučiasi, jeigu jisai p-r-i-s-i-i-m-a ir į-v-y-k-d-o, tarkim, užduotį teigiamai. (I, 194-195);
		<...> kuo labiau tu jam duodi atsakomybę, ir jeigu jisai susidoroja su tą atsakomybe, jam pavyksta, jo kyla savivertė. (II, 181-182)
		Manau, kad susiję tai t-i-e-s-i-o-g-i-a-i su savivertę vaiko ir < tas atsakomybės jausmas <...>. (V, 23-24)
	Jeigu vaikas yra atsakingas, jisai turi atsakomybės jausmą, jisai kažkaip < geriau save vertina <...>. (VI, 170-171)	

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantys teiginiai
	Atsakomybė kelia pasitikėjimą savo jėgomis	<...> ir vieną, ir kitą darbą darau ir aš jau žinau, kaip tai reikia daryti, nes jau tą ne kartą dariau <...>. (I, 143-144)
	Atsakomybė ugdo vaiko savarankiškumą	<...> vienas iš pagrindinių tikslų ugdyti atsakomybę, atsakingą žmogų, kad paskui galėtų savarankiškai ir pilnavertiškai gyventi. (II, 26-27)
		<...> svarbu u-g-d-y-t-i atsakomybę vaikui, nes taip vaikas yra formuojamas, ruošiamas tolimesniam gyvenimui. (I, 23-24)
		<...> d-i-d-è-j-a tada ir savarankiškumas kažkiek. (V, 142)
Atsakomybės ugdymo programos	Atsakomybės ugdymas integruotas į socialinių įgūdžių ugdymo programą	<...> socialiniai įgūdžiai, tai yra individualus darbas su vaiku, tai yra kalbėjimasis, kas, pavyzdžiui trugdo prisiimti tą atsakomybę arba abskritis. (IV, 284-286)
		<...> per socialinius įgūdžius, aš manau, < ar čia teisingai galvoju, bet, tarkim, per tuos pačius socialinio b-e-n-d-r-a-v-i-m-o, m-o-k-y-m-o-s-i, žodžiu, dalintis, žaisti kažkaip <...>. (VI, 175-177)
	Atsakomybės ugdymas integruotas į tvarkymosi įgūdžių ugdymą	<...> t-v-a-r-k-y-t-i-s, atsakingai budėti. Mes to ugdome vaikus ir siekiame, kad jie išmoktų, mokytųsi tokius dalykus daryti. (I, 109-111)
		<...> mokėti elementarių buitinių įgūdžių, tai yra: išsiplauti indus, sutvarkyti patalpas po dienos <...>. (IV, 165-166)
		<...> visur b-e-n-d-r-u-o-s-i-u-s, kad ir savitvarkos įgūdžius, tuos tvarkymosi <...>. (VI, 178-179)
	Atsakomybės ugdymas	<...>į parduotuvę, kai ten einam, mokomės apsipirkti <...>. (II, 167-168)

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantys teiginiai
	integruotas į bendrųjų gebėjimų ugdymo programą	<p><...> vieną kartą einam į parduotuvę. Nu, tai ir planuojam, tai, ką mes valgysim šią savaitę. Susigalvojam menu. (III, 147-148)</p> <p><...> dėl tų materialinių dalykų tai tikrai < kalbam su vaikais, kad šiais, tarkim, metais neturim tiek p-i-n-i-g-ė-l-i-ų ir taip toliau, nu, kad jie labiau tą supratimą turėtų, kad tos veiklos neatsiranda iš dangaus visi pinigai <...>. (V, 160-162)</p>
Atsakomybės ugdymo sritys	Asmeninė atsakomybė	<...> yra ruošti pamokas <...>. (I, 107)
		<...> susitvarkyti savo darbo vietą <...>. (II, 34-35)
		Pavalgius, b-ū-t-i-n-a susitvarkyti savo lėkštę <...>. (III, 40)
		<...> jisai sugadina arba sudaužo, tai yra jo pareiga s-u-t-a-i-s-y-t-i arba atpirkti. (IV, 179)
		<...> už savo v-i-e-t-ą, susitvarkymą vaikai yra atsakingi <...>. (V, 125)
		<...> kiekvienas turi išsiplauti savo indus, kai pavalgė <...>. (VI, 94)
Atsakomybė už kitus asmenis		<...> gerbti vieni kitus, saugoti, tausoti vieni kitų turtą. (I, 112)
		<...> ten viską šitą, kad visi turėtų atsisėsti ir kad kai jau atsisėda, nieks, nu, nereikėtų atsistoti. Tai reiškias jie turi sužiūrėti viską <...>. (II, 100-101)
		<...> būdintys, tie tvarko viską: stalą nuvalo, žodžiu, maistą išdalina tas, kas lieka <...>. (VI, 100)
Atsakomybė už bendrą gerį		<...> atsakomybes kiekvienas, kiekvieną savaitę keičiasi: kažkas atsakingas už žaliuzes, kažkas už šiukšles, kažkas už, už indų plovimą, už gėlių palaistymą <...>. (III, 41-42)
		<...> kurie mokosi indus plauti, šluoti grindis ir panašiai. Ir

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantys teiginiai
		tuo pačiu jisai taip prisideda prie to g-e-r-b-u-v-i-o viso dienos centro. Tai yra bendra. (IV, 177-178)
Dienos centruose esančių vaikų iš šeimo atsinešti atsakingo elgesio modeliai	Turi atsakingo elgesio modelį	<...> vaikai, kurių tėvai daugiau ar mažiau laikosi taisyklių tiems yra paprasčiau laikytis taipogi taisyklių, priimti tą visą tvarką.(I, 64-66)
		<...> tarkim, viena šeima yra taisyklės, kad koridoriuje nusiauna batus, ten susideda, ten turi ateiti švariais =, nu, persirengti <...>. (II, 62-63)
		<...> žinau ir šeimų, kurios labai stengiasi, jos taip pat turi ir elgesio korekcijos sistemą, kurios laikosi <...>. (IV, 89-90)
	Ne pagal amžių prisiėmęs didelį kiekį atsakomybių	<...> mergaitei, tarkim, dešimt metų, jinai turi atsikėlus pirmiausia apmokyti brolius su sese, išvesti į darželį <...>. (II, 64-65)
		<...> daug tėvelių yra emigravę ir jie staigiai tampa suaugę, ir dideli, ir, ir turi atsakyti už savo mažesnes seseris. (III, 209-210)
		<...> šeimoj yra trys vaikai ir vyriausias vaikas tampa, mamos atlieka funkcijas. Ar tas tikrai yra , tas yra per daug vaikui, jeigu vaikas neturi v-a-i-k-y-s-t-ė-s <...>. (IV, 411-413)
Neturi atsakingo elgesio modelio	<...> turime šeimų, kurių, kuriose tėvai < labai yra n-e-s-t-r-u-k-t-ū-r-u-o-t-i, labai yra, nežinau, kaip pasakyti, šokinėjantys tokie, nesilaiko, nenusibrėžia sau tam tikrų r-i-b-ų, tuomet ir vaikams yra labai sunku <...>. (I, 66-68)	
	<...> atrodo visai taisyklių kažkokių nėra. Nes ten ir balaganas ir šiaip dienos centre matosi, kad išsibalansavę, ir šeimoj, kai kalbamės, nesuprantama, kažkokios <i>plaukiojančios taisyklės</i> (II, 66-67)	
	<...> taisyklių ten, kaip ir nėra iš vis <...>. (III, 64)	

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantys teiginiai
		<...> tų taisyklių iš viso nėra, vaikai yra palikti, nu, vaikas turi labai daug laisvės <...>. (IV, 85-86)
		<...> yra šeimų, kur v-i-s-i-š-k-a-i jų nėra, l-a-i-s-v-ė <i>paliekama vaikams.</i> (V, 84)
		<...> imant mūsų vaikų dienos centrą, šeimų pavyzdį, tai manau, kad tų taisyklių, visų pirma, net n-ė-r-a sukurta ir nėra aptarta kartu , kad laikytųsi. (VI, 59-60)
	Šeimoje esančios atsakingo elgesio normos skiriasi nuo visuomenei priimtinių atsakingo elgesio normų	<...> visiškai kitokios, atėjusių iš šeimų. Nu, pavyzdžiui, apie tą pačią pagarbą šnekant. Pas kai kuriuos labai yra ji įdiegta, o pas kai kuriuos nėra tokio dalyko, kad tu čia turi tą patį jaunesnį brolių ar sesė gerbti <...>. (I, 79-81)
		O jeigu ir atsiranda kokia taisyklė, tai tu man netrūgdyk <...>. (III, 73-74)
		<...> akcentą dedam, kad < pareiga yra gražiai bendrauti arba sutarti, nu tarkim, kad mes m-o-k-o-m-ė-s, iš tikrųjų, ne tai, kad pareiga, bet mokomės gražiai kalbėti, bendrauti. O, šeimoj tai, galbūt, nėra v-e-r-t-yb-ė. (IV, 352-354)
Vaikų atsineštos iš šeimos patirtys, sunkinančios atsakingo elgesio ugdymą	Atsakingo elgesio reikalavimai vaikui ir suaugusiam skiriasi	<...> taisyklė yra arba reikalavimas vaikui šeimose, kad vaikas nesikeiktų, kalbėtų gražiai, bet tėvai tos taisyklės nesilaiko <...>. (IV, 91-93)
		<...> jeigu vaikas nusikeikia, tai tėvai pyksta . Jeigu jie p-a-t-y-s keikiasi, tai kokį p-a-v-y-z-d-į visu pirma rodo. (VI, 57-58)
	Dažnai patiriamas neteisybės jausmas savo	<...> esmė yra tą prasme, kad tu pats tų taisyklių laikytumeis, nes kas iš tavo burnos išeina, turi būti < nulis melo ir kad tai, ką tu pasakei, kad tai įvyktų. Nes jie labai greitai pagauna. (III, 96-98)

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantys teiginiai
	atžvilgiu	<...> vaikai labai p-a-s-t-e-b-i, jeigu, tarkim ne, ne, n-e-l-y-g-i-a-t-e-i-s-i-š-k-a-i (<i>juokiasi</i>) taikomos tos taisyklės ir nori labai to t-e-i-s-i-n-g-u-m-o tokio. (V, 253-254)
	Elgesys, pagrįstas baime	<...> vaikai t-u-r-i p-a-k-l-u-s-t-i tėvų sprendimam, reikalavimam ir, jeigu jie neklauso, tai tada būna pakankamai g-r-i-e-ž-t-o-s sankcijos. (IV, 83-84)
		<...> vaikai, nu, labai į tuos, kaip rėmukus įstatomi (<i>juokiasi</i>) ir, nu, galbūt, savivertė jų nukenčia nuo to ir nelieka laisvės s-a-v-i-r-a-i-š-k-a-i ir galimybės s-u-k-l-y-s-t-i irgi. (V, 90-92)
	Šeimoje nepatenkinami pirminiai vaiko poreikiai	<...> vaikas šiandiena visiškai plaukiantis, nes naktį nemiegojo, labai gražiai paguldai ant šito fotelio, sėdmaišio ir jisai pamiega. (III, 306-307)
		<...> būna tikrai dienų, kai labai blogai jaučiasi vaikas ir tikrai nenori dalyvauti, ir tarsi. (IV, 265-266)

Tyrimo metu buvo siekiama išsiaiškinti, kaip yra apibrėžiamas vaiko atsakingas elgesys. Visos respondentės nurodė, kad vaiko atsakingas elgesys dienos centruose apibrėžiamas per elgesio taisykles. Jos nurodo, koks elgesys yra traktuojamas atsakingu bei prioritetiniu. Iš gautų tyrimo duomenų galima išskirti keturias ugdymo atsakingo elgesio kryptis. Pirmoji kryptis atsakingas požiūris į darbą: "<...> ruošimas namų darbų ir dalyvavimas užsiėmimuose, taip pat yra taisyklė atsakingas būdėjimas" (I, 34-35). Antroji - mokymasis kurti atsakingus santykius: "<...> kalbėti be keiksmažodžių, kalbėtų tyliai, ramiai, kad santykius aiškintųsi ne kumščiais" (IV, 36-37). Trečioji - atsakingas požiūris į svetimus daiktus: "<...> nelaužyti indų, nelaužyti daiktų (*juokiasi*), nelaužyti baldų. Nu, žodžiu, negadinti viso to inventorius" <...> (VI, 29-30) ir paskutinioji, ketvirtoji kryptis - atsakingas požiūris į laiko planavimą: "<...> pirmiausia, vaikai turi ateiti laiku" (II, 30). Remiantis gauta informacija, matoma, kad dienos centrų atsakomybės ugdymo programa labiausiai atitinka Pradinio ugdymo programą, taikomą nacionaliniu lygmeniu. Lygynant šias dvi programas, dienos centruose trūksta atsakomybės ugdymo nacionaliniu ir globaliu mastu.

Tyrimu norima išskirti dienos centrų naudojamą prioritetinį atsakingo elgesio ugdymo būdą. Visos respondentės nurodė atsakomybės ugdymą per pareigą. Pareiga nurodo vaiko veikimą, jam priskirtas konkrečias funkcijas, kurios įpareigoja veikti. Atsakingas elgesys per pareigas ugdomas laipsniškai. Iš gautų duomenų pastebima, kad dienos centruose bandoma išugdyti vaiko įprotį prisiimti pareigą: " <...> pirmiausia kažkoks įpratimas, kad jie **turi tai daryti**, nu, suvokimas, kad čia jie privalo" (II, 131). Greta šio įpročio siekiama išugdyti suvokimą, kad kiekviena prisiimta pareiga sukelia tam tikras atsakomybes: "<...> nes jeigu jau pasirinkai, tai tada mes sutikom, tai reikia padaryti. Tu atsakingas už tai" (II, 178). Svarbiausia užduotimi dienos centruose tampa išugdyti gebėjimą savarankiškai prisiimti pareigą, kai pasirinkimas eina lygiagrečiai su atsakingu požiūriu į atsirandančias po pasirinkimo užduotis. Tyrime dalyvavusios respondentės nurodė, kad kokybiškas pareigos atlikimas būna tik tuomet, kai vaikas pareigą atlieka kartu su suaugusiu žmogumi: "<...> paprastai arba savanoris, arba praktikantas, ar darbuotojas, tas kuris tą dieną dirba, tiesiog pasako. Kad, nu va, matai, čia dar yra purvina, tai gal galim čia pavalyti" (IV, 193-195). Kadangi prioritetas išugdyti vaiko įgūdį prisiimti pareigą bei suvokimą, kad kiekvieną pareigą įpareigoja kažkokiam veiksmui, dauguma vaikų savarankiškai negeba atlikti pareigų kokybiškai. Šis susidaręs veiksnys tampa problemišku, kadangi vaikai neišmoksta savarankiškai kokybiškai atlikti pareigos.

Respondentės nurodė nemažai būdų, kuriais siekiama, kad vaikas norėtų atsakingai elgtis bei prisiimtų pareigas. Visos nurodė paskatinimus už atsakingą elgesį. Dažniausiai tai yra vaiko skatinimas už vienos dienos atsakingo elgesio pastangas: " <...> vaikai dienos pabaigoje, laikęsi visų šitų taisyklių, žodžiu, gauna tokį kaip, nežinau, kaip pavadinti, **apdovanojimą, paskatinimą** <...>" (I, 40-42) arba skatinimas už pastangas atsakingai elgtis konkrečiai įvardintą laiko tarpą: "<...> moko metų pabaigoje, aš tieiog vaikams pranešu, kas geriausiai baigs moko metus, tas gaus kelionę" (III, 54-55). Dvi respondentės nurodė, kad toks skatinimo sistemos naudojimas ilgalaikėje perspektyvoje tampa žalingu vaikui: "<...> esam turėję panašią, ten, taškų sistemą, bet paskui vaikai labai išmoksta ja m-a-n-i-p-u-l-i-u-o-t-i ir, ir tada sunkumas būna, kai yra nuimama ta sistema, panaikinama ir, nu, vaikai neturi **tos motyvacijos daugiau**" (V, 62-64). Vaikui augant ir sąmoningėjant ji tampa netinkama. Visos, respondentės akcentavo ne tik skatinimus, bet ir pasekmes, kurios natūraliai atsiranda vaikui pasielgus ne atsakingai: "<...> nubrėžia, kiek gali sau leisti daryti tą ir tą ir tai yra **naturali pasekmė**. Nu, tiesiog dažniausiai yra toks metodas taikomas, kad yra **naturali pasekmė**" (IV, 68-70). Atsižvelgiant į tai, intervantės išskyrė, jog svarbiausia, kad kiekvienas vaiko neatsakingas poelgis dienos centre neišvengtų pasekmės: "<...> pasirenka neruošti pamokų, tai, mm, reiškia jis tą dieną negali gauti taškų už pamokas. Ko pasekoje, jam

sumažės galimybė gauti mėnesio pabaigoje p-r-i-z-q. Taip pat ir t-q p-a-č-i-q d-i-e-n-q, jam nėra galimybės gauti tą dovanėlę <...>" (I, 151-153). Dažniausiai naudojamos pasekmės yra orientuotos į nemalonią patirtį.

Tyrimo metu siekta išryškinti pagrindines gaires, kuriomis remiantis, turi būti kuriama aplinka dienos centre, norint, kad vaiko atsakingo elgesio ugdymas būtų galimas. Respondentės nurodė nemažai principų. Visos išskyrė, kad svarbiausia, jog dienos centre būtų aiškiai apibrėžtos ir su vaikais aptartos elgesio taisyklės, kurios tampa siekiamo atsakingo elgesio norma: "*<...> taisyklė jiems yra aišku, o, jeigu nėra taisyklės, tai tada jie ir nesupranta, kad < negalima <...>*" (II, 56-57). Taisyklės vakams dienos centruose tampa nauji elgesio modeliai, kurių jie mokosi: "*<...> taisyklės yra labai svarbios, tam tikri susitarimai, tam tikros **elgesio normos** vaikams ir iš tikrųjų m-o-k-o-m-ė-s"* (IV, 71-73). Išsiskyrė respondenčių nuomonė apie taisyklių, atsakingo elgesio gairių, sudarymo ir priėmimo būdą. Dominuojantis požiūris akcentavo vaiko dalyvavimo šiame procese svarbą: "*<...> kuo labiau mes juos į-t-r-a-u-k-i-a-m į tą veiklą, **leidžiam prisidėti** prie to, ką darom <...>*" (IV, 224-225). Remiantis tuo, daroma išvada, kad dominuoja autoritetingo auklėjimo būdas, paremtas pilnaverčiu vaiko dalyvavimu. Tačiau greta jo yra išlikęs ir valdingas auklėjimo tipas, kuris susiformuoja tarp vaiko ir darbuotojo.

Tyrimo dalyvės išskyrė būtinumą pastebėti vaiko neatsakingą elgesį ir nurodė, jog svarbu parodyti jį vaikui bei kalbėtis: "*<...> negauna apdovanojimo, dovanėlės materialios, jie klausia, kodėl? Tiosiog, tai, nu, tai tuomet š-n-e-k-a-m-ė-s, bet tai būna i-n-d-i-v-i-d-u-a-l-i-a-i su kiekvienu vaiku <...>*" (I, 185-187). Greta to leisti įvykti neatsakingo elgesio pasekmėms, kad vaikas realiai pamatytų, kokios yra galimos pasekmės: "*<...> kartais l-e-i-d-i, kad tos pasekmės įvyktų, kad jie suprastų, kad čia ne aš sugalvojau tas pasekmes. Jos iš tikrųjų tokios yra"* (III, 260-261).

Tyrimo metu buvo svarbu nustatyti, koks socialinių darbuotojų požiūriu santykis turi vyruoti tarp vaikų ir suaugusių, ugdant atsakingą vaiko elgesį. Pusė respondenčių nurodė lygiavertiškumo principą. Visi - vaikai ir suaugę turi vienodai atsakingai laikytis dienos centre nustatytų elgesio normų: "*<...> jeigu tvarkomės, tai visi kartu, kad tiek m-e-s, tiek sa-v-a-n-o-r-i-a-i, tiek v-a-i-k-a-i. Nes, nu, kartais nėra taip veiksminga, kai tos taisyklės yra nuleidžiamos nuo v-i-r-š-a-u-s tik tai"* (V, 51-53). Pusė įvardino, kad suaugęs žmogus turi būti pavyzdys, jo elgesys turi atitikti dienos centre įsivardintą atsakingą elgesį: "*<...> taisyklė būtų įvilкта į pačio pavyzdį. Nes, kaip ir minėjau, jeigu parašai ten, kad nesinaudoti telefonu, o kaip vadovas pats visą laiką atsakinėsi"* (V, 71-72). Remiantis gautais duomenimis, didesnę dalis respondenčių nurodė, kad santykis turi būti paremtas lygiavertiškumo principu. Tai rodo,

kad situacija keičiasi reikiama linkme ir dienos centruose vis labiau įsitvirtina Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencijos įtvirtintas vaiko dalyvavimo principas. Pripažinus vaiką lygiaverčiu santykiyje, galimas jo nuolatinis dalyvavimas jį liečiančiame ugdymo procese.

2 lentelė. Vaiko atsakingo elgesio apibrėžtis ir ugdymo būdai dienos centruose

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantys teiginiai
Atsakingas elgiasys apibrėžtas per taisyklės	Atsakingas požiūris į darbą	<...> ruošimas namų darbų ir dalyvavimas užsiėmimuose, taip pat yra taisyklė atsakingas būdėjimas. (I, 34-35)
		<...> padaryti namų darbus <...>. (II, 35)
		A-t-s-i-v-e-r-t-i namų darbus, p-a-č-i-a-m s-u-s-i-ž-i-ū-r-ė-t-i ir paruošti bent jau <i>vieną arba du dalykus</i> . (IV, 164-165)
		<...> dalyvavimas namų darbų ruošoj, nu irgi <, nu užsiėmime irgi <...>. (V, 126-127)
		<...> ruošti pamokas, tada ruošti valgyti <...>. (VI, 92-93)
	Atsakingas santykis su kitu žmogumi	<...> klausytis vadovų. Ketvirta taisyklė yra < draugiškai elgtis vieni su kitais <...>. (I, 36)
		<...> nesikeikti, nesimušti <...>. (II, 34)
		<...> yra pagarba, jokių apkalbų ir < visi kaip vienas <...>. (III, 47-48)
		<...> kalbėti be keiksmažodžių, kalbėtų tyliai, ramiai, kad santykius aiškintųsi ne kumščiais. (IV, 36-37)
		<...> taisyklių yra susiję su b-e-n-d-r-a-v-i-m-u. Ten, pavyzdžiui, n-e-s-i-k-e-i-k-t-i, g-e-r-b-t-i vienas kitą. (V, 27-28)
Atsakingas požiūris į svetimus daiktus		<...> taisyklė yra saugoti savo ir kitų daiktus . (I, 37)
		<...> tausotų dienos centro daiktus. (IV, 38)
		<...> nelaužyti indų, nelaužyti daiktų (<i>juokiasi</i>), nelaužyti baldų. Nu, žodžiu, negadinti viso to inventorius <...>. (VI,

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantys teiginiai
		29-30)
	Atsakingas požiūris į laiko planavimą	<...> pirmiausia, vaikai turi ateiti laiku. (II, 30)
		<...> prie tos lentos, pasižiūrėdavo į laikrodį, kaip maži verslininkai, pas kuriuos yra viskas suplanuota. (III, 67-68)
		Pranešti, kad jisai vėluos <...>. (IV, 42)
Prioritetinio atsakingo elgesio nustatymas	Darbuotojo funkcija	Dienos centre turime mes < s-i-s-t-e-m-ą tokią įsivedę, žodžiu, kad = turime dienos centro taisykles. (I, 32-33)
	Darbuotojo ir vaikų funkcija	Mes su vaikais patys susikūriam taisykles. (II, 50-51)
	Vaikų funkcija	<...> mes taisykles, iš tikrųjų, šiaip jau galvoja vaikai. Mes, tiesiog, dalyvaujam kartu. Tai jie patys nusprendžia.(V, 28-29)
Atsakingo elgesio ugdymas per pareigą	Pareigos prisiėmimas	<...> p-r-a-d-ž-i-a-i, manau, užtenka iš vaiko, ee, (<i>juokiasi</i>), kad jisai, tiesiog, a-t-l-i-k-t-ų savo pareigą. (I, 136-138)
		<...> pirmiausia kažkoks įpratimas, kad jie turi tai daryti , nu, suvokimas, kad čia jie privalo. (II, 131)
		<...> jo namų darbai jam labai nepatinka ruošti ir jis padaro bent pusę, nu, tai tikrai mes paprastai pagiriam <...>. (IV, 197-198)
		<...> bent jau pradėtų, iš tikrųjų, jau yra tas pasiekimas, kad jis d-a-r-o <...>. (V, 135-136)
		<...> būna tiktais faktas, bet nebūna pasakyta , kaip tą padaryti nuo pradžios iki galo. (V, 108)
	Suvokimo, kad priiimta	<...> reikia išstovėti tas ribas nusibrėžti, kad jeigu tu norėjai būti, reiškia tu turi tą atlikti iki pat pabaigos. (I, 129-130)

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantys teiginiai
	pareiga sukelia tam tikras atsakomybes formavimas	<...> nes jeigu jau pasirinkai, tai tada mes sutikom, tai reikia padaryti. Tu atsakingas už tai. (II, 178)
		<...> jis man pasako, kad aš renkuosi šokius, tai jis turi suprasti, kad jis tuos šokius atsakingai ir pareigingai turės eiti. (III, 179-180)
		<...> a-t-s-a-k-i-n-g-a-i ž-i-ū-r-ė-t-i į dienos centro lankymą. Tai irgi yra vaiko pareiga. (IV, 41-42)
		<...> jie pasirenka tam tikras veiklas, tai, galbūt, kartais gali būt atsakingi ir už jų į-g-y-v-e-n-d-i-n-i-m-u-s su mūsų pagalbą <...> (V, 165-166)
		<...> mano pareiga padaryti namų d-a-r-b-u-s ir jeigu, nu, jeigu aš nepadariau, tai aš jau atsakingas už tai, kad aš nepadariau. (VI, 120-121)
Gebėjimas savarankiškai atlikti pareigą	<...> bet niekada tu tam vaikui n-e-u-ž-k-a-b-i-n-i to, taip gaunasi per ilgą laiko tarpą, nes vat, tik jinai žino, kaip tuos indus ten sudėti. (III, 139-140)	
	<...> kai vaikas jau šiek tiek paauga arba sustiprėja dienos centre, tai tampa jo atsakomybė. A-t-s-i-v-e-r-t-i namų darbus, p-a-č-i-a-m s-u-s-i-ž-i-ū-r-ė-t-i ir paruošti bent jau <i>vieną arba du dalykus</i> . (IV, 163-165)	
Kokybiškai atlikta pareiga drauge su suaugusiu	<...> pasakyti, kur čia yra pradžia, kur čia pabaiga , įvardinti, i-š-b-ū-t-i su vaiku tuo momentu yra labai svarbu. (I, 122-123)	
	Lieka visokių dryžių ten ant to stalo, tada ateini, sakai ne. Darom iš naujo <...>. (III, 157-158)	
	<...> paprastai arba savanoris, arba praktikantas, ar darbuotojas, tas kuris tą dieną dirba, tiesiog pasako. Kad, nu va, matai, čia dar yra purvina, tai gal galim čia pavalyti. (IV,	

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantys teiginiai
		193-195)
Naudojami atsakingo elgesio kontrolės būdai	Dėmesys pastangai	<...> dėmesys, tas pozityvus dėmesys, kai sakai, kad, va, tau pasisekė ir panašiai <...>. (IV, 330-331)
	Skatinimas už vienos dienos gerą elgesį	<...> vaikai dienos pabaigoje, laikęsi visų šitų taisyklių, žodžiu, gauna tokį kaip, nežinau, kaip pavadinti, apdovanojimą, paskatinimą <...>. (I, 40-42)
		<...> skatinimo sistema ir yra ta, kad, jeigu vaikas gerai elgėsi visą dieną , jisai gauna skatinamąjį saldumyną <...>. (IV, 51-52)
		<...> jie kažką turi atlikti tam, kad tu gautum kažkokį tai apdovanojimą už tai, ta prasme, p-a-s-k-a-t-i-n-i-m-a-s už tą elgesį <...>. (VI, 188-189)
	Skatinimas konkrečiais apdovanojimais už gerą elgesį, kuris trunka nustatytą laiko tarpą	O mėnesio pirmą pirmadienį tai mes darome parduotuvę už tuos taškus, kur jie susirenka. (II, 42-43)
		<...> moklo metų pabaigoje, aš tieiog vaikams pranešu, kas geriausiai baigs moklo metus, tas gaus kelionę. (III, 54-55)
		<...> yra mėnesio gale išvyka už aukso taškus, nu, tai vadinasi sumuojam visą tą gerą elgesį, visas geras dienas ir gauna vaikas apdovanojimą. (IV, 54-55)
		<...> yra s-k-a-t-i-n-a-m-a dar kitaip. Kadangi tas, kuris daugiausia, yra šokoladas ar dar kažkas . (VI, 134-134)
Vengimas skatinimo daiktais ar apdovanojimais	<...> kiekvieną kartą skatini, skatini ir skatini, tada jie nebenori iš vis nei dėl nieko judėti, o laukia tos grąžos. (III, 52-53)	
	<...> esam turėję panašią, ten, taškų sistemą, bet paskui vaikai labai išmoksta ja m-a-n-i-p-u-l-i-u-o-t-i ir, ir tada sunkumas būna, kai yra nuimama ta sistema, panaikinama ir, nu, vaikai	

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantys teiginiai
		neturi tos motyvacijos daugiau. (V, 62-64)
	Individualūs susitarimai	<...> susitarimų laikymasis. Vienas berniukas, mes susitariam, kad jeigu jisai lankys tą būrelį, kurį pradėjo lankyti, jam gana sudėtinga yra į-s-i-p-a-r-e-i-g-o-t-i, ilgesnį laiką lankyti kažkokį užsiėmimą <...>. (IV, 59-61)
	Privilegijų suteikimas	<...> geriausias vaikas, pirmas pradeda parduotuvę. Jiems tas pirmumas dar labai parodo, kad, nu, reikia stengtis. (II, 44-45)
	Mėgstamos veiklos apribojimas	<...> vaikai visiškai chaotiškai elgiasi ir taip toliau, pasirinktos veiklos metu, tai < kitą kartą pasakom gerai, kadangi jūsų elgesy buvo toks, daugiau tos pramogos, bent jau kurį laiką n-e-g-a-u-s-i-t-e <...>. (V, 195-197)
	Pasekmių neišvengiamumas	<...> pasirenka neruošti pamokų, tai, mm, reiškia jis tą dieną negali gauti taškų už pamokas. Ko pasekoje, jam sumažės galimybė gauti mėnesio pabaigoje p-r-i-z-ą. Taip pat ir t-ą p-a-č-i-ą d-i-e-n-ą, jam nėra galimybės gauti tą dovanėlę <...>. (I, 151-153)
		Kas ateina vėliau, tai jų nepriimame, nes tada išsibalansuoja grupė <...>. (II, 32-33)
		<...> jeigu darysi taip, bus taip. Bet jeigu nedarysi taip, tada bus taip. (III, 116-117)
		<...> nubrėžia, kiek gali sau leisti daryti tą ir tą ir tai yra natūrali pasėkmė. Nu, tiesiog dažniausiai yra toks metodas taikomas, kad yra natūrali pasėkmė. (IV, 68-70)
	Nuobaudos	<...> pirmą kartą būna p-a-s-t-a-b-a. Tada jau =, nu, žodžiu visada reaguojam į tai. Ir tada, ir, nu, duodam nurašyti tas taisykles (juokiasi), kad vaikas ž-i-n-o-t-ų. (VI, 37-38)
Atsakingo elgesio	Aiškios elgesio	<...> mūsų tas tokias nuolatines taisykles, pastoves taisykles, tai jie ž-i-n-o, kaip yra, jeigu laikaisi tos ir tos taisyklės, kaip

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantys teiginiai
ugdymo galimybės socialiniam darbuotojui	taisyklės	yra, jeigu nesilaikau <...>. (I, 183-184)
		<...> taisyklė jiems yra aišku, o, jeigu nėra taisyklės, tai tada jie ir nesupranta, kad < negalima <...>. (II, 56-57)
		<...> vaikai, kada turi taisykles, jie jaučiasi žymiai geriau, užtikrinčiau ir saugiau, nes jie žino, kas vyksta po ko. (III, 65-66)
		<...> taisyklės yra labai svarbios, tam tikri susitarimai, tam tikros elgesio normos vaikams ir iš tikrųjų m-o-k-o-m-ė-s. (IV, 71-73)
		<...> taisyklė gal, būtent, apibrėžia tam tikrą ribą ir <, kurios pirmiausia pats turi laikytis ir tada vaikui diegti. (V, 73-74)
		<...> žino t-a-i-s-y-k-l-e-s ir tada, nu, žino, kad negalima jų laužyti ir automatiškai tas, tas elgesys toksai atsakingesnis. (VI, 47-48)
Nustatytų elgesio taisyklių privalo laikytis visi		<...> nenori, nereikia , nu, ir tada mes negalime būti kartu. Neišvarai, bet tiesiog d-u-o-d-i s-u-p-r-a-s-t-i, kad nu, yra taisyklės, yra atsakomybės ir jų reikia laikytis. (III, 108-110)
		<...> labai toks svarbu, kad na, to mes laikomės visi <...>. (IV, 125)
		<...> jeigu tvarkomės, tai visi kartu, kad tiek m-e-s, tiek sa-v-a-n-o-r-i-a-i, tiek v-a-i-k-a-i. Nes, nu, kartais nėra taip veiksminga, kai tos taisyklės yra nuleidžiamos nuo v-i-r-š-a-u-s tik tai. (V, 51-53)
Ugdymas dalyvaujant		Pirmą rugsėjo susėdom, buvo, ten, toksai rimtas aptarimas, kur tenai jie surašė, kokių šimtą taisyklių (<i>juokiasi</i>), tada išsirinkom svarbiausias, jiems, jom =, kurios jiems atrodo, kad yra svarbios. (III, 51-53)
		<...> kuo labiau mes juos į-t-r-a-u-k-i-a-m į tą veiklą,

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantys teiginiai
		leidžiam prisidėti prie to, ką darom <...>. (IV, 224-225)
		<...> gal sprendimas kartu irgi būna su v-a-i-k-a-i-s <...>. (V, 223)
	Ugdymas suaugusio žmogaus pavyzdžiu	<...> kelis kartus, jeigu nueini ir šitą paimi ir padedi, taip normaliai, nieko nesakydamas vaikui, tai tada, per pavyzdį taip išeitų. Ir kitą kartą jau vaikas, nesuspėsi atsistot, kitas atsistoja ir nueina padėti. (II, 223-225)
		<...> kas iš tavo burnos išeina, turi būti < nulis melo ir kad tai, ką tu pasakei, kad tai įvyktų. (III, 96-97)
		<...> taisyklė būtų įvilкта į pačio pavyzdį. Nes, kaip ir minėjau, jeigu parašai ten, kad nesinaudoti telefonu, o kaip vadovas pats visą laiką atsakinėsi. (V, 71-72)
	Ugdymas per naują patirtį	Kuo daugiau pareigų įvairiausių tu turi, tuo labiau, manau, ee, daugiau į-g-y-j-i p-a-t-i-r-t-i-e-s, iš kurios įgyji kažkiek tai, prisiimi sau tokios a-t-s-a-k-o-m-y-b-ė-s. (I, 141-143)
		Patirti, taip patirti, nes nu kas iš to, kad aš kalbėsiu. (III, 263)
	Ugdymas per asmeninį santykį su vaiku	Kad kitą kartą irgi galėčiau tikėti tavo pasirinkimu ir tai vaikui pareiga labiau stengtis. (II, 147-148)
	Naujų elgesio modelių mokymasis	<...> jisai žino, kaip nereikia elgtis, tai tada mes surandam kitą, ieškom alternatyvos, kaip elgtis t-i-n-k-a-m-a-i. (IV, 73-74)
	Pasekmių parodymas	<...> kartais l-e-i-d-i, kad tos pasekmės įvyktų, kad jie suprastų, kad čia ne aš sugalvojau tas pasekmes. Jos iš tikrųjų tokios yra. (III, 260-261)
		<...> mūsų pasiūlyta, yra daug lengviau ją (<i>juokiasi</i>), kaip

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantys teiginiai
		sakant, sukritikuoti ir taip toliau. Nu, nes, tarsi, yra primesta, bet jeigu vaikai patys prisiima organizuoti, nu, tai tada pamato tuos visus sunkumus, <i>žinai</i> , daugiau. (V, 168-171)
	Neatsakingo elgesio parodymas	<...> negauna apdovanojimo, dovanėlės materialios, jie klausia, kodėl? Tiosiog, tai, nu, tai tuomet š-n-e-k-a-m-ė-s, bet tai būna i-n-d-i-v-i-d-u-a-l-i-a-i su kiekvienu vaiku <...>. (I, 185-187)
		<...>jeigu tą dieną neateina ir nepasiruošia, tada, kitą kartą, jeigu nori, tai tada irgi neleidi ir tada sakai, nu, tada tu nepasiruošei, turi man parodyti, kad tu tikrai nori. (II, 212-214)
		<...> pamėlavai arba neatlikai tos savo pareigos, šiandien žaliuzės atidarytos, langas šviečia, kas nors gali įeit, galu gale net apiplėšti mus <...>. (III, 256-257)
		<...> kadangi jūsų elgesy buvo toks, daugiau tos pramogos, bent jau kurį laiką n-e-g-a-u-s-i-t-e. (V, 196-197)

Tyrime siekta išsiaiškinti, kaip dienos centruose atsakomybė ugdoma stiprinant vaiko asmenybę. Respondentės išskyrė su atsakomybę susijusius dienos centrą lankančių vaikų asmenybės ypatumus: žema savivertė, nenoras rinktis, baimė rinktis, susiformavęs suvokimas, kad niekam nerūpi jo pasirinkimas arba, kad pasirinkimas vis tiek nieko nekeičia. Atsižvelgiant, į nurodytus vaikų asmenybės ypatumus, respondentės išskyrė, kad dienos centruose prioritetinga sritimi tampa saugios erdvės sukūrimas vaikui laisvai veikti. Vaiko pasirinkimo laisvė derinama su atsakomybe už savo veiksmus ir poelgius: "*<...> aš siūlau jiems patiems pasirinkti, ką jie nori. / Ir aš manau, kad labai yra svarbu, ko jie patys nori*" (IV, 213-214). Svarbiausias, tyrime dalyvavusių socialinių darbuotojų, nurodytas saugios erdvės kūrimo būdas yra pusiausvyros išlaikymas tarp laisvės rinktis ir aiškių ribų: "*Yra taisyklės, kurių tu tiesiog privalai laikytis, nes ta prasme, lygiai taip pat, kaip ir važiuodamas gatve yra taisyklės, kurias tu privalai, bet į kokią mašiną sėstis, mes jau patys renkamės*" (III, 167-170). Dar vienas esminis dalykas, išryškėjęs analizuojant tyrimo medžiagą, dienos centrą

lankančių vaikų ribotos žinios apie su laisva veikla, pasirinkimu atsirandančias atsakomybes. Todėl prioritetine sritimi dienos centre vaikui tampa informacijos suteikimas: *"Nu, toksai, gal parodymas situacijos. Nu, kad pasakai grėsmes ir tada, jeigu jisai prisiima tą atsakomybę" <...>. (II, 164-166).*

Respondentės, atsižvelgdamos į dienos centrą lankančių vaikų asmenybės ypatumus, išskyrė nemažai dienos centre naudojamų atsakomybė ugdymo būdų, stiprinant vaiko asmenybę. Nurodytus būdus galima suskirstyti į dvi kategorijas: orientuoti į veiklą bei orientuoti į santykį. Iš intervančių gautos informacijos, galima išskirti kelis kriterijus, kurie lemia, kad į veiklą orientuoti atsakomybės ugdymo būdai būtų sėkmingi. Pirmiausia veikla turi būti pasirinkta vaiko savanoriškai: *"<...> jeigu vaikas pasirenka, n-u-s-p-r-e-n-d-ž-i-a pasirinkti, tai jis, kaip ir, meta sau kažkokį iššūkį, prisiima atsakomybę ir tai jį labai u-g-d-o (I, 159-161)".* Vaikas turi suprasti savo pasirinkimą. Pasirinkimas turi būti aiškiai apibrėžtas bei sukonkretintas: *"<...> aš būsiu l-a-b-a-i g-e-r-a-s, nu, galvoja labai tada, turbūt, labai reiktų smulkinti, konkretizuoti, ties kuo ir tada tais mažais žingsneliais eiti į priekį (IV, 155-156)".* Ir paskutinis, iš tyrimo medžiagos išryškėjęs, kriterijus yra suaugusio pastebėjimas, kada vaikas stengiasi, ir garsus įvardijimas, jo pastangos: *"<...> stengiesi vaiką pagirti dėl m-e-n-k-i-a-u-s-i-o-s smulkmenos <...> (I, 218-219)".* Paskutis kriterijus atskleidžia darbuotojams atsirandantį iššūkį, susijusį su atsakomybės ugdymu, stiprinant vaiko asmenybę. Tai yra nuolatinis budrumas ir gebėjimas matyti kiekvieną vaiką ir jo pažangą.

Respondentės nurodė, kad vaikai, lankantys dienos centrą, dėl įvairiausių priežasčių sunkiai prisiima atsakomybę. Ne būtina tos priežastys yra sąmoningos. Vaikai linkę savo asmeninę atsakomybę "permesti" kažkam kitam. Atsakingas tampa ne aš, bet kažkas kitas. Dienos centruose, tyrimo dalyvės nurodo, atsirandančią gerąją praktiką, kai darbuotojas stengiasi sąmoningai atsakomybę "permesti" vaikui, sukurdamas tam tinkamą erdvę: *" <...> susiraskit kokių nors tai bulvių patiekalų, nes gavom maišą dovanų bulvių (III, 148-149)".*

Intervantės išskyrė, kad ugdant vaiko atsakomybę, jos susidūria su pasiformavusiu vaiko suvokimo problemišku, kuris susijęs su vaiko ir suaugusio žmogaus santykiu. Jos turi įrodyti vaikui, kad jo elgesys ir pasirinkimai rūpi ir yra svarbūs ne tik jam, bet ir kitiems žmonėms: *"<...> čia tu sakai, n-u, r-ū-p-i. Kiek gavot šiandieną, pavyzdžiui <...> (III, 325-326)".*

Respondentės pabrėžė kiekvieno vaiko individualumą. Atsižvelgiant į tai, iš gautos tyrimo medžiagos išryškėja dienos centruose taikomi atsakomybės ugdymo būdai, stiprinant vaiko atsakomybę, orientuoti į konkretų vaiką bei individualius atvejus. Nurodomos šias

prioritetinės veiklos: vaiko stiprybių ieškojimas bei jų parodymas, leidimas vaikui klysti ir pastangos išlaisvinti vaiką nuo jo turimos baimės klysti bei sukūrimas aplinkos, leidžiančios vaikui rodyti iniciatyvą.

3 lentelė. Vaiko atsakomybės ugdymas stiprinant vaiko asmenybę dienos centruose

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantys teiginiai
Dienos centrą lankančių vaikų asmenybės ypatumai	Žema savivertė	<...> yra labai nepasitikintys savimi vaikai <...>. (II, 186)
		<...> turi atsakyti už savo mažesnes seseris. Vat tas, perlenktas į kitą pusę, tai jų savivertę tai m-a-ž-i-n-a. (III, 210-211)
		<...> ta savivertė yra žema, jie šiaip yra neiniciatyvūs <...>. (IV, 277-278)
	Nenoras rinktis	<...> visuomenės, šeimos labai toks pažeistas ir jisai, nu, pirmiau net pats nenori rinktis . Jam labai sunku pasirinkti. (II, 151-152)
		<...> jie nežino, ko jie nori, jie nežino, kokį b-ū-r-e-l-į lankyti nori. (IV, 232-233)
	Baimė rinktis	<...> bijo imti atsakomybę, imti viską, jisai ir bijo rinktis. Nu, tas baimė suklysti. (II, 156)
		<...> stinga drąsos kažko imtis, tiesiog yra baisu abskriticai kažką daryti. (IV, 278-279)
	Suvokimas, kad niekam nerūpi	<...> jie nori, kad juos bent kažkiek tai kontroliuotų, nori, kad domėtusi, kiek jie gavo. (III, 72-73)
	Suvokimas, kad niekas nesikeičia	<...> vaikų supratimas, kad pokyčiai gyvenime yra ir kad jeigu tu nuosekliai kažką darai, tu rezultatų pasieki. (III, 223-224)

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantys teiginiai
Gebėjimas rinktis	Suteikiama laisvė rinktis	<...> jisai neruošia pamokų, pasirenka neruošti pamokų, tai, mm, reiškia jis tą dieną negali gauti taškų už pamokas <...>. (I, 150-152)
		<...> dažnai pasiklausiam = atsiklausiam, tarkim tokių elementarių, kad, su kuo nori būti grupelėje, arba, nu, kiti prieina ir sako, aš ten noriu su tuo daryti namų darbus <...>. (II, 143-145)
		<...> visada klausiu, < ką jie norėtų veikti, kaip jie patys įsivaizduoja tą dienos centrą <...>. (III, 166-167)
		<...> aš siūlau jiems patiems pasirinkti, ką jie nori. / Ir aš manau, kad labai yra svarbu, ko jie patys nori. (IV, 213-214)
		<...> yra laisvas laikas vaikams, nuspręst patiems, ką veikti. (V, 42-43)
Pasirinkimo laisvė yra greta aiškių ribų		<...> leidžiam jiems truputi rinktis. Nu ten, ne tai, kad visą programą pasirinkti, nes sudėtinga yra paskirstyti, nes darom pagal vaikų sudėtingumą. (II, 140-141)
		Yra taisyklės, kurių tu tiesiog privalai laikytis, nes ta prasme, lygiai taip pat, kaip ir važiudamas gatve yra taisyklės, kurias tu privalai, bet į kokią mašiną sėstis, mes jau patys renkamės. (III, 167-170)
		Yra dalykai, kurie yra tikrai būtini, bet aš manau, labai svarbu palikti vaikui ir erdvės pasirinkti ir rodyt savo iniciatyvą . (IV, 225-226)
		<...> ieškom, kad būtų struktūra tam tikra, kad nėra visiška laisvė, kad anarchija, bet kartu būtų ta < tos laisvės kūrybiškumui pasireikšti, saviraiškai. (V, 93-94)
		<...> jeigu nėra norinčių tą dieną, tai mes p-a-č-i-o-s išrenkam, kas t-u-r-i. Nes, vėlgi, žiūrim, kas s-e-n-i-a-u-s-i-a-i

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantys teiginiai
		ir pagal tą. A-i-š-k-u, kaip ir visur, būna nenoriu, nedarysiu ir taip toliau, bet, žodžiu, yra reikia ir daro <...>. (VI, 130-132)
	Informacijos suteikimas	Nu, toksai, gal parodymas situacijos. Nu, kad pasakai grėsmes ir tada, jeigu jisai prisiima tą atsakomybę <...>. (II, 164-166)
		<...> visada užduodi klausimą, nu, tai kodėl, nu vat, paaiškinkit, o jeigu būtų taip, kad mes važiuotume visi kartu. Nu, gal ir geriau taip būtų. Nu, gerai, tada taip ir darom. (III, 340-341)
		<...> galima sėsti ir kalbėt apie tai, kodėl tu nori, kodėl nenori. Tada, jeigu jisai įsivardina tam tikrus dalykus, jisai gali pasirinkti. (IV, 248-250)
	Mažinamos prisiimtos atsakomybės	<...> mažinant, tas atsakomybes, kur jis pats užsikrovė, tada keli vaiko savivertę. (III, 214-215)
Stiprinimo būdai	Savanoriškai prisiimta patinkanti atsakomybė	<...> jeigu vaikas pasirenka, n-u-s-p-r-e-n-d-ž-i-a pasirinkti, tai jis, kaip ir, meta sau kažkokį iššūkį, prisiima atsakomybę ir tai jį labai u-g-d-o. (I, 159-161)
		<...> jie patys prisiima, pavyzdžiui, jie turi galimybę vesti programą. Tai, jeigu jie nori, jie pasiruošia, tada jie veda. (II, 105-106)
		<...> niekada tu tam vaikui n-e-u-ž-k-a-b-i-n-i to, taip gaunasi per ilgą laiko tarpą, nes vat, tik jinai žino, kaip tuos indus ten sudėti. (III, 139-141)
		<...> tokios veiklos, kad ir stovykloj, kad tai yra programa, tiesiog, kokią jie sugalvoja kitiem. (IV, 217-218)

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantys teiginiai
	Aiškios smulkios užduotys	<...> pirmiausia nurodai, paskui duodi kažkokius mažus darbelius, tai, tie darbeliai, galima sakyti, kad irgi, nu, atsakomybes , kad jisai stiprėtų. (II, 153-154)
		<...> aš būsiu l-a-b-a-i g-e-r-a-s, nu, galvoja labai tada, turbūt, labai reiktų smulkinti, konkretizuoti, ties kuo ir tada tais mažais žingsneliais <i>eiti į priekį</i> . (IV, 155-156)
	Pastebėjimas	<...> stengiesi vaiką pagirti dėl m-e-n-k-i-a-u-s-i-o-s smulkmenos <...>. (I, 218-219)
		<...> stengiamės tada jiems, nu, juos palaikyti, pasakyti kiekvieną tą žingsnelį, ką jie gerai padarė. (II, 187-188)
		Matot tais, tuo pasidžiaugimu, kad ir mažuose dalykuose. (III, 230)
		<...> jie prisiima atsakomę, tai tikrai paploti (juokiasi) ir pagirti, ir padrašinti . (IV, 278-280)
		<...> labai svarbus jam, tas toks, pozityvus p-a-s-k-a-t-i-n-i-m-a-s ir <i>pastebėjimas</i> . (V, 205-206)
	Atsakomybės permetimas vaikui	<...> pasirašo viską, nu, susidėlioja, ką, ko jiems reikės, ką aš turėčiau padaryti, ką jie padaryt. (II, 106-107)
		<...> susiraskit kokių nors tai bulvių patiekalų, nes gavom maišą dovanų bulvių. (III, 148-149)
		<...> buvo kulinarija, atsineša receptų, parodo, ką jie norėtų gaminti ir panašiai. (IV, 221)
<...> pareiga padaryti namų d-a-r-b-u-s ir jeigu, nu, jeigu aš nepadariau, tai aš jau atsakingas už tai, kad aš nepadariau. Aš nueisiu kitą dieną į mokyklą, tarkim, ir, nu, aš nepadariau namų darbų ir aš turėsiu, vat, k-a-ž-k-a-i-p suktis iš tos situacijos . (VI, 120-123)		

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantys teiginiai
	Pasiiekimų priminimas	<...> dieną gavau apdovanojimą, tai kažkaip man atrodo kelia pasitikėjimą savimi ir kitą dieną vėlgi tu nori vėl. (I, 211-212)
		Pasikartojimas, nu, ir stengiamės mes kabintis už tų t-e-i-g-i-a-m-ų dalykų <...>. (III, 239-240)
		<...> kai yra tos sėkmės mažos , po to ateityje, kai bus nesėkmiu, galima sakyti, kad tada, tada tau pasisekė. (IV, 331-332)
	Parodymas, kad rūpi	<...> jie jaučiasi svarbūs <...>. (II, 191)
		<...> čia tu sakai, n-u, r-ū-p-i. Kiek gavot šiandiena, pavyzdžiui <...>. (III, 325-326)
		<...> jaučiasi s-v-a-r-b-ū-s, ir v-e-r-t-i-n-g-i, nes jie gali irgi patys rinktis. (IV, 239-240)
		<...> pasijusti r-e-i-k-š-m-i-n-g-u, reikalingu <...>. (V, 67)
		<...> pastebėjimas ten, kur jisai yra s-t-i-p-r-u-s irgi <...>. (IV, 289)
Leidimas klysti	<...> mokai vaiką, mamą ir tuo pačiu vaiką priimti, nu, kad tau g-a-l-i ir n-e-p-a-s-i-s-e-k-t-i, ir gali k-l-y-s-t-i, nu, bet <i>mes mokomės</i> . (IV, 152-154)	
	Suteikiama erdvės rodyti iniciatyvą	<...> svarbu leisti ir dar pasiūlyti <...>. (II, 194)
		<...> labai svarbu palikti vaikui ir erdvės pasirinkti ir rodyt savo iniciatyvą . Nes, kai parodo iniciatyvą, jisai natūraliai jaučiasi a-t-s-a-k-i-n-g-a-s po to už tai, ką daro. (IV, 226-227)
		<...> skatinti daugiau tą iniciatyvą, kad, nu, n-o-r-ą, kad pasijusti r-e-i-k-š-m-i-n-g-u, reikalingu <...>. (V, 66-67)

Gauti interviu duomenys atskleidžia, kad tėvų įtraukimas į vaiko atsakomybės ugdymą yra problemiškas. Šį problemišką, remiantis tyrimo medžiaga, dera nagrinėti atsižvelgiant į tris aspektus: požiūris, galimybės ir konkrečios veiklos. Respondenčių atsakymai nurodo, kad yra susiformavęs požiūris, jog svarbu įtraukti tėvus į vaiko atsakingo elgesio ugdymą: "*B-a-n-d-a-u tą daryti, bet manau, kad tai labai < sunku yra daryti (I, 89)*". Problemiška, kad šis požiūris, kai kur lieka teoriniame lygmenyje: "*Ne, neįtraukiam.(VI, 82)*". Būna interpretuojamas konkrečios įstaigos ar darbuotojo taip, kad prioritetine sritimi įvardijamas vaikas ir jo būvimas dienos centre: "*<...> kol vaikas yra čia, bandai padaryti viską, kad jisai ir išsineštų kartu su savimi viską ir į tuos namus (III, 83-84)*". Iš to susiformuoja darbo su šeima pobūdis, kai svarbiausia išsiaiškinti esamą situaciją šeimoje, surinkti visus duomenis, kad būtų galima suprasti vaiko elgesį dienos centre ir daryti jam poveikį: "*<...> tu esi išsiaiškinęs viską iki, iki siūlo galo, kas tuose namuose yra, ko tu gali iš tų namų tikėtis. (III, 309-310)*".

Intervančių atsakymai atskleidžia, kad tėvų įtraukimas šiuo metu yra pirminėje stadijoje, kuri pasižymi kontakto mezgimu ir informacijos sklaida: "*<...> k-o-n-t-a-k-t-u-o-j-a-m su tėvais ir visą laiką pranešam, kaip yra, kokia s-i-t-u-a-c-i-j-a. O kaip tėvai toliau sprendžia namie, tai mes nežinom to.(VI, 83-84)*". Tyrimo duomenys parodo, jog dienos centre dirbančių darbuotojų informacijos sklaidos poreikis yra didesnis nei vaikų tėvų: "*Jeigu tėvai, kas pasitaiko labai retai, ateina pas mus, teiraujasi apie tą vaiką, tai mes kartu, susikibę už rankų, su tėvais ir b-a-n-d-o-m padėti (III, 80-81)*". Atsiranda bandymų, vis daugiau įpareigoti tėvus, respondentės nurodė pastangas įpareigoti tėvus reguliariems susitikimams: "*<...> šeima r-e-g-u-l-i-a-r-i-a-i, tarkim, arba mama vaiko ateitų reguliariai į susitikimus. Tai aš galvoju tai jau yra pasiekimas, jeigu ateina į susitikimus (IV, 98-100)*". Iš gautų tyrimo duomenų matoma, kad šiuo metu dienos centruose yra bandoma formuoti tėvų suvokimą, jog jie atsakingi už savo vaikus.

Remiantis respondečių atsakymais, pastebima, kad dienos centruose numatyta bei išbandyta ne mažai būdų, kaip megzti santykį su tėvais. Iš gautų interviu duomenų, būdus galima suskirstyti į dvi grupes. Pirmoji grupė - pirminio kontakto užmezgimo būdai: laisvalaikio leidimas kartu, bendri susirinkimai ir apsilankymai namuose. Antroji grupė - pirminio kontakto vystymas į santykį: individualios konsultacijos ir grupiniai užsiėmimai. Socialinės darbuotojos nurodė, kad naudojant pastaruosius būdus bandoma po truputi įtraukti tėvus į atsakingo elgesio ugdymą: "*<...> yra tėvystės įgūdžių grupės, kurias man ir teko vesti. Ir aš manau, kad ten irgi daug labai skiriama dėmesio apie vaiką, apie jo poreikius, apie jo atsakomybes, pareigas namuose. (IV, 147-149)*". Tyrimo dalyvės teigė, kad norint įtraukti

tėvus į vaiko atsakomybės ugdymą pirmiausia reikia užmegzti su jais santykį: "*<...> tėvus ir pirmiausiai bandom kontaktą užmegzti, nes, kad galėtum daryti įtaką, reikia, reikia jau tokio, ne šiaip kažką aiškinti, nes tada bus pasipriešinimas, o jau turėti ryšį (II, 70-72)*". Tyrimo duomenys parodo, kad socialiniai darbuotojai turi įdėti daug pastangų į santykio su tėvais mezgimą. Šis procesas trunka ilgai. Taigi tėvų įtraukimą į vaiko atsakomybės ugdymą dienos centruose galime analizuoti ir vertinti tik ilgalaikėje perspektyvoje. Intervantės nurodė atsakomybės "permetimo" tėvams gerą patirtį - bendros tėvams ir vaikams skirtos užduotys: "*<...> vaikas pildo, o tėvai dalyvauja kartu. Tai d-a-l-į, galbūt, atsakymų t-ė-v-a-i pildo, dalį v-a-i-k-a-s ir jie, nu, dalyvauja tame procese <...> (V, 107-108)*".

Respondentės teigė, kad dabartinėje situacijoje yra nemažai priežasčių, kodėl sunku įtraukti tėvus į vaikų, lankančių dienos centrus, atsakomybės ugdymą. Kaip esminį dalyką, intervantės pateikė, kad tiek vaikai, tiek tėvai dienos centro veikloje dalyvauja savanoriškai. Tokia situacija sukelia socialinėms darbuotojoms tam tikrus apribojimus: "*<...> tėvai dalyvauja dienos centro veiklose irgi s-a-v-a-n-o-r-i-š-k-a-i, tai < mes, kaip, galim juos įtraukti iki tam tikros ribos (V, 98-99)*". Tėvai dienos centro veikloje turi dalyvauti laisvu noru. Iš čia kyla, tyrimo dalyvių nurodytas didžiausias sunkumas - tėvų nenoras megzti santykį: "*<...> šeimos, kurios, nu, santykio nenori, tiktai vaikus čia išmeta ir jiems netrugdo, tai sunkiau juos pagauti ir atsakomybę kažkokią, nu, bendradarbiauti dėl vaikų (II, 86-87)*". Ši situacija suformuoja ir dar vieną santykį tarp darbuotojo ir tėvų apsunkinančią aplinkybę, tai tėvų pastangos nusišalinti šeimoje esančią situaciją: "*<...> yra taisyklė ir susitarimas, kad vaikas tai, kas vyksta namuose neatneštų į mokyklą žinios tokios, kas vyksta, nevyksta, kas vyksta <...> (IV, 104-106)*". Tyrimo dalyvių nurodytas apribojimas parodo dar vieną socialiniams darbuotojams tenkanti iššūkį - organizuoti savo veiklą taip, kad tėvai norėtų dalyvauti ir prisidėti.

Užmezgus kontaktą, respondenčių nuomone, atsiranda kitos problemos. Tai: tėvų nenoras būti mokomiems, šeimoje esantys skirtingi požiūriai, trumpalaikė tėvų motyvacija bei problemos, atsirandančios iš santykio, tarp darbuotojo ir tėvų. Intervantės nurodė tėvų norą atsakomybę už savo vaikus "permeti" socialiniam darbuotojui: "*<...> sakykit, darykit, nu, jūs, ką norit, bet pas mus tai neveikia (IV, 111-112)*". Šie tyrimo duomenys atskleidžia, kad užmegzti pirminį santykį pavyksta ir socialiniai darbuotojai atranda būdus, kaip organizuoti veiklą, kad tėvai norėtų megzti pirminį santykį.

Respondentės mato galimybes įtraukti tėvus, į vaiko atsakingo elgesio ugdymą. Iš interviu dalyvių pateiktų duomenų galimybes galima suskirstyti į dvi grupes: tiesioginis tėvų ugdymas ir tėvų ugdymas per jų vaikus. Intervantės teigė, kad tiesioginis ugdymas nukreiptas

į tėvų suvokimo ir elgesio keitimą. Suvokimo keitimas, kaip nurodo tyrimo dalyvės, apima: informacijos suteikimą bei formuojamą naują požiūrį į vaiko atsakingo elgesio ugdymo būdus. Iš gautos tyrimo medžiagos išryškėjo, jog šeimoje vyrauja keistinas suvokimas apie vaiko atsakingo elgesio ugdymo būdus: "*<...> taisyklių nesilaikymas vaikui nereiškia, kad jisai turi būti jam namų areštas, jam viską atimti, jam viską uždrausti, jį mušti (IV, 100-102)*". Taip pat pastebima, kad tėvų turimos žinios apie vaiko atsakomybės ugdymo būdus yra ribotos: "*<...> apskritai šeimos yra susikūrę tas elgesio t-a-i-s-y-k-l-e-s ir ar jie visi l-a-i-k-o-s-i (VI, 54-55)*". Tėvų elgesio keitimui respondentės nurodė vieną sritį, t.y. mokymąsi per taisykles, kurios turėtų atsirasti vaikų namuose. Kiekviena taisyklė sukuria jos atžvilgiu atitinkamą tėvų elgesį: "*<...> jeigu, nu, tos taisyklės, bent jau kelios, nu, dvi, trys, kurios yra, būtų taikomos namuose, kokios būtų sankcijos, jeigu jis jų nesilaikytų ir panašiai (IV, 135-137)*". Ne tiesioginiu tėvų ugdymu, tyrimo dalyvės įvardino įtakos šeimai per vaiko išmokus dienos centre naujus elgesio modelius darymą: "*<...> kažkiek tai ir į namus nusineša tokių taisyklių. Su įvairiais darbų atlikimais i-k-i p-a-b-a-i-g-o-s <...> (I, 86-87)*". Šis požiūris diskutuotinas, kadangi, remiantis juo, atsakomybė perkeliama vaikams, jie tampa atsakingi už jų tėvų atsakingo elgesio ugdymą.

4 lentelė. Tėvų įtraukimas į vaiko atsakomybės ugdymą dienos centruose

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantys teiginiai
Įtraukimui teikiama reikšmė	Bandoma įtraukti	B-a-n-d-a-u tą daryti, bet manau, kad tai labai <i>< sunku yra daryti. (I, 89)</i>
		<i><...> pirmiausiai bandom kontaktą užmegzti <...>. (II, 70-71)</i>
		B-a-n-d-o-m-e, mes bandome, bent jau prisikviesti juos kartais ateiti pas mus į dienos centrą ir, ir, ir pasakojam apie jų vaikų elgesį. (III, 87-88)
		<i><...> manau, kad bandom (juokiasi). (IV, 132)</i>
	<i><...> tėvai dalyvauja dienos centro veiklose irgi s-a-v-a-n-o-r-i-š-k-a-i, tai < mes, kaip, galim juos įtraukti iki tam tikros ribos. (V, 98-99)</i>	
Prioritetas vaikas ir jo	<i><...> kol vaikas yra čia, bandai padaryti viską, kad jisai ir išsineštų kartu su savimi viską ir į tuos namus. (III, 83-84)</i>	

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantys teiginiai
	ugdymas dienos centre	Manau, svarbiausia, kad č-i-a yra sukurtos taisyklės ir kaip jie jų laikosi <...>. (VI, 77)
	Neįtraukiam	Ne, neįtraukiam.(VI, 82)
Šiuo metu prioritetinės sritys	Kontakto palaikymas	<...> kviečiam tėvus ir pirmiausiai bandom kontaktą užmegzti <...>. (II, 70-71)
		<...> bandome, bent jau prisikviesti juos kartais ateiti pas mus į dienos centrą ir, ir, ir pasakojam apie jų vaikų elgesį. (III, 87-88)
		<...> k-o-n-t-a-k-t-u-o-j-a-m su tėvais ir visą laiką pranešam, kaip yra, kokia s-i-t-u-a-c-i-j-a. O kaip tėvai toliau sprendžia namie, tai mes nežinom to.(VI, 83-84)
	Šeimos situacijos išsiaiškinimas	<...> suprasti, kas, kaip ir, ir kodėl vyksta, ir kažkokių bandyti surasti realių sprendimų, kaip galima būtų tai pakeisti. (I, 96-97)
		<...> tu esi išsiaiškinęs viską iki, iki siūlo galo, kas tuose namuose yra, ko tu gali iš tų namų tikėtis. (III, 309-310)
		<...> aišku reikėtų, turbūt, sužinoti toki, kaip žiūrimą į vaiko atsakomybes, pavyzdžiui, š-e-i-m-o-j, kas yra abskritai ta atsakomybė. (IV, 342-344)
	Bandymas įpareigoti tėvus reguliariai susitikti	<...>irgi turi jausti šiokią tokią atsakomybę tėvai, kad jie ateitų. (II, 80-81)
		<...>šeima r-e-g-u-l-i-a-r-i-a-i, tarkim, arba mama vaiko ateitų reguliariai į susitikimus. Tai aš galvoju tai jau yra pasiekimas, jeigu ateina į susitikimus. (IV, 98-100)
Įtraukimo būdai	Laisvalaikio leidimas kartu	Mes darom tokias šventes. Nu, kur šventes, kviečiam tėvus <...>. (II, 70)

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantys teiginiai
		Per tą l-a-i-s-v-a-l-a-i-k-i-o leidimą, kad, <, kad žaisdami kartu, iš tikrųjų, tėvai gali įsitraukti. (V, 114-115)
	Susirinkimai	<...> bandom daryti susirinkimus, kur ateina vienas, du tėvai <...>. (II, 80)
		Tėvų susirinkimai būna įvairūs, kur kalbame apie vaikų poreikius <...>. (V, 115-116)
	Individualios konsultacijos	<...> individualiose konsultacijose su tėvais apie tai šnekam: apie įvairiausių, kodėl vaikai n-e-s-i-l-a-i-k-o ten tam tikrų taisyklių <...>. (I, 90-91)
		<...> šeima r-e-g-u-l-i-a-r-i-a-i, tarkim, arba mama vaiko ateitų reguliariai į susitikimus. (IV, 98-99)
	Grupiniai užsiėmimai	<...> mamos, kurios lanko mamų grupę, kurios dažniau ateina, tai apie tai kalbamės ir, nu, jų atsakomybę ugdome ir padedam su vaikais. (II, 72-73)
		<...> yra tėvystės įgūdžių grupės, kurias man ir teko vesti. Ir aš manau, kad ten irgi daug labai skiriama dėmesio apie vaiką, apie jo poreikius, apie jo atsakomybes, pareigas namuose. (IV, 147-149)
	Apsilankymai namuose	<...> su vaiku kažkas negerai, ateinam į namus <...>. (II, 81-82)
	Užduotys skirtos tėvams ir vaikams kartu	<...> dirbama dar paraleliai su v-a-i-k-u. Nu, tai būna kartais susitikimai bendri kartu, tai yra su mama ir vaiku, ir kalbam apie tai. (IV, 144-145)
		<...> vaikas pildo, o tėvai dalyvauja kartu. Tai d-a-l-į, galbūt, atsakymų t-ė-v-a-i pildo, dalį v-a-i-k-a-s ir jie, nu, dalyvauja tame procese <...>. (V, 107-108)

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantys teiginiai
Įtraukimo įgyvendini mo problemos	Tėvų nenoras megzti santyki	<...> šeimos, kurios, nu, santykio nenori , tiktai vaikus čia išmeta ir jiems netrugdo, tai sunkiau juos pagauti ir atsakomybę kažkokią, nu, bendradarbiauti dėl vaikų. (II, 86-87)
		Jeigu tėvai, kas pasitaiko labai retai, ateina pas mus, teiraujasi apie tą vaiką, tai mes kartu, susikibę už rankų, su tėvais ir b-a-n-d-o-m padėti. (III, 80-81)
		Jeigu tėvai nenori dalyvauti, mes, iš tikrųjų, ne, negalim jų nei p-r-i-v-e-r-s-t-i <...>. (V, 99-100)
	Slepiama šeimoje esanti situacija	<...> yra taisyklė ir susitarimas, kad vaikas tai, kas vyksta namuose neatneštų į mokyklą žinios tokios, kas vyksta, nevyksta, kas vyksta <...>. (IV, 104-106)
		<...> mes kartais nežinom, kokia sistema yra n-a-m-u-o-s-e. Ne visos šeimos taip lengvai įsileidžia irgi mus ir ne taip lengvai a-t-s-k-l-e-i-d-ž-i-a irgi <...>. (V, 244-245)
	Tėvų nenoras būti mokomiems	<...> kiek tėvai l-e-i-d-ž-i-a-s-i tų taisyklių, va tam p-o-v-e-i-k-i-u-i, nes yra šeimų, kur kalbam ir, tarkim, visa tai, ką sakai, tai yra atmetimas. (IV, 109-111)
	Tėvai permeta vaikų atsakomybės ugdymą socialiniam darbuotojui	<...> sakykit, darykit, nu, jūs, ką norit, bet pas mus tai neveikia. (IV, 111-112)
	Šeimoje esantys skirtingi tėvų požiūriai	<...> tėtis gali laikytis, mama gali tos taisyklės nesilaikyti <...>. (IV, 126)
	Trumpalaikė	Bet būna taip, kad pabando, ir numeta. (IV, 139)

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantys teiginiai
	tėvų motyvacija	
Tėvų mokymo ugdyti vaiko atsakomybę galimybės	Daroma įtaką tėvų klaidingam suvokimui apie atsakingo elgesio ugdymo būdus	<p><...> taisyklių nesilaikymas vaikui nereiškia, kad jisai turi būti jam namų areštas, jam viską atimti, jam viską uždrausti, jį mušti. (IV, 100-102)</p> <p><...> vienur, ir galbūt, labai g-r-i-e-ž-t-o-s yra ribos,, o kitur, yra šeimų, kur v-i-s-i-š-k-a-i jų nėra, l-a-i-s-v-ė <i>paliekama vaikams</i>. (V, 83-84)</p> <p><...> jeigu kažką padaro, tada tėvai labai pyksta, bet jeigu tai nėra iš anksto aptarta ir nuspręsta, kas galima, ko negalima <...>. (VI, 67-68)</p>
	Suteikiama informacija	<p><...> bandom ieškoti tam įvairiausių priežasčių < ir bandom su tėvais paprasčiausiai kalbėtis. (I, 92-93)</p> <p><...> bendraujam, kaip, kaip galima su vaikais elgtis. Ten, jeigu jiems kyla klausimų ar dilemų, tai diskutuojam <...>. (II, 74-75)</p> <p><...> apskritai šeimos yra susikūrę tas elgesio t-a-i-s-y-k-l-e-s ir ar jie visi l-a-i-k-o-s-i. (VI, 54-55)</p>
	Tėvai mokinami daugiau atsakomybių suteikti vaikams	<...> yra šeimų, kur tėvai labai globoja vaikus, labai daug atsakomybės už vaikus prisiima. (IV, 132-133)
Mokoma konkrečiai taisyklei priskirti tinkamą		<p><...> individualiai šnekamės. Mamos pasakoja apie susikurtas taisykles namuose: pliusiukų, minusiukų, už gerą elgesį paskatinimas ten <...>. (I, 99-100)</p> <p><...> jeigu, nu, tos taisyklės, bent jau kelios, nu, dvi, trys, kurios yra, būtų taikomos namuose, kokios būtų sankcijos,</p>

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantys teiginiai
	pasekmę	jeigu jis jų nesilaikytų ir panašiai. (IV, 135-137)
	Vaikų išmoktas naujas elgesys tampa pavyzdžiu tėvams namuose	<...> kažkiek tai ir į namus nusineša tokių taisyklių. Su įvairiais darbų atlikimais i-k-i p-a-b-a-i-g-o-s <...>. (I, 86-87) <...> turiu labai daug vilties, kad jie tas vertybes ir taisykles iš dienos centro nusineša į namus. (III, 77-78)
	Poveikis šeimai galimas tik turint santykį	<...> tėvus ir pirmiausiai bandom kontaktą užmegzti, nes, kad galėtum daryti įtaką, reikia, reikia jau tokio, ne šiaip kažką aiškinti, nes tada bus pasipriešinimas, o jau turėti ryšį. (II, 70-72) <...> poveikis turbūt priklauso nuo motyvacijos šeimos . Nu, ir darbuotojo, turbūt, santykio su šeima. (IV, 115-116)

Respondentės išskyrė problemas, kurios kyla nagrinėjant socialinio darbuotojo profesinius ypatumus bei dienos centro organizacijos specifikas. Intervantės nurodo asmeninius socialinių darbuotojų iššūkius. Iš tyrimo medžiagos išryškėjo iššūkiai, susiję su darbuotojo asmenybės savybėmis bei gebėjimais. Pagrindinės tyrimo dalyvių nurodytos asmeninės savybės, kurios svarbios ugdant vaiko atsakomybę yra katrybė, budrumas bei požiūrio lankstumas. Tyrimo dalyvės pabrėžė socialinio darbuotojo būtinumą nuolatos būti budriam: "*<...> žiūrėti pagal s-i-t-u-a-c-i-j-q, kartais leisti kažko nedaryti. Nu, tiesiog, turbūt, stebėti, būti būdriam (IV, 269-270)*". Taip pat dalyvės išskyrė asmeninius gebėjimus, kuriuos socialinis darbuotojas turi turėti bei nuolatos tobulinti, kad gebėtų ugdyti vaiko atsakingą elgesį. Tyrimo metu paaiškėjo, kad socialinis darbuotojas turi gebėti stebėti ir vertinti savo elgesį bei kalbą: "*<...> atsakingumo jausmas, jis per vieną dieną gali dingti, nes vaikas mato, kad tu taip nedarai (III, 98-99)*". Jis turi gebėti paskirstyti dėmesį visiems, nes kiekvienas dienos centro vaikas trokšta suaugusio žmogaus dėmesio: "*<...> daugiau ugdau tuos, nu, tuos sunkesnius vaikus, nors matau, kad aplinkiniam, kuriem irgi sunku ir ten dar reikia ugdyti paprasčiausią gebėjimą pasitikėt savimi, gebėjimą ten pradėti kalbėti, tada apsileidžia (II, 236-238)*". Respondentės išskyrė, kad socialiniame darbe su vaiko atsakomybės ugdymu

progresas ir regresas yra vienas šalia kito ir tarp jų vyksta nuolatinė dinamika: "*<...> vieną dieną jau viskas sustyguota, jau čia viskas, jau tapkės čia nebeskraido ir, ir pareigas visi atlieka, ir tik bumbt po kokių dviejų dienu žiūri, kas čia buvo, mes vėl atgal grįžom (III, 279-281)*". Remiantis tuo, socialinis darbuotojas turi gebėti teisingai vertinti vykstančius dinaminius procesus. Intervantės nurodo, kad ugdant vaiko atsakingą elgesį rezultatai galimi pamatyti tik ilgalaikėje perspektyvoje: "*<...> supranti, kad tai yra i-š-t-y-s-i-n-i-s, k-a-s-d-i-e-n-i-n-i-s darbas. **Kalbėjimas, sakymas, rodymas, akcentavimas tam, kad, galbūt, po tejų metų jiems taptų visiška norma (III, 282-284)***". Lėtas vaiko tobulėjimas sukelia tam tikrus asmeninius darbuotojui, kaip specialistui iššūkius. Intervantės nurodo, kad socialinio darbuotojo ir vaiko, lankančio dienos centrą požiūriai, kas yra atsakingas elgesys dažnai skiriasi. Ne vienodas reiškinio suvokimas sukelia papildomus iššūkius: "*<...> mano pažiūris į atsakomybę, kas yra atsakingas, labai skiriasi nuo to, kaip vaikas supranta. Ir bet kuriuo atveju, aš esu, kaip darbuotoja, čia aš atstovauju dienos centrą ir panašiai, ir aš vaikus m-o-k-a-u <...> (IV, 337-339)*". Socialinis darbuotojas turi gebėti išsiaiškinti požiūrių skirtingumą, jį įvardinti bei keisti. Tyrimo gauta informacija parodo, kad socialiniai darbuotojai, ugdydami vaiko atsakomybę, susidūria su ne mažais asmeniniais iššūkiais bei dideliu poreikiu įgyti arba ugdyti jau turimus gebėjimus.

Respondentės taip pat nurodė, kad darbą, ugdant vaiko atsakomybę, sunkina socialiniame darbe vyraujantis lyčių disbalansas: "*<...> yra kitaip, kai, tarkim, berniukam vyriškas autoritetas ir <, ir vis tiek socialiniame darbe daugiau yra merginų ir kartais tas irgi sukelia tam tikrų sunkumų (V, 260-261)*".

Intervantės vertina kritiškai dienos centrus ir darbo juose specifiką bei išskyrė ram tikras problemines sritis. Tai darbuotojui tenkanti didelį darbo krūvį: "*<...> kaip darbuotojū, galimybės yra ribotos: tiek l-a-i-k-o, tiek < visada **norėtusi daugiau kažko padaryti, bet, bet irgi kartais to laiko resursų pritrūksta (V, 101-102)***". Pabrėžė, kad yra dirbama su dideliu skaičiumi vaikų, kurie turi individualius poreikius: "*<...> turi taisykles, kur pritaikomos universaliai v-i-s-a-i g-r-u-p-e-i. Kiekvienam vaikui individualiai ne, nesukursi skirtingos sistemos ir, ir, ir tame yra sunkumas irgi kartais, nes ir vaikai yra labai skirtingi (V.245-248)*". Tyrime atsiskleidė, kad didelis skaičius ypatingus poreikius turinčių vaikų vienoje grupėje dažnai turi neigiamą įtaką konkreto vaiko ugdymui: "*Tie, kur vaikai nori būti labiau matomi, tai jie, ta, nu, trugdo vaikams silpnėsiems, kur reikia savivertę dar pakelti, prieš atsakomybę duodant (II, 233-234)*". Iš gautų tyrimo duomenų išryškėjo, kad šios dienos centruose atsirandančios probleminės sritys susidaro dėl finansinių dienos centrų problemų. Norėdami turėti pakankamai lėšų veikloms, dažnai dienos centrai turi orientuotis labiau į

kiekybę, o ne į kokybę: "<...> jeigu nori, šitą pinigų visom veiklom ir truputi normalesnį atlyginimą turėti, nu, kad būtų galima išgyventi (juokiasi), tai tada reikia daug vaikų. Jeigu yra daug vaikų, tai tada pilnavertiškai, nu, kiek galėtum su mažesne grupe, neišugdai tų vaikų (II, 239-241)".

Tyrimo dalyvės nurodė, kad trūksta bendradarbiavimo tarp socialinių institutų, ugdant vaiko atsakomybę. Dabartinėje situacijoje vyksta nuolatinis atsakomybės už vaiko atsakingo elgesio ugdymą "permetinėjimas". Tyrime minimi du vaiką supantys socialiniai institutai: vaiko šeima ir mokykla. Respondentės teigė, kad dienos centrą lankančių vaikų tėvai linkę atsakomybę už vaiko ugdymą "permesti" kitoms socialinėms institucijoms: "<...> **ju reikalauja, kad vaikus augintų, auklėtų mokykloje, tarkim, toks tėvų lūkestis (IV, 397-398)**". Iš tyrimo gautų duomenų matoma, kad mokykla taip pat vengia prisiimti atsakomybę už vaiko atsakingo elgesio ugdymą: "<...> iš tėvų norėtų, kad tėvai būtų atsakingesni, tada dar ateinam m-e-s, tai tada iš m-ū-s-ų visi nori, kad mes čia vaikus (IV, 398-399)."

5 lentelė. Vaiko atsakomybės ugdymo dienos centruose problemiškas

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantys teiginiai
Socialinių darbuotojų asmeniniai iššūkiai	Kantrybė	<...> užtektų kantrybės visiems (juokiasi) <...>. (I, 248)
		Kantrybė m-a-n, čia jau, kaip m-a-n asmeniškai, va tas <...>. (III, 279)
	Prasmės matymas	<...> vieną dieną jau viskas sustyguota, jau čia viskas, jau tapkės čia nebeskraidu ir, ir pareigas visi atlieka, ir tik bumbt po kokių dviejų dienu žiūri, kas čia buvo, mes vėl atgal grįžom. (III, 279-281)
		<...> santykiuose su žmonėmis, tas taip banguotai labai, nes tada vienur būna atsakingesnis, kitur nesikeičia, bet būna, tikrai, p-o-ž-i-ū-r-i-s nesikeičia. Nu, s-u-d-ė-t-i-n-g-a. (IV, 380-382)
	Požiūrio lankstumas	<...> aš toki jaučiu, kad ir čia lankstumo reikia, labai priklauso nuo s-i-t-u-a-c-i-j-o-s. (IV, 266-267)
	Suaugusio žmogaus	<...>daugiau ugdau tuos, nu, tuos sunkesnius vaikus, nors matau, kad aplinkiniams, kuriems irgi sunku ir ten dar reikia

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantys teiginiai
	dėmesio paskirstymas	<p>ugdyti paprasčiausią gebėjimą pasitikėt savimi, gebėjimą ten pradėti kalbėti, tada apsileidžia. (II, 236-238)</p> <p>Taip, suaugusio žmogaus, kai <, kai pastebi. (V, 60)</p>
	Stegtis visada būti teigiamu pavyzdžiu	<p><...> išstovėjimas tose ribose nuo pradžios iki galo, kad taip turi būti ir be jokių, ir kad kiekvieną kartą v-i-s t-a-i-p p-a-t turi būti, be jokių nukrypimų. (I, 242-244)</p> <p><...> atsakingumo jausmas, jis per vieną dieną gali dingti, nes vaikas mato, kad tu taip nedarai. (III, 98-99)</p> <p><...> tiek ir p-a-t-y-s kartais u-ž-s-i-m-i-r-š-t-a-m ir, irgi, ne visada laikomės tam tikrų taisyklių, ir, ir vaikai tą pavyzdį iš kart labai (<i>juokiasi</i>) < p-a-s-t-e-b-i. (V, 232-234)</p>
Socialinio darbuotojo darbo dienos centre specifika	Darbo laiko ribotumas	<p><...> nepadare, antrą kart nepadare, trečią kartą. Nu, aišku tos p-a-s-ė-k-m-ė-s. Aha, dar nepavyko, nu dar bandom, dar bandom. Nu tol, kol abu pasiekiam <...>. (III, 272-273)</p> <p>Keturiom valandom ir jisai realiai grįžta po to atgal į tą terpę, iš kurios jisai, na, ateina. (IV, 389-390)</p> <p><...> kaip darbuotojų, galimybės yra ribotos: tiek l-a-i-k-o, tiek < visada norėtusi daugiau kažko padaryti, bet, bet irgi kartais to laiko resursų pritrūksta. (V, 101-102)</p>
	Didesnis dėmesys sunkesniems vaikams	<...> būvimas vadovu, nu aš, kaip vadovė, dažniausiai pasiimu tuos sunkesnius vaikus šalia savęs ir būnu prie jų, kad, nu, netrukdytų kitiems vaikams (II. 235-236)
	Dirbama su dideliu skaičiumi vaikų, turinčių skirtingus	<p>Sunku, nes grupėje yra labai daug vaikų, labai daug skirtingų vaikų <...>. (II, 230)</p> <p><...> turi taisykles, kur pritaikomos universaliai v-i-s-a-i g-r-u-p-e-i. Kiekvienam vaikui individualiai ne, nesukursi skirtingos sistemos ir, ir, ir tame yra sunkumas irgi kartais,</p>

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantys teiginiai
	poreikus	nes ir vaikai yra labai skirtingi. (V.245-248)
	Lyčių disbalansas	<...> yra kitaip, kai, tarkim, berniukam vyriškas autoritetas ir <, ir vis tiek socialiniame darbe daugiau yra merginų ir kartais tas irgi sukelia tam tikrų sunkumų. (V, 260-261)
	Grupėje esantys vaikai slopina vienas kitą	Tie, kur vaikai nori būti labiau matomi, tai jie, ta, nu, trugdo vaikams silpniesiems, kur reikia savivertę dar pakelti, prieš atsakomybę duodant.(II, 233-234)
		<...>labiau stiprūs charakteriai, nori l-y-d-e-r-i-a-u-t-i, kiti atvirkščiai, jiems reikia daugiau erdvės atsiskleisti, kalbėti, būt neužgošti. (V, 249-250)
	Žemas darbo užmokestis	<...> jeigu nori, šitą pinigų visom veiklom ir truputi normalesnį atlyginimą turėti, nu, kad būtų galima išgyventi (<i>juokiasi</i>), tai tada reikia daug vaikų. Jeigu yra daug vaikų, tai tada pilnavertiškai, nu, kiek galėtum su mažesne grupe, neišugdai tų vaikų.(II, 239-241)
Socialinio darbuotojo santykis su vaiku	Vaiko pasipriešinimas	<...> p-r-i-e-š-i-š-k-u-m-a-s, galbūt, toksai būna, jeigu primeti vaikui daryti, ko jis nenori, jeigu primeti, ko jisai tikrai nenori <...>. (I. 239-240)
		<...> nedarysiu, aš nenoriu, o kodėl aš čia t-u-r-ė-č-i-a-u <...>. (VI, 209)
	Nuolatinis budrumas	<...> žiūrėti pagal s-i-t-u-a-c-i-j-ą, kartais leisti kažko nedaryti. Nu, tiesiog, turbūt, stebėti, būti būdriam. (IV, 269-270)
		Kartais nėra lengva , iš tikrųjų, praslysta pro akis <...>. (V, 209)
	Skiriasi suvokimas, kas	<...> stengiamės, kad jie priimtų taip, kaip yra < dienos centre taisyklės <...>. (I, 85)

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantys teiginiai
	yra atsakinga	<...> mano pažiūris į atsakomybę, kas yra atsakingas, labai skiriasi nuo to, kaip vaikas supranta. Ir bet kuriuo atveju, aš esu, kaip darbuotoja, čia aš atstovauju dienos centrą ir panašiai, ir aš vaikus m-o-k-a-u <...> (IV, 337-339)
Bendradarbiavimo su kitais socialiniais institutais trūkumas	Tėvai neprisideda prie atsakomybės ugdymo	<...> šeimoj nėra kažkokių taisyklių ypatingų ir ten neugdo to vaiko, tiesiog, nu, atsakomybės neugdo ir, ir < vėlgi, vaikų dienos centre tada, aišku, kyla sunkumų <...>. (VI, 198-199)
	Tėvai permeta atsakomybę ugdyti vaiko atsakinga elgesį kitiems socialiniams institutams	<...> jų reikalauja, kad vaikus augintų, auklėtų mokykloje , tarkim, toks tėvų lūkestis. (IV, 397-398)
	Mokytojai vengia priiimti atsakomybę už atsakingo vaiko elgesio ugdymą	<...> iš tėvų norėtų, kad tėvai būtų atsakingesni, tada dar ateinam m-e-s, tai tada iš m-ū-s-ų visi nori, kad mes čia vaikus. (IV, 398-399)
Pasiiekimų matymas ilgalaikėje perspektyvoje	Lėtas vaiko tobulėjimas	<...> kai daug vaikų, kai jie sudėtingi visi ir mažėja, nu, kaip, mokymasis yra, tobulėja vaikai, bet sulėtėja tobulėjimas . (II, 248-249)
	Rezultatai pamatomi ilgalaikėje	<...> supranti, kad tai yra i-š-t-y-s-i-n-i-s, k-a-s-d-i-e-n-i-n-i-s darbas. Kalbėjimas, sakymas, rodymas, akcentavimas tam, kad, galbūt , po metų jiems taptų visiška norma.

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantys teiginiai
	perspektyvoje	(III, 282-284)
		<...> m-e-t-ų kartais reikia, kad pastebėti, kad, va, jisai toj ir toj srity jau laikosi taisyklių arba čia įgūdžiai pagerėjo <...>. (IV, 76-77)

Šeštoje lentelėje įvardijamos gerosios atsakomybės ugdymo dienos centruose patirtys, į kurias reikia orientuotis bei jas adaptuoti visuose dienos centruose. Išskirtos gerosios patirtys apima esmines sritis, į kurias būtina atsižvelgti, norint išugdyti vaiko atsakomybę. Daugiausiai respondenčių nurodytų teigiamų patirčių yra susijusių su socialinio darbuotojo profesiniais gebėjimais. Tai: individualus požiūris į konkretų vaiką: "*<...> jeigu jisai gali padaryti vieną dalyką, nereiškia, kad ir kitas vaikas tą pati dalyką padarys ir abu vienodai padarys (I, 225-226).*" ir gebėjimas neprisiimti vaiko atsakomybių: "*<...> pastebėjimas tada, kai vaikas, kai vaikas g-a-l-i d-a-r-y-t, na, tarkim įvertini, toj situacijoj vaikas tikrai gali, jį padrąsinti <...> (IV, 302-303)*". Intervantės taip pat nurodė, kad ugdant vaiko atsakomybę, būtina išmanyti vaiko raidos etapus ir su jų įveikimu susijusius vaiko elgesio ypatumus: "*<...> susiję su v-a-i-k-ų amžium kartais. Nes, nu, paauglystėj labai norisi priešintis įvairiom t-a-i-s-y-k-l-ė-m, tai būna, kad k-o-n-f-r-o-n-t-a-c-i-j-o-s tam tikros ir, galbūt, norint tam autoritetui priešintis (V, 234-236)*". Respondentės išskyrė, kad norint išugdyti vaiko atsakomybę, dienos centre turi būti aiškiai apibrėžtos elgesio ribos: "*<...> ribos apibrėžtos, kad jie < lengviau orientuotusi. Tada paprasčiau vaikams, iš tikrųjų, ne taip pasimeta. Ir m-u-m yra, iš tikrųjų, lengviau (V, 46-47)*". Tyrimo dalyvių įvardintos pirminės gerosios patirtys, kurios padeda ugdyti vaiko atsakingą elgesį, yra nukreiptos į socialinį darbuotoją ir jo veiklą dienos centre.

Dar viena įvardinta intervančių geroji patirtis siejasi su socialinio darbuotojo požiūriu į santykį tarp jo ir vaiko. Siekiant ugdyti vaiko atsakomybę, santykis turi tapti pagrįstas bendradarbiavimu. Svarbu suformuoti požiūrį, kad vaikas ne vykdytojas, o lygiavertis dalyvis: "*<...> jeigu jam **primesi kažką daryti**, tai tada nebus taip, toks geras rezultatas, kaip, ką jis laisvai pasirinks (I, 230-231)*".

Tyrimo dalyvės išryškino bendradarbiavimo bei pagalbos ugdant vaiko atsakomybę dienos centruose poreikį. Kaip pasiteisinusį dalyką įvardino savanorių įtraukimą. Įtraukimas apima jų apmokymą bei nuolatinį palydėjimą: "*<...> padeda s-a-v-a-n-o-r-i-a-i, kurie ateina*

pas mus ir tikrai jiems patiems pasakai, kad turi tą p-r-o-c-e-s-ą su vaiku išbūti nuo pradžių iki pat pabaigos. Tiesiog **išbūti ir išlydėti**. Kad būsų k-o-k-y-b-i-š-k-a-i atliktas darbas (I, 124-126)".

Dienos centruose yra atrandami vaiko atsakomybės ugdymo būdai ir galimybės. Respondentės galėjo įvardinti pasiteisinusius dalykus. Problemiška yra, kad beveik visos tyrimo dalyvės išsakė būdus, nukreiptus į darbą su vaiku dienos centro ribose. Tik viena intervantė, kaip gerą patirtį nurodė darbo su šeima būtinumą: " <...> turbūt, turėtų šeima, patys tėvai keistis, tada yra lengviau keistis vaikui (IV, 386-387)". Tai atspindi dabartinę dienos centrų situaciją. Kol kas nėra atrasta daug pasiteisusių tėvų įtraukimo į vaiko atsakomybės ugdymą būdų.

6 lentelė. Pasiteisinantys vaiko atsakomybės ugdymo būdai dienos centruose

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantys teiginiai
Geroji patirtis	Individualus požiūris	<...> jeigu jisai gali padaryti vieną dalyką, nereiškia, kad ir kitas vaikas tą pati dalyką padarys ir abu vienodai padarys. (I, 225-226)
		<...> kiekviena situacija yra skirtinga. Tu matai , kokiais motyvais remiantis tas vaikas nebenori lankyti. (III, 187-188)
		<...> tai yra stipru jam, kad jisai. Ir nuėjo trys, keturis kartus ir, galvoju, jo atžvilgiu jisai padarė tikrai didelę pažangą. (IV, 260-261)
		<...> nuo individualaus vaiko, aišku, kiek ten tų ir g-e-b-ė-j-i-m-ų pas ką <...>. (V, 136-137)
	Atsižvelgiama į vaiko amžių	<...> labai priklauso nuo vaiko amžiaus turbūt, nuo jo supratimo. (I, 58-59)
		<...> užaugom, supratom, jau pradėjom laike orientotis ir pagalbinės lentos nereikia, tai vat, va taip vat mes su tom taisyklėm viduj jau gyvenam. (III, 69-70)

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantys teiginiai
		<p><...> susiję su v-a-i-k-ų amžium kartais. Nes, nu, paauglystėj labai norisi priešintis įvairiom t-a-i-s-y-k-l-ė-m, tai būna, kad k-o-n-f-r-o-n-t-a-c-i-j-o-s tam tikros ir, galbūt, norint tam autoritetui priešintis. (V, 234-236)</p>
		<p><...> v-y-r-e-s-n-i vaikai tai taip, jeigu jie žino, kad, tarkim, aš <, manau, kad taip. Mažesniem gal dar taip, taip n-e-s-u-p-r-a-n-t-a-m-a, nesuvokia visko, kad aš, maždaug, pasirinksiu kažką daryti ir aš, maždaug, esu atsakingas už tai. (VI, 146-148)</p>
	Savanoriškas atsakomybės prisiėmimas	<p><...> jeigu jam primesi kažką daryti, tai tada nebus taip, toks geras rezultatas, kaip, ką jis laisvai pasirinks. (I, 230-231)</p>
		<p><...> tiesiog mes patys sugalvojome taisykles, patys turime jų laikytis. (II, 53-54)</p>
	Aiškios elgesio ribos	<p><...> jaučiu r-i-b-ų nubrėžimas, ugdant vaiko atsakomybę, nu, tikrai čia yra vienas iš tokių ir i-š-b-ū-v-i-m-a-s, išstovėjimas tose ribose nuo pradžios iki galo <...>. (I, 241-243).</p>
		<p><...> parodo tam tikras r-i-b-a-s. Nu, nubrėžia, kiek gali sau leisti daryti tą ir tą ir tai yra natūrali pasėkmė. (IV, 68-69)</p>
		<p><...> ribos apibrėžtos, kad jie < <i>lengviau orientuotusi</i>. Tada paprasčiau vaikams, iš tikrųjų, ne taip pasimeta. Ir m-u-m yra, iš tikrųjų, lengviau. (V, 46-47)</p>
		<p><...> nustatyti ribas, kas leidžiama ir kiek leidžiama. / Ir tų ribų laikymasis <...>. (VI, 167)</p>
	Darbuotojui neprisiimti vaiko atsakomybių	<p><...> pastebėjimas tada, kai vaikas, kai vaikas g-a-l-i d-a-r-y-t, na, tarkim įvertini, toj situacijoje vaikas tikrai gali, jį padrąsinti <...>. (IV, 302-303)</p>
	Turi vykti	<p><...> turbūt, turėtų šeima, patys tėvai keistis, tada yra lengviau</p>

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantys teiginiai
	pokytis šeimoje	keistis vaikui. (IV, 386-387)
	Savanorių pagalba	<...> padeda s-a-v-a-n-o-r-i-a-i, kurie ateina pas mus ir tikrai jiems patiems pasakai, kad turi tą p-r-o-c-e-s-ą su vaiku išbūti nuo pradžių iki pat pabaigos. Tiesiog išbūti ir išlydėti . Kad būtų k-o-k-y-b-i-š-k-a-i atliktas darbas. (I, 124-126)
		<...> dienos centre ir darbuotojai, ir savanoriai, bent jau mes ties tuo dirbam, kad vienodai reaguotume ir vienodai, na, bent jau būtų požiūris , pozicija į tą dalyką sutaptų. (IV, 126-128)
		<...> tiek savanorius skatinam, tiek patys, kad <, nes turim irgi aptarimus irgi po užsiėmimų < tai, būtent, stengtis labiau koncentruotis į pozityvius dalykus <...>. (V, 209-211)

Tyrimu atskleista tiek stipriųjų, tiek silpnųjų vaiko atsakomybės ugdymo dienos centruose pusių, nustatytos tobulinimo galimybės. Dienos centruose yra atrandami vaiko atsakomybės ugdymo būdai ir galimybės. Teigiamai vertinama tai, kad suvokiama ir įvardinama atsakingo elgesio ugdymo svarba. Susiformavęs teisingas požiūris, kuris po truputi vystosi į konkrečias veiklas. Nėra atskiros atsakingo elgesio ugdymo programos, tačiau atsakingo elgesio ugdymas intergruotas į kitas dienos centruose taikomas ugdymo programas. Apibendrinus gautus duomenis, pastebima, kad taikoma atsakomybės ugdymo programa labiausiai atitinka Pradinio bendrojo ugdymo programą ir yra orientuota į pirminių žinių, informacijos suteikimą bei parodymą, supažindinimą su galimomis neatsakingo elgesio pasekmėmis.

Respondentės galėjo įvardinti pasiteisinusius dalykus, nukreiptus į vaiko atsakomybės ugdymą dienos centrų ribose. Remiantis tyrimo duomenimis, išryškėjo, kad dienos centruose atsakomybės ugdymas vyksta dvejomis kryptimis: per vaiko elgesio ugdymą bei per vaiko asmenybės stiprinimą. Atsakingo elgesio samprata apibrėžiama per taisykles. Prioritetinis, taikomas atsakingo elgesio ugdymo būdas - ugdymas per pareigą. Formuojamas vaiko įprotis prisiimti pareigą bei suvokimas, kad kiekviena prisiimta pareiga sukelia tam tikras atsakomybes. Atrasta nemažai būdų, kuriais siekiama, kad vaikas norėtų atsakingai elgtis, t.y.

įvairaus pobūdžio paskatinimai bei pasekmės. Intervantės nurodo, kad vaiko atsakingo elgesio ugdymas yra įmanomas, tik suformuojant tinkamą aplinką dienos centruose. Tai: aiškiai apibrėžtos ir su vaiku aptartos elgesio taisyklės bei pusiausvyros išlaikymas tarp laisvės rinktis ir aiškių ribų. Didesnė dalis intervančių teigė, kad vaiko ir socialinio darbuotojo santykis turi būti paremtas lygiavertiškumo principu. Tai rodo, kad dienos centruose vis labiau įsitvirtina Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencijos įtvirtintas vaiko dalyvavimo principas. Pripažinus vaiką lygiaverčiu santykiyje, galimas jo nuolatinis dalyvavimas jį liečiančiame ugdymo procese.

Yra atrasta pasiteisusių atsakomybės ugdymo per vaiko asmenybės stiprinimą būdų. Remiantis gauta tyrimo medžiaga, nurodytus būdus galima suskirstyti į dvi kategorijas: orientuoti į veiklą bei orientuoti į santykį. Taip pat galima išskirti kriterijus, kurie lemia, kad į veiklą orientuoti atsakomybės ugdymo būdai, stiprinant vaiko asmenybę, būtų sėkmingi. Respondentės pabrėžė kiekvieno vaiko individualumą. Atsižvelgiant į tai, iš gautų duomenų išryškėjo ir kiti dienos centruose taikomi atsakomybės ugdymo būdai, stiprinant vaiko asmenybę, orientuoti į konkretų vaiką bei individualius atvejus. Nurodomos šios prioritetinės sritys: vaiko stiprybių ieškojimas bei jų parodymas, leidimas vaikui klysti ir pastangos išlaisvinti vaiką nuo jo turimos baimės klysti bei sukūrimas aplinkos, leidžiančios vaikui rodyti iniciatyvą. Tai rodo, kad tarptautiniu lygmeniu pripažintas lavinimo principas (individualus požiūris į konkretų vaiką) yra taikomas dienos centruose.

Džiugina įvardintas suvokimas, kad vaikai linkę savo asmeninę atsakomybę "permesti" kažkam kitam. Atsakingas tampa ne aš, bet kažkas kitas. Dienos centruose, tyrimo dalyvės nurodo, atsirandančią gerąją praktiką, kai darbuotojas stengiasi sąmoningai atsakomybę "permesti" vaikui, sukurdamas tam tinkamą erdvę.

Remiantis respondečių atsakymais, pastebima, kad dienos centruose numatyta bei išbandyta nemažai būdų, kaip megzti santykį su tėvais. Iš gautų interviu duomenų, būdus galima suskirstyti į dvi grupes. Pirmoji grupė - pirminio kontakto užmezgimo būdai: laisvalaikio leidimas kartu, bendri susirinkimai ir apsilankymai namuose. Antroji grupė - pirminio kontakto vystymas į santykį: individualios konsultacijos ir grupiniai užsiėmimai. Socialinės darbuotojos nurodė, kad naudojant pastaruosius būdus bandoma po truputi įtraukti tėvus į atsakingo elgesio ugdymą. Respondentės mato galimybes įtraukti tėvus, į vaiko atsakingo elgesio ugdymą. Iš interviu dalyvių pateiktų duomenų galimybes galima suskirstyti į dvi grupes: tiesioginis tėvų ugdymas ir tėvų ugdymas per jų vaikus. Intervantės teigė, kad tiesioginis ugdymas nukreiptas į tėvų suvokimo ir elgesio keitimą. Tėvų ugdymas per vaikus, tai šeimai daroma įtaka per vaiką ir jo atsineštus į namus naujus išmokus elgesio modelius.

Gauti empiriniai duomenys atskleidė socialinio darbuotojo būtinas kompetencijas bei gebėjimus, norint ugdyti vaiko atsakingą elgesį. Išryškėjo pagrindinės reikiamos savybės bei būtinos įgūdžių ir gebėjimų kryptys. Įvardintos asmeninės savybės: pastabumas, lankstumas ir kantrybė. Atsiskleidusios įgūdžių ir gebėjimų kryptis: gebėti stebėti ir vertinti savo elgesį bei kalbą, gebėti paskirstyti dėmesį visiems vaikams, gebėti teisingai vertinti vykstančius dinامينius procesus, gebėti atpažinti požiūrių skirtingumą, jį įvardinti bei atrasti būdų jį keisti, gebėti neprisiimti vaiko atsakomybių, išmanyti vaiko raidos etapus ir su jų įveikimu susijusius vaiko elgesio ypatumus.

Gauti tyrimo duomenys išryškino papildomus iššūkius, su kuriais susidūria socialiniai darbuotojai ugdydami vaiko atsakomybę dienos centruose. Pirminiai iššūkiai susiję su vaiko į dienos centrą atsinešta asmenine patirtimi. Visos intervantės paminėjo, kad pirminis susitikimas su vaiku įvyksta jam turint septynerius metus. Šiame amžiuje prie jo formavimosi prisideda keli socialiniai institutai: šeima, mokykla bei dienos centras. Respondenčių atsakymai atskleidė, kad vaikai atsineša iš šeimų tam tikrus išmokus ir jau pasiformavusius atsakingo elgesio modelius. Empyriiniai tyrimo duomenys patvirtino, kad dažnai vaiko atsinešti atsakingo elgesio modeliai būna problemiški ir keistini bei atskleidė pagrindines problemines sritis. Tai: per didelis kiekis atsakomybių, prisiimtų vaiko, bei teisingo suvokimo, kas yra atsakingas elgesys trūkumas. Respondentės nurodė, kad nemažai vaikų atsineša klaidingą suvokimą, kuris būna susiformavęs į tam tikras normas bei įsitikinimus. Kas dienos centrą lankančių vaikų šeimose laikoma norma, tas tampa ir vaikui norma, nors tos normos dažnai neatitinka visuomenės standartų. Gauti tyrimo duomenys atskleidė, kad atsinešta vaiko santykio su suaugusiu patirtis taip pat sukelia papildomų iššūkių bei užduočių socialiniam darbuotojui. Iš tyrimo dalyvių pateiktos informacijos išryškėjo tam tikri vaiko atsineštos patirties bruožai. Vaikas linkęs nepasitikėti suaugusiu, suaugusio ir vaiko santykis pagrįstas jėga ir baime.

Tyrimo duomenys pateikė dar vieną iššūkių grupę, susijusią su vaikų, lankančių dienos centrus, šeimų ypatumais. Respondentės išskyrė, kad norint pradėti ugdyti vaiko atsakingą elgesį, pirmiausia reikia patenkinti jo pirminius poreikius. Atsakomybės ugdymo procesas ne visuomet gali vykti nuosekliai. Vaikas gali aktyviai dalyvauti atsakomybės ugdymo procese tik patenkinęs savo pirminius poreikius. Intervantės pabrėžė, kad tiek vaikai, tiek tėvai dienos centro veikloje dalyvauja savanoriškai. Tokia situacija sukelia socialiniams darbuotojams tam tikrus apribojimus bei iššūkius. Tėvai dienos centro veikloje turi dalyvauti laisvu noru. Iš čia kyla, tyrimo dalyvių nurodytas didžiausias sunkumas - tėvų nenoras megzti

santykį, nenoras prisidėti prie vaiko atsakomybės ugdymo. Taigi atsiranda būtinumas organizuoti savo veiklą taip, kad tėvai norėtų dalyvauti ir prisidėti.

Empyrinio tyrimo duomenys atskleidė atsakomybės ugdymo dienos centruose problemišumą. Viena iš probleminių sričių - daugumos tėvų neįtraukimas į vaiko atsakomybės ugdymą. Ši problemišumą, remiantis tyrimo medžiaga, dera nagrinėti atsižvelgiant į tris aspektus: požiūris, galimybės ir konkrečios veiklos. Problemiška, kad požiūris, jog svarbu įtraukti tėvus į vaiko atsakomybės ugdymą, kai kur lieka teoriniame lygmenyje arba būna interpretuojamas konkrečios įstaigos ar darbuotojo taip, kad prioritetine sritimi įvardijamas vaikas ir jo būvimas dienos centre. Iš to susiformuoja darbo su šeima pobūdis, kai svarbiausia išsiaiškinti esamą situaciją šeimoje ir surinkti visus reikiamus duomenis. Apibendrinus gautus duomenis, galima teigti, kad tėvų įtraukimas šiuo metu yra pirminėje stadijoje, kuri pasižymi kontakto mezgimu ir informacijos sklaida. Dienos centre dirbančių darbuotojų informacijos sklaidos poreikis yra didesnis nei vaikų tėvų. Iš gautų tyrimo duomenų matoma, kad šiuo metu dienos centruose bandoma formuoti tėvų suvokimą, jog jie atsakingi už savo vaikus. Respondentės nurodė, norint tėvus ugdyti, pirmiausia reikia turėti su jais santykį. Socialiniai darbuotojai turi įdėti daug pastangų į santykio su tėvais mezgimą. Šis procesas trunka ilgai. Taigi tėvų įtraukimą į vaiko atsakomybės ugdymą dienos centruose galime analizuoti ir vertinti tik ilgalaikėje perspektyvoje.

Analizuojant gautus duomenis atsiskleidė dienos centrų, kaip įstaigų specifiskumas bei probleminės sritys. Tai: dominuojantis lyčių disbalansas, darbuotojui tenkantis didelis darbo krūvis, dirbama su dideliu skaičiumi ypatingus poreikius turinčių vaikų. Gauti tyrimo duomenis atskleidė, kad didelis skaičius ypatingus poreikius turinčių vaikų vienoje grupėje dažnai turi neigiamą įtaką konkretaui vaiko ugdymui. Iš gautų tyrimo duomenų išryškėjo, kad šios dienos centruose atsirandančios probleminės sritys susidaro dėl finansinių dienos centrų problemų. Norėdami turėti pakankamai lėšų veikloms, dažnai dienos centrai turi orientotis labiau į kiekybę, o ne į kokybę. Empyrinio tyrimo duomenys atskleidė vaikų supančių socialinių institutų bendradarbiavimo ugdant vaiko atsakomybę trūkumą. Dabartinėje situacijoje vyksta nuolatinis atsakomybės už vaiko atsakingo elgesio ugdymą "permetinėjimas". Tyrime minimi du vaikų supantys socialiniai institutai: vaiko šeima ir mokykla. Respondentės teigė, kad dienos centrą lankančių vaikų tėvai linkę atsakomybę už vaiko ugdymą "permeti" kitoms socialinėms institucijoms, o mokykla taip pat vengia prisiimti atsakomybę už vaiko atsakingo elgesio ugdymą.

Tobulinti vaiko atsakomybės ugdymą dienos centruose būtų galima, išvystant nuoseklų ir reguliarų bendradarbiavimą tarp vaikų supančių socialinių institutų, t.y. šeimos,

mokyklos ir dienos centro. Daugiau priemonių skiriant tėvų atsakomybės už jų vaikus teisingam suvokimo formavimui bei jų įgūdžių ugdymui. Plėsti socialinių paslaugų infrastruktūrą šia linkme, kurti papildomus specialistų etatus, kurie būtų tiesiogiai atsakingi už šios srities darbą. Reikalingas labiau išvystytas bendradarbiavimas tarp dienos centrų: savivaldybiniu ir nacionaliniu lygmeniu. Būtinai pasiteisinusių veiklų perėmimas, gerųjų pavyzdžių išlaikymas, tėvų įtraukimo į vaiko atsakingo elgesio ugdymo programos bei įgyvendinimo priemonių kūrimas, socialinių darbuotojų veiklos efektyvinimas, sudarant sąlygas vykdyti savo funkcijas bei galimybes įgyti trūkstamas kompetencijas bei gebėjimus, efektyvesnis lėšų panaudojimas, vykstant vaiko atsakomybės ugdymą, sudarant ilgalaikį biudžetinių dienos centrų finansavimą.

IŠVADOS

1. Teorinė literatūros analizė parodė, kad pagrindiniai analizuojami aspektai, apibūdinantys vaiko atsakomybę yra: elgesys, pareigų atlikimas, vidinė laisvė, savęs suvokimas bei santykis. Nustatyta, kad vaiko atsakomybės ugdymas yra sudėtinis procesas, kuris turi būti orientuotas į šias sritis.
2. Vaiko atsakomybės formavimasis tiesiogiai siejasi su vaiko raida ir socializacijos procesu. Nustatyta, kad vaiko amžius turi įtakos jo gebėjimu prisiimti atsakomybę. Dviejų metų vaikas, perimdamas teisingo elgesio normas, drauge automatiškai perima ir matomo atsakingo elgesio pradmenis. Aštuonių - vienuolikos metų vaikas pradeda sąmoningai prisiimti atsakomybę už savo poelgius. Teorinės literatūros analizė parodė, kad pirminį atsakomybės modelį vaikas susiformuoja, remdamasis patirtimi įgyta iš artimiausios aplinkos. Nustatyta, kad norint išugdyti vaiko atsakingą elgesį būtina į jį žiūrėti, kaip į subjektą veikianti ne vienoje sistemoje. Kad atsakomybės ugdymo procesas vyktų sėkmingai ir nuosekliai būtinas šių sistemų bendradarbiavimas.
3. Dienos centruose atsakomybės ugdymas yra integruotas į visas taikomas ugdymo programas. Atrasti vaiko atsakomybės ugdymo būdai ir galimybės. Paaiškėjo, kad atrasti pasiteisinę ir vykdomi būdai orientuoti į socialinio darbuotojo darbą su vaiku dienos centro ribose. Empirinio tyrimo duomenys atskleidė, kad pagrindinės vaiko atsakomybės ugdymo gairės yra pirminių žinių, informacijos suteikimas bei parodymas, supažindinimas su galimomis neatsakingo elgesio pasekmėmis. Gauti tyrimo duomenys išryškino papildomus iššūkius, su kuriais susidūria socialiniai darbuotojai ugdydami vaiko atsakomybę dienos centruose. Tai: iššūkiai, susiję su atsinešta pirmine vaiko santykio bei elgesio patirtimi bei iššūkiai, susiję su šeimos, kurioje vaikas gyvena ypatumais. Duomenys parodė dienos centrų, kaip įstaigų specifiškumą bei problemines sritis. Tai: dominuojantis lyčių disbalansas, darbuotojui tenkantis didelis darbo krūvis, darbas su dideliu skaičiumi ypatingus poreikius turinčių vaikų vienu metu. Iš gautų tyrimo duomenų išryškėjo, kad šios dienos centruose atsirandančios probleminės sritys susidaro dėl finansinių dienos centrų problemų. Norėdami turėti pakankamai lėšų veikloms, dažnai dienos centrai turi orientotis labiau į kiekybę, o ne į kokybę. Empirinio tyrimo duomenys atskleidė vaiką supančių socialinių institutų bendradarbiavimo, ugdant vaiko atsakomybę, trūkumą. Dabartinėje situacijoje vyksta dažnas atsakomybės už vaiko atsakingo elgesio ugdymą "permetinėjimas".
4. Dienos centruose tėvų įtraukimas į vaiko atsakomybės ugdymą yra problemiškas. Šį problemišumą atskleidžia šie aspektai: požiūris, galimybės ir konkrečios veiklos. Problemiška, kad požiūris, jog svarbu įtraukti tėvus į vaiko atsakomybės ugdymą, kai

kur lieka teoriniame lygmenyje arba būna interpretuojamas konkrečios įstaigos ar darbuotojo taip, kad prioritete sritimi įvardijamas vaikas ir jo būvimas dienos centre. Gauti duomenys parodė, kad tėvų įtraukimas šiuo metu pirminėje stadijoje, kuri pasižymi kontakto mezgimu ir informacijos sklaida. Nustatyta, kad dienos centruose bandoma formuoti tėvų suvokimą, jog jie atsakingi už savo vaikus, bei megzti santykį. Kadangi tik turint santykį yra įmanomas tėvų ugdymas. Socialiniai darbuotojai turi įdėti daug pastangų į santykio su tėvais mezgimą. Šis procesas trunka ilgai. Taigi tėvų įtraukimą į vaiko atsakomybės ugdymą dienos centruose galima analizuoti ir vertinti tik ilgalaikėje perspektyvoje. Empiriniai duomenys parodė, kad tėvai dienos centro veikloje dalyvauja savanoriškai. Tokia situacija sukelia socialiniams darbuotojams tam tikrus apribojimus bei iššūkius. Iš čia kyla didžiausias sunkumas - tėvų nenoras megzti santykį, nenoras prisidėti prie vaiko atsakomybės ugdymo. Taigi atsiranda būtinumas organizuoti savo veiklą taip, kad tėvai norėtų dalyvauti ir prisidėti.

5. Tyrimu atskleista tiek stipriųjų, tiek silpnųjų vaiko atsakomybės ugdymo dienos centruose pusių, nustatytos tobulinimo galimybės. Dienos centruose atrasti vaiko atsakomybės ugdymo būdai ir galimybės. Nustatyti pasiteisinę dalykai, t.y. vaiko atsakomybės ugdymas per vaiko elgesio ugdymą bei per vaiko asmenybės stiprinimą. Dienos centruose numatyta bei išbandyta nemažai būdų, kaip megzti pirminį kontaktą su tėvais. Empiriniai duomenys parodė, kad į socialinį darbuotoja žiūrima, kaip į kompetentingą specialistą, kuris, norėdamas ugdyti vaiko atsakingą elgesį, turi turėti tam tikras kompetencijas bei gebėjimus. Duomenys atskleidė nemažai iššūkių, su kuriais susiduria socialinis darbuotojas, ugdydamas vaiko atsakomybę. Tai: iššūkiai, susiję su atsinešta pirmine vaiko santykio bei elgesio patirtimi bei iššūkiai, susiję su šeimos, kurioje vaikas gyvena ypatumais. Duomenys parodė dienos centrų, kaip įstaigų specifiškumą bei probleminės sritis. Nustatyta, kad tėvų įtraukimas į vaiko atsakomybės ugdymą yra problemiškas. Tobulinti vaiko atsakomybės ugdymą dienos centruose būtų galima, išvystant nuoseklų ir reguliarių bendradarbiavimą tarp vaikų supančių socialinių institutų. Daugiau priemonių skiriant tėvų atsakomybės už jų vaikus teisingam suvokimo formavimui bei jų įgūdžių ugdymui. Plėsti socialinių paslaugų infrastruktūrą šia linkme, kurti papildomus specialistų etatus, kurie būtų tiesiogiai atsakingi už šios srities darbą. Reikalingas labiau išvystytas bendradarbiavimas tarp dienos centrų (savivaldybiniu ir nacionaliniu lygmeniu), kuris padėtų perimti pasiteisinusias veiklas, vystyti bei tobulinti taikomas atsakomybės ugdymo programas. Būtinai gerųjų pavyzdžių išlaikymas, tėvų įtraukimo į vaiko atsakingo elgesio ugdymo programas bei įgyvendinimo priemonių kūrimas, socialinių darbuotojų veiklos efektyvinimas, sudarant

sąlygas vykdyti savo funkcijas bei galimybes įgyti trūkstamas kompetencijas bei gebėjimus, efektyvesnis lėšų panaudojimas, vykdant vaiko atsakomybės ugdymą, sudarant ilgalaikį biudžetinių dienų centrų finansavimą.

REKOMENDACIJOS

SOCIALINĖS APSAUGOS IR DARBO MINISTERIJAI

1. Siekti kompleksiško vaikų, lankančių dienos centrus, atsakomybės ugdymo, pasitelkiant tęstines priemones. Daugiau priemonių rekomenduojama skirti tėvų įtraukimo į vaiko atsakomybės ugdymą didinimui.
2. Nacionaliniu lygmeniu finansiškai remti aktyviai veikiančius dienos centrus, rengiant konkursus, skirtus vaiko atsakomybės ugdymui, bei sudarant galimybę dienos centrams gauti ilgalaikę finansinę biudžetinę paramą.
3. Kelti socialinio darbo specialybės profesijos prestižą, didinant socialinių darbuotojų darbo užmokestį, kontroliuojant kvalifikacinius darbuotojų gebėjimus bei įvedant supervizijų tvarką.
4. Nacionaliniu lygmeniu organizuoti mokymus specialistams, dirbantiems vaikų dienos centruose. Kelti specialistų kompetenciją vaiko atsakomybės ugdymo srityje.
5. Vertinti vaikų, lankančių dienos centrus, atsakomybės ugdymą bei tėvų atsakomybės už savo vaikus ugdymą, nustatyti ir įvertinti šios srities poreikį, pasitelkiant kokybinius duomenis.

SAVIVALDYBĖMS

1. Reguliariai tirti paslaugų šeimai pasiūlą, ypatingai tėvų atsakomybės už savo vaikus ugdymo srityje, užtikrinti paslaugų subalansuotumą.
2. Plėsti paslaugų, skirtų tėvų atsakomybės už savo vaikus ugdymui, infrastruktūrą ir jų prieinamumą visoms, poreikį turinčioms šeimoms.

VALSTYBINIAM IR NEVYRIAUSYBINIAM SEKTORIUI, KURIS AKTYVIAI VEIKIA VAIKO UGDYMO PROCESU

1. Organizuoti tarpusavio bendradarbiavimą vaiko atsakomybės ugdymo srityje.
2. Kurti ir įgyvendinti bendrus vaiko atsakomybės ugdymo planus.

VAIKŲ DIENOS CENTRAMS

1. Tęsti pasiteisinusias vaiko atsakomybės ugdymo veiklas.

2. Nacionaliniu ir savivaldybiniu lygmeniu stiprinti tarpusavio bendradarbiavimą, perimant pasiteisinusias veiklas bei geruosius pavyzdžius.
3. Sudaryti būtinas socialiniams darbuotojams darbo sąlygas, t.y. aprūpinti reikiamomis darbo priemonėmis, mažinti darbo krūvį, peržiūrint privalomų funkcijų sąrašą ir suskirstant prioritetus bei steigiant daugiau etatų.
4. Organizuoti vaikų atsakomybės ugdymą, ypatingą dėmesį kreipiant tėvų atsakomybės už jų vaikus ugdymo sričiai (organizuoti papildomas paslaugas, darbo etatus ir kt.).
5. Pasitelkti savanorių darbą (organizuoti apmokymus bei vykdyti nuolatinės atvejų refleksijas) ir įgalinti juos.
6. Organizuoti šeimos atvejo analizes, vaiko atsakomybės ugdymo srityje.
7. Sudaryti aiškius ir terminuotus darbo su šeima planus, įtraukiant į juos vaiko atsakomybės ugdymo bei tėvų atsakomybės už jų vaikus ugdymo gaires.
8. Plėsti jau įgyvendinamą vaiko atsakomybės ugdymą, organizuoti vaiko atsakomybės ugdymą globaliu mastu - aktyvus ir atsakingas pasaulio pilietis.
9. Vystyti ikimokyklinio amžiaus vaikų atsakomybės ugdymą dienos centruose.

SANTRAUKA

Darbo tema - vaiko atsakomybės ugdymo ypatumai dienos centruose. Tikslas - nustatyti vaiko atsakomybės ugdymo ypatumus vaikų dienos centruose. Darbe naudoti metodai: mokslinės literatūros analizė ir kokybinio tyrimo metodas. Atliktas pusiau struktūruotas tipinių subjektų interviu. Apklausti 6 tipiniai subjektai, turintys ne mažesnę nei 2 metų darbo patirtį dienos centre bei socialinio darbuotojo kvalifikaciją. Tyrimu atskleistos stipriosios vaiko atsakomybės ugdymo dienos centruose pusės: atsakomybės ugdymas integruotas į kitas taikomas ugdymo programas, vyksta per vaiko elgesio ugdymą bei per vaiko asmenybės stiprinimą, atsakingo elgesio samprata apibrėžiama per taisykles, prioritetinis atsakingo elgesio ugdymo būdas - ugdymas per pareigą ir kt. Silpnosios, atsakomybės ugdymą sunkinančios pusės: iš šeimos atsinešta pirminė vaiko santykio ir elgesio patirtis, socialiniame darbe dominuojantis lyčių disbalansas, darbuotojui tenkantis didelis darbo krūvis, finansinis dienos centrų nestabilumas, problemiškas tėvų įtraukimas į vaiko atsakomybės ugdymą ir kt. Atsakomybės ugdymo tobulinimo perspektyvos: vystyti reguliarių bendradarbiavimą tarp vaiką supančių socialinių institutų, plėsti socialinių paslaugų infrastruktūrą bei kurti papildomus specialistų etatus darbui su tėvų atsakomybės už jų vaikus ugdymu, vykdyti nuoseklų biudžetinį dienos centrų finansavimas ir kt.

Raktiniai žodžiai: vaiko atsakomybė, atsakomybės ugdymo ypatumai, vaiko atsakomybės ugdymo dienos centruose situacija.

SUMMARY

Theme - educational features of child's responsibility in day-care centers. Objective - to evaluate the aspects of child's education in children's day-care centers. Methods: analysis of scientific literature and qualitative research. Semi-structured interview of typical subjects was carried out: 6 subjects with at least of 2 years experience of work in day center and qualifying as social workers were interrogated. The research revealed robust aspects of development of child's responsibility in day-care centers: the process is an integral part of other educational programs; responsibility is shaped through education of child's behavior and reinforcement of personality; the realization of responsible conduct is determined by rules; the biggest importance, when educating responsible behavior, is emphasized through one's realization of duty etc. Weaknesses of education of child's responsibility: primal experience of relations and behavior in child's family; gender imbalance, prevailing in social work; working load, distributed to a social worker; insufficient stability of financial resources of day-care centers; difficulties with parents' involvement into stimulation of child's responsibility etc. Possible prospects to improve the education of responsibility: to develop regular collaboration of various children-related social institutes; to broaden the infrastructure of social services, to include more professionals into strengthening parents' impact on their children's upbringing; to assure constant budget financial support to day-care centers etc.

Key words: child's responsibility, educational features of child's responsibility, situation of education of child's responsibility in day-care centers.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Teisės ir kiti normatyviniai aktai:

1. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija, Valstybės žinios, 1995, Nr. 60-150.
2. Lietuvos Respublikos Administracinių teisės pažeidimų kodeksas, Valstybės žinios, 1985-01-03, Nr. 1-1.
3. Lietuvos Respublikos Civilinis kodeksas, Valstybės žinios, 2000, Nr. 74 – 2262.
4. Lietuvos Respublikos Baudžiamasis kodeksas, Valstybės žinios, 2000-10-25, Nr. 89 – 2741.
5. Lietuvos Respublikos Konstitucija, Valstybės žinios, 1992-11-30, Nr. 33 – 1014.
6. Lietuvos Respublikos vyriausybės 2004 m. gruodžio 1 d. nutarimas Nr. 1525 „Dėl nacionalinės vaikų dienos centrų 2005-2007 metų programos patvirtinimo“, prieiga per internetą:
<http://www.nplc.lt/sena/pr13/program_dok/17.doc>.
7. Lietuvos Respublikos Socialinių paslaugų įstatymas, Valstybės žinios, 2006-02-11, Nr. 17-589.
8. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2012 m. gruodžio 27 d. įsakymas Nr. A1-585 „Dėl vaikų dienos centrų projektų vertinimo ir atrankos konkurso organizavimo nuostatų patvirtinimo“, prieiga per internetą:
<http://www.sppd.lt/files/Nuostatai_del_vaiku_dienos_centru_konkurso__1_.pdf>, (žiūrėta 2014 03 27).
9. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2013m. kovo 5 d. įsakymas Nr. A1-97 „Dėl nevyriausybinių organizacijų, vienijančių kitas nevyriausybines organizacijas, dirbančias vaiko gerovės srityje ir atstovaujančias jų interesams, 2013 metų projektų atrankos konkurso organizavimo nuostatų patvirtinimo“, prieiga per internetą:
<<http://www.sppd.lt/lt/informacija/socialines-programos/nevyriausybinu-organizaciju%2C-vienijanciu-kitas-nevyriausybinis-organizacijas%2C-dirbancias-vaiko-geroves-srityje-ir-atstovaujanciu-ju-interesams/>>, (žiūrėta 2014 03 27).
10. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2011 m. vasario 24 d. įsakymas Nr. A1-111 „Dėl nevyriausybinių organizacijų, dirbančių šeimos gerovės srityje, veiklos projektų atrankos konkurso organizavimo 2011-2013 metais nuostatų patvirtinimo“, prieiga per internetą:
<http://www.sppd.lt/files/Konkurso_nuostatai_2012.pdf>, (žiūrėta 2014 03 27).

11. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2012m. balandžio 12 d. įsakymas Nr. V-651 „Dėl pagrindinio ugdymo etninės kultūros bendrosios programos ir vidurinio ugdymo etninės kultūros bendrosios programos patvirtinimo“, prieiga per internetą:
< http://www.smm.lt/web/lt/pedagogams/ugdymas/ugdymo_prog>, (žiūrėta 2014 03 27).
12. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2006m. kovo 17 d. įsakymas Nr. ISAK-494 „Dėl alkoholio, tabako ir kitų psichiką veikiančių medžiagų vartojimo prevencijos programos patvirtinimo“, prieiga per internetą:
< http://www.smm.lt/web/lt/pedagogams/ugdymas/ugdymo_prog>, (žiūrėta 2014 03 26).
13. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2012m. liepos 18 d. įsakymas Nr. V-1159 „Dėl žmogaus saugos bendrosios programos patvirtinimo“, prieiga per internetą:
< http://www.smm.lt/web/lt/pedagogams/ugdymas/ugdymo_prog>, (žiūrėta 2014 03 26).
14. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2008m. rugpjūčio 26 d. įsakymas Nr. ISAK-2433 „Dėl pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrųjų programų patvirtinimo“, prieiga per internetą:
< http://www.smm.lt/web/lt/pedagogams/ugdymas/ugdymo_prog>, (žiūrėta 2014 03 26).
15. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2012m. rugpjūčio 21 d. įsakymas Nr. V-1290 „Dėl sveikatos ugdymo ir bendrosios programos patvirtinimo“, prieiga per internetą:
< http://www.smm.lt/web/lt/pedagogams/ugdymas/ugdymo_prog>, (žiūrėta 2014 03 26).
16. Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, Valstybės žinios, 1996-04-12, Nr. 33-807.
17. Vilniaus miesto savivaldybės tarybos 2013m. gegužės 15 d. sprendimas Nr. 1-1224 „Dėl Vilniaus miesto savivaldybės 2013 metų socialinių paslaugų plano“, prieiga per internetą:
< <http://www.vilnius.lt/index.php?710391844>>, (žiūrėta 2014 03 27).

Kiti šaltiniai:

18. Augutienė I., Baltrienė Z., Dwyer C., Helin J., Markidou N., Metodiev E. Wittig K. Vystomojo švietimo pamokos. Metodinis leidinis. Kaunas: Jaunimo karjeros centras: 2012, p. 5-7, prieiga per internetą:
<http://www.upc.smm.lt/ugdymas/neformalusis/metodika/Teach_MDGs.pdf>
(žiūrėta 2015 04 03).
19. Aramavičiūtė V., Jasiūlaitė P. Žaidimas kaip vaiko socializacijos veiksnys ikimokykliniame amžiuje. Vilnius: Vilniaus universiteto Edukologijos katedra: 2011, p. 70-72, prieiga per internetą:
<http://www.leidykla.eu/fileadmin/Acta_Paedagogica_Vilnensia/2011_26/70-81.pdf>
(žiūrėta 2014 03 06).
20. Aramavičiūtė V., Martišauskienė E. Vertybės: švietimo strategijos ir realybė. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas: 2009, p. 33, prieiga per internetą:
<<http://www.biblioteka.vpu.lt/pedagogika/PDF/2009/95/armar28-35.pdf>> (žiūrėta 2014 03 30).
21. Aramavičiūtė V. Požiūris į vertybes kaip demokratijos ugdymo sąlyga. Vilnius: Vilniaus universiteto Edukologijos katedra: 2010, p. 30-31, prieiga per internetą:
<<http://www.biblioteka.vpu.lt/pedagogika/PDF/2010/100/aram27-36.pdf>> (žiūrėta 2014 03 28).
22. Aramavičiūtė V. Šiuolaikinio žmogaus socializacija Juozo Vaitkevičiaus socialinėje pedagogikoje. Vilnius: Vilniaus universiteto Edukologijos katedra: 2009, p. 163-170, prieiga per internetą:
<http://www.leidykla.eu/fileadmin/Acta_Paedagogica_Vilnensia/22/163-173.pdf>
(žiūrėta 2014 03 28).
23. Bankauskienė N., Nedzinskas E. Sąvokų atsakingumas ir atsakomybė semantiniai ryšiai su etikos kategorijomis. Jaunųjų mokslininkų darbai Nr. 1 (22): 2009, p. 138-143, prieiga per internetą:
<http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:J.04~2009~ISSN_1648-8776.N_1_22.PG_136-144/DS.002.0.01.ARTIC> (žiūrėta 2014 03 06).
24. Betts S. Soziale Verantwortung und die Orientierung an kollektiven Identität. Magdeburg: Gefördert im Rahmen des EU Programmes Leonardo da Vinci: 2007, p. 3-5, prieiga per internetą:

- <http://www.uni-magdeburg.de/zsm/projekt/biographical/deutsch/soziale_verantwortung.pdf> (žiūrėta 2014 03 04).
25. Braslauskienė R., Šmitienė G. Vaikų socialinis ugdymas: pirminė socializacija. Klaipėda: Klaipėdos universitetas Socialinės pedagogikos katedra Ugdymo metodikų katedra: 2001, p.16-19, prieiga per internetą:
<<http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2001~1367156821044/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>> (žiūrėta 2014 02 11).
26. Bulka S. Profesinės civilinės atsakomybės draudimo sampratos bei tiesioginės paskirties įgyvendinimo problema. Vilnius: Jurisprudencija Nr. 19 (11): 2001, p. 57-61, prieiga per internetą:
<https://www.mruni.eu/lt/mokslo_darbai/jurisprudencija/archyvas/?l=103217> (žiūrėta 2014 03 28).
27. Burvytė S., Ralys K. Pirmaklasių ankstyvoji gyvenimo patirtis kaip adaptacijos mokykloje emocinis veiksnys. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto Socialinės komunikacijos instituto Socialinės pedagogikos katedra: 2011, p. 34-36, prieiga per internetą:
<<http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2011~1367179347535/datastreams/DS.002.0.02.ARTIC/content>> (žiūrėta 2014 02 10).
28. Butvilas T., Kondrotaitė G. Socialinės rizikos šeimose gyvenančių vaikų socializacija: patirtos netekties poveikio jų elgesiui analizė. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Socialinės politikos fakulteto Edukologijos katedra: 2007, p. 102.
29. Čekuolienė D., Kalinauskienė L., Šarkinaitė L. Motinų jautrumo kūdikio signalams ir asmenybės sąvybių sąsajos. Vilnius: ISSN 1392 - 0359. PSICHOLOGIJA: 2007, p. 56-63, prieiga per internetą:
< <http://www.leidykla.eu/fileadmin/Psichologija/35/str5.pdf>> (žiūrėta 2014 02 03).
30. Černevičiūtė J. Gyvenimo stiliaus stratifikacija, naratyvai ir sukonstruoti tapatumai. Vilnius: Vilniaus Gedimino technikos universitetas Filosofijos ir politologijos katedra: 2008, p. 26-34, prieiga per internetą:
< <http://www.lmaleidykla.lt/publ/0235-7186/2008/1/26-34.pdf>> (žiūrėta 2014 01 29).
31. Griškutė V., Masiliauskienė E. Vaikų dienos centrų pagalbos socialinės rizikos šeimų vaikams raiška ir jos plėtrą sąlygojantys veiksniai. Šiauliai: Šiaulių universitetas Edukologijos fakultetas: 2010, p. 96-97, prieiga per internetą:

<http://www.su.lt/bylos/mokslo_leidiniai/jmd/10_4_29/griskute_masiliauskiene.pdf>
(žiūrėta 2014 01 29).

32. Halder A. Filosofijos žodynas. Vinius: Alma Littera: 2002, p.25.
33. Halstead M., Taylor M. Learning ant Teaachen about Values: a review of recent research. Cambridge: Cambridge Journal of Education: 2000, p. 30.
34. Herrmann B. Vernachlässigung und emotionale Misshandlung von Kindern und Jugendlichen. Deutschland: Kinder und Jugendarzt: 2005, p. 1-2, prieiga per internetą:
<<http://www.kindesmisshandlung.de/mediapool/32/328527/data/VN-KJA-2005.pdf>>
(žiūrėta 2014 03 28).
35. Hodgkin R., Newell P. Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencijos Įgyvendinimo vadovas. Vilnius: UAB Efrata: 2002, p. 295-307.
36. Indrašienė V., Kolbergytė A. Sąmoningumo ugdymo akcentai: požiūriai ir interpretacijos. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Socialinės politikos fakulteto Edukologijos instituto Socialinio darbo katedra: 2012, p. 424-428.
37. Jovaiša L. Auklėjimas priedermės masteliu. Vilnius: Acta paedagogica vilnensia: 2009, p. 55-63.
38. Jovaiša L. Enciklopedinis edukologijos žodynas. Vilnius: Gimtasis žodis: 2007, p. 27
39. Jovaiša L. Hodegetika. Auklėjimo mokslas. Vilnius: 1995, p. 149
40. Juodaitytė A. Vaikystės fenomeno pedagoginės rekonstrukcijos. Klaipėda: Klaipėdos universitetas: 2002, p. 38-39.
41. Jungtinių Tautų vystymo programa. Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą: 1990.
42. Eskytė I. Socialinio dalyvavimo plėtotė vaikų dienos centruose. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas: 2008, p. 150-151, 159-162, prieiga per internetą:
<http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:J.04~2008~ISSN_2029-0470.N_2_2.PG_143-165/DS.002.0.01.ARTIC> (žiūrėta 2014 02 01).
43. Kardelis K. Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai. Edukologija ir kiti socialiniai mokslai: vadovėlis. Šiauliai: Lucilijus, 2005.

44. Kazemi – Veisari E. Kinder verstehen lernen. Deutschland: Vortrag auf der Freinet – Fachtagung in Kassel: 2006, p. 5-6, prieiga per internetą:
<<http://www.freinet-kooperative.de/start/pdf/VortragKazemi.pdf>> (žiūrėta 2014 01 12).
45. Kauffman J.M. Characteristics of Emotional and Behavioral Disorders of Children and Youth. Columbus: Merrill Prentice Hall: 2001, p. 624.
46. Kessl F., Otto H. U. Soziale Arbeit ohne Wohlfahrtsstaat Zeitdiagnosen, Problematisierungen und Perspektive. München: Juventa Verlag Weinheim und München: 2009, p. 79.
47. Kuzminskas B. Vertinimas, privalomybė, norma. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Strateginio valdymo ir politikos fakulteto Filosofijos katedra : Jurisprudencija Nr. 9 (87): 2006, p. 7-11, prieiga per internetą:
<https://www.mruni.eu/lt/mokslo_darbai/jurisprudencija/archyvas/?l=96743> (žiūrėta 2014 02 01).
48. Kvieskienė G. Pozityvioji socializacija. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas Socialinės komunikacijos institutas: 2005, p. 166-168, prieiga per internet:
<http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:B.03~2005~ISBN_9955-20-021-9/DS.001.0.01.BOOK> (žiūrėta 2014 03 30).
49. Kvieskienė G. Socializacija ir vaiko gerovė. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto Socialinės pedagogikos katedra: 2003, p. 8-10, 32-33, 83-85, 110-118, prieiga per internet:
<<http://www.biblioteka.vpu.lt/elvpu/37059.pdf>> (žiūrėta 2014 01 11).
50. Lietuvių kalbos žodynas (t. I-XX, 1941-2002): elektroninis variantas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 (atnaujinta versija, 2008), prieiga per internet:
<<http://www.lkz.lt/dzl.php>>.
51. Leonavičius J. Sociologijos žodynas. Vilnius: Academija: 1993, p. 19.
52. Maslow A. Humanistinės pedagogikos tikslai ir reikšmė. Lietuvos ir užsienio psichologijos antologija. Kaunas: 1999, p. 418.
53. Myers D.G. Psichologija. Kaunas: Poligrafija ir informatika: 2008, p. 407-410, 426.
54. Navickas V., Vaičiulienė A. Žmogaus raidos psichologija. Vilnius: Versus aureus leidykla: 2010, p. 194.

55. Nasvytienė D. Vaiko elgesio ir emocinės problemos. Kontekstas, psichologinis įvertinimas ir pagalba. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas: 2005, p. 9-24, 42, prieiga per internetą:
< <http://www.biblioteka.vpu.lt/bibl/elvpu/48329.pdf> > (žiūrėta 2014 01 10).
56. Oželis R. Paauglių atsakomybės sąsaja su jų Dievo įvaizdžiu. Klaipėda: Klaipėdos universitetas: 2009, p. 97-103, prieiga per internet:
< <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2009~1367169968950/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> > (žiūrėta 2014 01 03).
57. Pikūnas J., Palujanskienė A. Asmenybės vystymasis. Kelias į savęs atradimą. Kaunas: Pasaulio lietuvių kultūros, mokslo ir švietimo centras: 2000, p. 124.
58. Pennington D. C. Social Cognition. Routledge Modular Psychology Series. London and Philadelphia: 2000, p. 195.
59. Vaitekonienė V. Žmogaus raida. Svarbiausieji vaiko ir paauglio psichosocialinės raidos aspektai. Šeimos įtaka. Vilnius: Vidaus reikalų ministerija: 2001, p.10-23, prieiga per internetą:
< http://www.nplc.lt/sena/nj/Knygos/VRM_paskaitos/paskaitos.pdf > (žiūrėta 2014 01 12).
60. Valackienė A., Mikėnė S. Sociologinis tyrimas. Metodologija ir atlikimo metodika: vadovėlis. Kaunas: technologija, 2008.
61. Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. Vilnius: Lietuvos teisės akademija: 1997, p.14.
62. Vasiliauskas R. Ugdymas ir vertybės. Vertybių ugdymo teoriniai ir praktiniai aspektai. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas Edukologijos katedra: 2005, p. 9 -16, prieiga per internetą:
< http://www.leidykla.eu/fileadmin/Acta_Paedagogica_Vilnensia/14/8-17.pdf > (žiūrėta 2014 01 11).
63. Žemaitis V. Etikos žodynas. Vilnius: AB Spauda: 2005, p. 191, 235, 245-246.
64. Žemaitis V. Dorovės sąvokos. Vilnius: Leidykla Mintis: 1983, p. 269.
65. Siegler R., De Loache J., Eisenberg N. How Children Develop. New York Worth Publ: 2003, p. 600.

66. Stoškus K. Etiketas ir žmonių bendravimas. Vilnius: 1981.
67. Tidikis R. Socialinių mokslų tyrimų metodologija: vadovėlis. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003.
68. Tschöpe – Sheffler S. Fünf Säulen der Erziehung. Wege zu einem entwicklungsfördernden Miteinander von Erwachsenen und Kinder. Köln: Fachhochschule Köln Fakultät für Angewandte Sozialwissenschaften: 2005, p. 1-8, prieiga per internetą:
< http://www.elternbildung-tirol.at/folder/elternbildung_05_1.pdf> (žiūrėta 2014 03 29).